

HOLLAND

HOLLAND

HOLLAND

33e jaargang * 2001

Archeologische Kroniek 2000

Archeologische Kroniek

Holland, Archeologische Kroniek

Holland, Archeologische Kroniek is een uitgave van de Historische Vereniging Holland, die voorts Holland, Historisch Tijdschrift en de reeks Hollandse Studiën uitgeeft. De uitgaven komen tot stand mede dankzij financiële steun van de Stichting Regionale Geschiedbeoefening Noord-Holland en het project Regionale Geschiedbeoefening Zuid-Holland. Holland, Archeologische Kroniek en Historisch Tijdschrift worden kosteloos aan de leden toegezonden. Voor de Hollandse Studiën gelden speciale ledenprijzen/ledenkortingen.

Redactie

D.E.M. Carasso, C.H.L.I. Cools, M.J.M. Damen, D. Damsma, K. Goudriaan, G.J. van Ham, I. Heidebrink, E. Kreuwels, M. van Leeuwen, S. Langereis, G. Valk, G. Verhoeven, I. van der Vlis, A. Willemsen, A. van der Zee.

Eindredactie Archeologische Kroniek: Annemarieke Willemsen.

Kopij voor Holland, Historisch Tijdschrift en Hollandse Studiën moet conform de richtlijnen van de redactie voor stijl, notenapparaat en dergelijke in tweevoud worden ingediend bij de redactiesecretaris van Holland, M.J.M. Damen, Kapteynstraat 35, 2313 RL Leiden, telefoon 071-5122963, email m.j.m.damen@let.leidenuniv.nl. De richtlijnen van de redactie zijn verkrijgbaar bij de redactiesecretaris, of kunnen worden geraadpleegd op de website: www.verenigingholland.nl

Publicaties ter bespreking of aankondiging in Holland gaarne zenden aan de boekenredacteur: C.H.L.I. Cools, p/a vakgroep Geschiedenis, Postbus 9515, 2300 RA Leiden.

Historische Vereniging Holland

De Historische Vereniging Holland stelt zich ten doel de belangstelling voor en de beoefening van de geschiedenis van Noord- en Zuid-Holland in het bijzonder in haar regionale en lokale aspecten te bevorderen.

Secretariaat: mevr. K. Gils, Gouden Leeuw 820, 1103 KS Amsterdam.

Ledenadministratie: M.G. Rotteveel, p/a Rijksarchief in Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, 2012 CH Haarlem, telefoon 023-5172702.

Contributie: f50,- per jaar voor gewone leden (personen) en buitengewone leden (instellingen), na ontvangst van een acceptgirokaart te storten op postgirorekening nr. 339121 ten name van de Historische Vereniging Holland te Haarlem. Zij die in de loop van een kalenderjaar lid worden, ontvangen kosteloos de in dat jaar reeds verschenen nummers van Holland.

Losse nummers: f7,50, dubbele nummers f15,-, vermeerderd met f3,- administratiekosten voor een enkel nummer, f5,50 voor meerdere nummers of voor een dubbel nummer. Losse nummers kunnen worden besteld door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgirorekening nr. 3593767 ten name van de penningmeester van de Historische Vereniging Holland, afd. verkoop publicaties te Haarlem, onder vermelding van het gewenste.

Hollandse Studiën: delen in de serie Hollandse Studiën en het Apparaat voor de geschiedenis van Holland kunnen op dezelfde wijze worden besteld als losse nummers van Holland. Gegevens over de publicaties van de Vereniging zijn regelmatig te vinden in de rubriek 'Verkrijgbaar via Holland' achterin het tijdschrift.

De redactie van Holland, Archeologische Kroniek heeft er naar gestreefd de rechten van de illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de eindredacteur, mevr. A. Willemsen wenden. Rijksmuseum van Oudheden, Postbus 11114, 2301 EC Leiden, e-mail A.willemsen@rmo.nl.

Foto omslag: Graf van een zuigeling uit de Romeinse tijd, in 2000 opgegraven aan de Lozerlaan te 's-Gravenhage (foto: Peter van Oosterhout, Rijswijk).

ISSN 0166-2511

© 2001 Historische Vereniging Holland. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Inhoud

33e jaargang, 2001

Archeologische kroniek Holland 2000

Inleiding	1
Noord-Holland W. Blazer	5
Zuid-Holland R. Proos	71
Puzzelstukken	129
Literatuur	131
Index	137
Tijdschaal	141

Aan dit nummer werkten mee:

Drs. W.H.C. Blazer is beheerder van het Provinciaal Depot Bodemvondsten van de provincie Noord-Holland. Adres: Veerdijk 32, 1531 MS Wormer, tel. 075-6474514, e-mail: blazerw@noord-holland.nl in opdracht van de Provincie Noord-Holland (adres: Zorg, Welzijn en Cultuur, cluster Monumenten en Archeologie, Houtplein 33, 2012 DE Haarlem, tel. 023-5143143)

Drs. R.H.P. Proos is Provinciaal Archeoloog van de provincie Zuid-Holland. Adres: Provinciehuis, Postbus 90602, 2509 LP Den Haag, tel. 071-4418445, e-mail: proos@pzh.nl in opdracht van de Provincie Zuid-Holland (adres: Directie Strategie, Zorg en Cultuur, Postbus 90602, 2509 LP Den Haag, tel. 070-4416795)

Omslagontwerp: Het Lab, Arnhem

Productie: Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum, telefoon 035-6859856, fax 035-6836557, e-mail info@verloren.nl.

Archeologische kroniek Holland

2000

Inleiding

Archeologie 'nieuwe stijl'

De laatste jaren zijn er grote veranderingen tot stand gekomen in de Nederlandse oudheidkunde. In en rond ons archeologische bestel zijn tal van politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in gang gezet. Archeologen praten met projectontwikkelaars en wegenbouwers, zij participeren in de vormgeving van het nieuwe Nederlandse landschap, zij ontwikkelen cultuurhistorische beleidskaarten, verzinnen fietsroutes en toetsen bouwplannen. Aan de universiteiten wordt het vak 'maatschappijgerichte archeologie' onderwezen en er worden discussies gevoerd over cultuurpolitiek en monumentenzorg. Meer dan ooit is de archeologie betrokken geraakt bij de samenleving, en het archeologisch onderzoek mag zich dan ook verheugen in een groeiende publieke en politieke belangstelling.

Een belangrijke rol bij de totstandkoming van deze ontwikkelingen werd vervuld door de ondertekening door Nederland in 1992 van het verdrag van Malta, officieel het Europees Verdrag van Valletta. Dit verdrag regelt hoe partijen dienen om te gaan met archeologische waarden. Het mikt enerzijds op behoud van archeologica ter plekke, het zgn. *in situ* bewaren, en zorgt er anderzijds voor dat daar waar behoud geen reële optie is, een opgraving uitgevoerd wordt waarbij de verstoorder betaalt (indachtig het 'de vervuiler betaalt'-principe uit de milieuwereeld). De grondgedachte achter Malta is dat wat voorgaande generaties in de bodem achtergelaten hebben, een uniek en onvervangbaar archief is dat behoort tot het Europese erfgoed. Dit bodemarchief dient zo goed mogelijk bewaard te blijven; alles wat weggegraven wordt, verdwijnt voor eeuwig. Vindplaatsen dienen te worden ontzien en als dat niet mogelijk is, moet de initiatiefnemer van de verstoring adequate maatregelen treffen om de informatie in de bodem zo goed mogelijk vast te leggen. In een aantal gevallen zal dit neerkomen op het laten uitvoeren van een opgraving, maar vaak kan worden volstaan met het uitvoeren van karterend booronderzoek, met daarna soms nog een beperkte proefopgraving om de omvang en de gaafheid van de sporen vast te stellen. Meestal komen archeoloog en initiatiefnemer in de loop van dit proces tot een oplossing, waarbij de geplande werkzaamheden doorgang kunnen vinden en de archeologische waarden door middel van inpassingsmaatregelen gespaard blijven.

De consequenties van het nieuwe Malta-beleid en de daardoor in gang gezette herziening van de Nederlandse Monumentenwet uit 1988 zijn op dit moment nog niet helder. Het lijkt er echter op dat in de optiek van het Ministerie van OC&W een grotere verantwoordelijkheid voor behoud en beheer van archeologische waarden bij de gemeenten zal worden gelegd. Concreet zal dit waarschijnlijk inhouden dat iedere gemeente gebieden met archeologische waarden dient op te nemen in het ruimtelijke beleid, dat gemeenten voor bodemingrepen die de archeologie kunnen aantasten een vergunning zullen moeten verlenen en dat gemeenten ook verantwoordelijk en aanspreekbaar zullen worden gehouden voor de beslissingen die zij op dit vlak nemen.

Provinciale archeologie 'nieuwe stijl'

In het huidige wetsvoorstel is aan de provincies een toetsende en in sommige gevallen initiërende rol toegedacht. Als bijvoorbeeld een gemeente zelf geen initiatieven met betrekking tot een lokaal archeologiebeleid ontplooit, kan de provincie dat van bovenaf aan de desbetreffende gemeente opleggen, met beperking van de eigen gemeentelijke speelruimte als gevolg. Daarnaast is een belangrijke taak weggelegd voor de provincie bij het aanwijzen en vaststellen van gebieden waar de verplichting tot archeologisch onderzoek zal gelden en waarvoor de gemeenten dus een vergunning zullen moeten verlenen. Om dit nieuwe provinciale beleid gestalte te geven was het nodig dat de provinciale archeoloog (PA) 'oude stijl', in dienst van het Rijk, vervangen werd door een door de meeste provincies zelf aangestelde archeoloog. Deze PA's 'nieuwe stijl' opereren vanuit het provinciale bestuursapparaat en worden bij de uitoefening van hun taak ondersteund door zowel hun provinciale collega's als een door de ROB aangesteld team van regio-archeologen. Die ondersteuning is bepaald niet overbodig, want in tegenstelling tot hun collega's 'oude stijl' krijgen de 'nieuwe' provinciaal archeologen in het voortraject een heel scala aan plannen en projecten ter beoordeling. Bestemmingsplannen, bouwplannen, saneringen, peilbesluiten, Artikel 19-procedures, ontgrondingsaanvragen en Programma's van Eisen voor inventariserend onderzoek of opgraving dienen alle getoetst te worden op nadelige effecten voor het cultureel erfgoed in het algemeen en de Archeologische Monumentenzorg in het bijzonder.

De uitgangspunten voor het nieuwe archeologiebeleid van de rijksoverheid zijn te vinden in de Nota Belvédère en de Cultuurnota 2001-2004. De provincie Zuid-Holland heeft dit nieuwe beleid inmiddels opgenomen in haar Cultuurplan 2001-2004. Bij de invulling van het nieuwe beleid, met name daar waar het de aanwijzing van archeologieplichtige gebieden betreft, maakt de provincie gebruik van verscheidene thematische kaarten. Bekend is de reeds langer bestaande Archeologische Monumenten Kaart (AMK). Daarnaast zijn er nu de in provinciaal beheer uitgegeven cultuurhistorische waardekaarten zoals de Zuid-Hollandse CHS (Cultuurhistorische Hoofd Structuur) en de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden, 2de generatie (IKAW2), samengesteld en uitgegeven door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort. Naast het samenstellen van beleidskaarten voor provinciaal en gemeentelijk ruimtelijke-orderingsbeleid tracht de provincie ook het maatschappelijke draagvlak voor de archeologie te vergroten, bijvoorbeeld door middel van voorlichting en stimulering van gericht onderzoek, zoals het laten uitwerken en publiceren van oude opgravingen.

Archeologische Kroniek 'nieuwe stijl'

Een belangrijk orgaan bij het verbreden van het draagvlak is al sinds jaar en dag de Archeologische Kroniek van Holland, zoals die sedert 1975 verschijnt in het tijdschrift Holland. Dit reeds drie decennia oude samenwerkingsverband van de provincies Noord- en Zuid-Holland wil niet alleen een beknopt (wetenschappelijk getint) platform voor in Holland werkzame archeologen zijn, maar beoogt tevens een bredere belangstelling te wekken voor het werk van diezelfde archeologen en de vondsten die zij doen. De Kroniek toont al jaren aan dat alom in Noord- en Zuid-Holland archeologische waarden aanwezig zijn en dat deze waarden ieder jaar verder aangetast worden. Een economische hoogconjunctuur verdraagt zich blijkbaar moeilijk met het behoud in situ van een in eeuwen opgebouwd 'bodemarchief'. Het is goed om ons dat keer op keer te realiseren.

Om de informatieve waarde van de Kroniek te vergroten hebben de twee provincies en de redactie van Holland besloten de Kroniek inhoudelijk te ‘restylen’. De bijdragen zijn nog wel per provincie gescheiden, maar daarbinnen niet meer per periode. Deze rubricering was de laatste jaren steeds moeilijker te handhaven, deels omdat in de archeologiebeoefening de scheidslijnen tussen prehistorici, ‘Romeinen’ en ‘middeleeuwen’ vervagen, maar ook omdat er op moderne opgravingen meer aandacht is voor de diachrone ontwikkelingen in bewoning en gebruik van de site. Vanaf dit jaar is de ingang van de Kroniek (per provincie) alfabetisch, op (deel-)gemeentenaam. Voorts worden voortaan ook korte bijdragen met betrekking tot inventariserend onderzoek, dat geen of weinig archeologische waarden opleverde, geplaatst. Dit type onderzoeksresultaten is de afgelopen jaren herhaaldelijk tussen wal en schip terecht gekomen; omdat er niets gevonden is, zijn de gegevens niet opgenomen in een databank voor vindplaatsen en het betreffende rapport ‘verdwijnt’ vaak in een ‘stoffig archief’. Na tien of twintig jaar kan een dergelijk onderzoek vervolgens opnieuw uitgevoerd worden, waarbij een onderzoeker kan ontdekken dat zijn werk al eerder verricht is. Een korte vermelding van het onderzoek en de vindplaatsgegevens in de Archeologische Kroniek kan dit voorkomen.

Het kaartje vóór in de Kroniek met de genummerde stippen is komen te vervallen, terwijl de tijdschaal met de archeologische periodes is vervangen door een moderner exemplaar (zie de laatste pagina), waarin de voor de kustprovincies zo belangrijke geschiedenis van maritieme transgressies (Afzettingen van Calais, Afzettingen van Duinkerke) een plaats gekregen heeft. De tijdschaal is ook aangepast aan de huidige inzichten met betrekking tot datering en periodisering van pre- en protohistorie. De hier gehanteerde indeling sluit direct aan op de periodisering zoals die in o.a. de landelijke archeologische databank ARCHIS gehanteerd wordt.

Den Haag, zomer 2001, R.H.P. Proos (Provinciaal Archeoloog Zuid-Holland)

Provinciaal depot ‘nieuwe stijl’

In 2000 is de Provinciale Cultuurnota van Noord-Holland over de periode 1997-2000 afgesloten. In deze periode is in het omgaan met archeologie bij de provincie veel gebeurd. Het provinciaal depot voor bodemvondsten kreeg een nieuw onderkomen in het monumentale, vroeg-20ste-eeuwse pand Mercurius aan de Zaan en tevens werd in 2000 een begin gemaakt met de installatie van het depotinventarisatieprogramma TMS (*The Museum System*); het inventarisatieprogramma dat in samenwerking met de ROB bij alle provinciale depots wordt ingevoerd.

Het provinciaal beleid was in deze periode gericht op het behoud van het archeologisch erfgoed *in situ*, dat wil zeggen in de bodem laten waar het enigszins mogelijk is. Indien ruimtelijke ontwikkelingen dat niet toelaten, wordt overgegaan tot opgraven, beschrijven en deponeren. Dit beleid is in de voorliggende Cultuurnota 2001-2004 nog duidelijker omschreven. Het principe van het verdrag van Valletta is onderdeel gemaakt van de Gedragslijn Compensatie, zoals vastgesteld door Provinciale Staten op 14 maart 2000. Deze gedragslijn geldt voor het provinciaal handelen en houdt in dat aantasting van cultuurhistorisch waardevolle terreinen zoveel mogelijk wordt voorkomen. Aantasting kan uitsluitend plaatsvinden indien na zeer zorgvuldige afweging de onvermijdelijkheid daarvan is vastgesteld en de verstoring zoveel mogelijk wordt beperkt.

Het archeologisch depot draagt daarin bij door:

- a. het verantwoord opslaan van resultaten van onderzoek onder provinciale verantwoordelijkheid;
- b. het eventueel faciliteren van de opslag van andere onderzoeken;
- c. het beschikbaar stellen van de collectie voor bruikleen, educatie en participatie;
- d. het verwerken van vondstmeldingen.

Naast het behoud en beheer van het archeologisch erfgoed in onze provincie heeft het uitdragen van de kennis daarover een hoge prioriteit gekregen; de provinciale activiteiten zullen zich toespitsen op het vergroten van de kennis over en de betekenis van de archeologie voor de inwoners en bezoekers van Noord-Holland. Educatie en participatie op het gebied van archeologie komt de komende jaren meer en meer naar voren als een taak van het provinciaal depot. In de op handen zijnde aanpassing van de Monumentenwet, waarin het Verdrag van Valletta wordt vertaald, worden de provinciale depots in principe omgevormd tot provinciale archeologische informatiecentra. Door educatie en het regelmatig organiseren van contactbijeenkomsten in Mercurius hopen wij de archeologie nog beter onder de aandacht van de Noord-Hollandse bevolking te brengen. Feit is reeds dat steeds meer mensen het provinciaal depot in Wormer weten te vinden en een beroep doen op de daar aanwezige expertise.

*Wormer, zomer 2001, W. Blazer
(Beheerder Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland)*

Archeologische kroniek Noord-Holland 2000

Alkmaar * Doelenstraat 6 | Dit onderzoek vond plaats in de periode eind juli – begin augustus 2000. Aanleiding was de bouw van een kelder in een winkelpand in voorbereiding. De ontgraving van de bouwput voor de kelder werd geheel met de hand uitgevoerd. Het onderzoek was inpassend en vond plaats binnen de restanten van een oud gebouw. Dit gebouw is opgetrokken in kloostermoppen waarvan de maten 30 x 15 x 7,5 cm bedragen. Aan de zuidzijde staat de muur nog tot een hoogte van zo'n 2,5 m overeind, terwijl delen aan de noordzijde zelfs tot een hoogte van zo'n 4 m reiken. Her en der zijn nog dichtgezette ramen en muurstijlen te zien. Ouderdom en de vroegere functie van dit gebouw zijn recentelijk onderwerp van discussie geweest (Roedema 1999: 13-15; De Raad 1999: noot 6).

De maatvoering en locatie van de te maken kelder werden afgeleid van een oude kolenbunker die onder de betonvloer aanwezig bleek te zijn. Deze kolenbunker was geheel gevuld met oude dakpannen. Meteen onder de vloer kwam een kleilaag tevoorschijn, waarin veel kogelpot- en Pingsdorf aardewerk aangetroffen werd. Echter, uit de eveneens in deze laag gevonden latere scherven bleek dat dit pakket pas in de late 14de of het begin 15de eeuw moet zijn opgebracht. Een opvallend gegeven was dat naast de funderingen van bovengenoemde muren geen insteek gevonden werd. Diverse coupes lieten zien dat de laat-14de/vroeg-15de-eeuwse laag tegen de fundering was opgeworpen, terwijl de onderste rij stenen op een meer compactere en oudere laag bleken te staan.

Het gebouw werd waarschijnlijk opgetrokken vanaf het toenmalige maaiveld. De ophoging geschiedde in een later stadium van de bouw. Op een dieper niveau verschenen de contouren van een sloot waaruit veel aardewerk uit de periode 1050-1125 tevoorschijn kwam. Het betreft voornamelijk kogelpot-, Pingsdorf- en Paffrath-aardewerk. De sloot doorsneed een huiswand-greppel die gevuld was met kleiplaggen. In deze greppel werd ook het restant van een paal aangetroffen. Voor dendrochronologisch onderzoek bleek deze niet geschikt. De paal is daarom middels de C14-methode onderzocht door het Centrum voor Isotopen onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen. De uitkomst bleek verrassend; 1240 BP (710 na Chr.) \pm 50 jaar. Omdat uit deze periode verdere vondsten uit de Alkmaarse binnenstad ontbreken, en ook tijdens dit onderzoek geen duidelijk laat-Merovingisch of vroeg-Karolingisch materiaal werd aangetroffen, lijkt een iets latere datering niet uitgesloten.

Gemeente Alkmaar, afdeling Monumenten en Archeologie, R. Roedema

Alkmaar * Groot Nieuwland | Van eind april tot en met begin mei werd een onderzoek gedaan tussen Groot Nieuwland 6-16 en Bloemstraat 23-25. Directe aanleiding tot dit onderzoek was de bouw van een zwembad, waarvoor een 3 m diepe bouwput moest worden gegraven. Op een diepte van 0,70 m onder NAP werden beschoeiingsresten van een gracht aangetroffen. Deze gracht heeft destijds gelegen tussen de huidige Bloemstraat en het Groot Nieuwland en liep parallel met deze beide straten. In de eerste helft van de 15de eeuw bedroeg de breedte van de gracht ruim zes meter. Later in die eeuw werd de gracht versmald door aan de oostzijde een nieuwe beschoeiing aan te brengen. Aan de hand van de vele vondsten die tussen de twee beschoeiingen gevonden werden, kon geconcludeerd worden dat dit in de tweede helft van de 15de eeuw moet zijn gebeurd. Aanleiding voor deze versmalling was dat de oorspronkelijke beschoeiing vernieuwd moest worden. Op diverse plekken lag de oude beschoeiing

plat op de bodem van de gracht. Uit de oude grachtbodem kwam veel vondstmateriaal tevoorschijn dat vanaf circa 1400 tot in de 16de eeuw gedateerd kon worden.

Tijdens de opgraving kon worden waargenomen dat een deel van de gracht in de tweede helft van de 15de eeuw is gedempt. Op de kaart van Jacob van Deventer uit 1560 is te zien dat het van de Oudegracht komende water op dat moment ongeveer halverwege de huidige Bloemstraat eindigde. De opgraving bevond zich ter plaatse van dit toenmalige einde van de gracht, getuige een beschoeiing dwars hierover. Uit het vondstmateriaal aan de noordkant van deze beschoeiing werd duidelijk dat de gracht vroeger in de 15de eeuw doorliep in de richting van de Laet. De versmalling en afdamming van de gracht hebben mogelijk in dezelfde periode plaatsgevonden. De resterende gracht heeft na demping in de tweede helft van de 16de eeuw waarschijnlijk nog een tijd als laagte in het zicht gelegen. In het traject van de gracht werd in de vroege 17de eeuw op diverse plekken afval gestort om de laatste gaten op te vullen. In de tweede helft van de 17de eeuw werd tenslotte het gehele terrein met een halve meter grond opgehoogd.

Gemeente Alkmaar, afdeling Monumenten en Archeologie, R. Roedema

Alkmaar * Langestraat 16-18 | In de periode eind juni – begin juli 2000 werd een onderzoek verricht in en achter de panden Langestraat 16-18, gelegen bij de hoek met de Houutil. Aanleiding was de verbouwing van beide panden tot één winkelpand, waarbij een groot deel van de achterliggende bebouwing gesloopt werd. In eerste instantie richtte het onderzoek zich op het localiseren van eventuele beerputten en bergen van hun inhoud. In totaal werden drie beerputten aangetroffen. Al deze putten behoorden waarschijnlijk toe aan het pand Langestraat nr. 16. De inhoud van deze afvalputten stamt uit de periode tussen de late 14de en het begin van de 19de eeuw (afb. 1). Daarnaast moest een bouwhistorisch onderzoek inzicht verschaffen in de bouwgeschiedenis van de betreffende 17de/18de-eeuwse panden.

Uit een kleinschalig archeologisch onderzoek op de door sloop vrijgekomen ruimte achter de huidige bebouwing bleek dat dit deel van de stad in (de eerste helft van) de 13de eeuw is opgehoogd. Het vondstmateriaal bestond voornamelijk uit proto-steengoed en Maaslands aardewerk. Een grote verrassing was de vondst van een uit kloostermoppen (maten 30 x 15 x 7,5 cm) vervaardigde spaarboogfundering. Met een van dikte van niet minder dan 1,20 m, bereikte deze fundering een diepte van ruim drie meter onder het huidige maaiveld. Het betreft de fundatie van een destijds aan de Houutil gelegen stadskasteel (afb. 2). Het moet gebouwd zijn in de tweede helft van de 13de eeuw, waarschijnlijk kort na het ophogen van

Afb. 1. Alkmaar * Langestraat 16-18. Overzicht aardewerk uit oudste beerput, 1375-1425 (foto: C. Prins).

Afb. 2. Alkmaar * Langestraat 16-18.
Opgravingsplattegrond van stadskasteel ingepast
in de kadastrale minuut van 1832
(tekening: R.P. van Wilgen).

Afb. 3. Meester van Alkmaar circa 1504
'De hungerigen spijzen'. Op de achtergrond een stadskasteel van het in Alkmaar opgegraven type
(foto: Rijksmuseum Amsterdam).

het gebied. Het gebouw met zijn zeer zware fundering was gelegen in een gebied tussen Houttil en Achterstraat en had inwendig een breedte van zo'n acht meter. Richting de Houttil werden eveneens uit kloostermoppen bestaande funderingen aangetroffen. De kloostermoppen uit deze fundamente hadden dezelfde afmetingen als die van het stadskasteel. Het bouwwerk dat hier stond was evenwel minder diep gefundeerd. De funderingen reikten tot ruim een meter diepte en hadden brede vertandingen. Waarschijnlijk maakten alle aangetroffen fundamente deel uit van één stadskasteel; op het middenterrein lag een hoge vierkante toren (9 x 9 m) met daarbij behorend een voor die tijd imposant woonhuis aan de Houttil. Het gevonden stadskasteel lijkt overigens niet op zichzelf te staan, ook de buurpanden in het noorden en zuiden zijn waarschijnlijk dergelijke gebouwen geweest. Mogelijk stonden er aan de Houttil, tot aan het Koning Willemshuis in de Pieterstraat, meer van dit soort gebouwen. Op de uit circa 1504 daterende reeks schilderijen 'De zeven werken van barmhartigheid' van de Meester van Alkmaar (Rijksmuseum Amsterdam) zien we dergelijke stadskastelen afgebeeld (afb. 3). Het is goed mogelijk dat deze reeks taferelen, afkomstig uit het Heilige Geest-gasthuis dat gelegen was aan de Houttil, ons een min of meer realistisch beeld verschaft van dit deel van Alkmaar in de late 15de of het begin van de 16de eeuw.

Een 10 cm dikke brandlaag met daarin houtresten en (onder meer gebrandschilderd) vensterglas, aangetroffen tegen de muur van het stadskasteel, is een aanwijzing dat deze gebouwen te kampen hebben gehad met een grote brand. Deze brand moet qua datering ergens in de 14de eeuw geplaagd worden. Het is overigens niet de eerste keer dat er sporen van

een grote brand uit deze periode werden aangetroffen. Aan de overkant van de Houutil, naast de huidige Waag, werd bij een eerder onderzoek een verbrand huis aangetroffen dat omstreeks 1320/1340 moet zijn verwoest (Ostkamp & Roedema 1998: 330-333). Het lijkt steeds aannemelijker dat een in latere historische bronnen vermelde stadsbrand van 1328 daadwerkelijk heeft gewoed. Indien de bovengenoemde schilderijen ons inderdaad een stuk Alkmaar van rond 1500 tonen, met dan nog steeds aanwezige stadskastelen, dan zullen in ieder geval niet al deze gebouwen geheel verbrand zijn. Mogelijk raakten ze alleen beschadigd. Een vluchtig bouwhistorisch onderzoek vanaf de daken van het Houutil leerde ons dat de mogelijkheid bestaat dat er mogelijk restanten van deze grote gebouwen terug te vinden zijn in de nog bestaande bebouwing. Een gepland grootschalig bouwhistorisch onderzoek in de nabije toekomst zal moeten uitwijzen of dit inderdaad het geval is.

Gemeente Alkmaar, afdeling Monumenten en Archeologie, R. Roedema

Alkmaar * Oudegracht 220 | In april 2000 werd begonnen met de restauratie van het pand Oudegracht 220, gelegen op de hoek met de Ruiterssteeg. Dit grote pand uit het begin van de 20ste eeuw deed in het verleden dienst als schoolgebouw. Aanleiding voor het onderzoek was de realisatie van een grote inpandige kelder aan de grachtzijde van het gebouw. Tijdens de inpandige ontgraving werden enkele waarnemingen gedaan. Naast funderingen en een waterput werd een grote proviandkelder aangetroffen. Al deze resten hebben toebehoord aan een 17de-eeuws pand dat voorheen op deze locatie stond. De kelder was nog gedeeltelijk betegeld. Aan de westkant bevonden zich polychrome tegels met daarop afbeeldingen van zogenaamde bloemvazen in een kwadraat (afb. 4). Dit soort tegels dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw. De noordkant was uitgevoerd met blauw op wit beschilderde tegels met daarop dieren. Deze zijn te dateren rond 1640-1660. Aangezien de kelder verwijderd is, zijn alle tegels geborgen.

Gemeente Alkmaar, afdeling Monumenten en Archeologie, R. Roedema

Afb. 4. Alkmaar * Oudegracht 220. Tegels met bloemvazen in een kwadraat, 1600-1650 (foto: C. Prins).

Amstelveen (Nes a/d Amstel) * Amsteldijk-Zuid 162 | Voorafgaand aan de bouw van een huis vond een noodopgraving plaats op het achtererf van Amsteldijk-Zuid 162. Er werden enkele 17de- en 18de-eeuwse poeren en muren getraceerd. Deze maakten vermoedelijk deel uit van de fundering van de 17de-eeuwse schuilkkerk die daar indertijd lag. Het voorste gedeelte van de kerk is momenteel nog in gebruik als restaurant. Het aardewerk was voornamelijk van 18de- en 19de-eeuws origine. Daarnaast werden enige stukjes laatmiddeleeuws aardewerk (grijs aardewerk en volledig steengoed uit Siegburg) aangetroffen. Hoewel dit een aanwijzing kan zijn voor bewoning, is niet uit te sluiten dat deze scherven daar tijdens een ophoging zijn gedeponneerd.

AWN-afdeling Amsterdam, Paul Hoogers

Amsterdam * Archeologie Amsterdam | Behalve aan het verrichten en uitwerken van opgravingen en waarnemingen is in 2000 veel aandacht besteed aan de nieuwe rol van kenniscentrum die de Amsterdamse afdeling archeologie wil gaan vervullen na de invoering van het Verdrag van Malta. Om deze positie in de stad te versterken zijn contacten gelegd met bureau Monumentenzorg. Het belangrijkste eerste resultaat hiervan is de samenwerking bij de opstelling van Cultuur-Historische Effect Rapportages (CHER) voor drie locaties in de stad geweest. Ook is een netwerk opgebouwd met ambtenaren van het projectmanagementteam van de dienst Binnenstad om archeologisch bodemonderzoek een plaats te geven in de projectplanning en zo meer greep te krijgen op de ruimtelijke ontwikkeling in de binnenstad. Daarnaast is een belangrijke impuls gegeven aan de samenwerking met de vakgroep historische archeologie van het Amsterdams Archeologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam (AAC/UvA). Dit heeft geresulteerd in participatie van studenten bij opgravingen en het aanleveren van studiemateriaal door de afdeling archeologie voor practica van studenten. Naast het geven van lezingen en colleges heeft de afdeling ook dit jaar weer veel bruiklenen verzorgd voor tentoonstellingen en materiaalstudies in binnen- en buitenland.

Gemeente Amsterdam, afdeling Archeologie, Jürgen Veerkamp

Amsterdam *Afrikahaven | In 1998 is het havenbedrijf in de Houtrakpolder ten noorden van Ruigoord gestart met de ontgraving van het bekken voor de Afrikahaven. De polders aan weerszijden van het Noordzeekanaal zijn in de 19de eeuw aangelegd in het stroomgebied van het voormalige Oer-IJ. In dit gebied zijn reeds vele artefacten en archeologische sporen gevonden uit de ijzertijd, de Romeinse tijd en de Middeleeuwen. Gedurende twee jaar zijn de ontgrondingswerkzaamheden ten behoeve van de aanleg van de Afrikahaven gevolgd in de vorm van waarnemingen om meer inzicht te krijgen in de complexe (bewonings-) geschiedenis van dit gebied. Gezien de immense omvang van het terrein is bij het veldwerk speciaal gelet op het moment en de locaties van de waarnemingen. Met name het afgraven van het veen en de profielen die daarbij ontstonden zijn uitvoerig bekeken.

Tijdens de eerste serie waarnemingen in 1998 is duidelijk geworden dat het veen, dat op de meeste plaatsen is aangetroffen, de basis heeft gevormd van een oorspronkelijk dikkere laag die duidelijk is geërodeerd. Het komt in onregelmatige dikte voor en is plaatselijk volledig verdwenen. De erosie van het veen is zeer waarschijnlijk een (laat-) middeleeuws verschijnsel. Het veen direct op de kleilaag blijkt voornamelijk rietveen te zijn, hogerop zijn vaak wortels van bomen waargenomen en onder de zogenaamde Wijkermeerafzetting is verslagen veen met resten van hoogveen als takjes en worteltjes zichtbaar. In de profielen

Afb. 5. Amsterdam * Afrikahaven. Fragment van mammoetslagtand uit het Afrikahavenbassin (foto: Archeologie Amsterdam/ W. Krook).

werden met regelmaat schollen veen in de Wijkermeerafzetting aangetroffen.

De grens tussen de Calaisafzetting en het Hollandveen is bijzonder scherp en ligt op 4,28 m onder NAP. Ter hoogte van het voormalige eiland Ruigoord is het pakket twee meter dik en bestaat uit rietveen, pijpestrootjesveen en hoogveen. Om inzicht te krijgen in de precieze datering van de overgang Calais/ Hollandveen ter plaat-

se is, in samenwerking met BIAX-consult, een monster van de basis van het veen genomen om via AMS (Accelerator Mass Spectrometry; een onderzoeksmethode verwant aan C14 waarbij echter met veel minder materie kan worden volstaan) te worden gedateerd. Uit dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat de veengroei circa 2500 voor Chr. is gestart. De top van het nog aanwezige veenpakket eindigt bij circa 800 na Chr. Het is redelijk om te veronderstellen dat voorafgaande aan de afzetting van de kleilaag enige erosie van het veen heeft plaatsgevonden. Het jongste veen is reeds verdwenen en kon derhalve niet bemonsterd worden.

Bij het bestuderen van de profielen in de Afrikahaven zijn geen zandruggen of lage duintjes aangetroffen waarop leven mogelijk was. Waarschijnlijk was dit gebied vanwege het vele water en drassige veen al vroeg onbewoonbaar. Toch wijzen de vondst van een aangepunt paalfragment in situ en een vuursteenafslag (beide uit het Laat-Neolithicum) op menselijke activiteit in deze periode, waarin West-Nederland het leefgebied vormde voor kleine groepjes van jagers en vissers. Voorts kan uit de waarnemingen geconcludeerd worden dat de vaargeul in het Oer-IJ uit de Romeinse tijd (richting Velsen) niet ter hoogte van de Afrikahaven heeft gelegen. Er is weliswaar sprake van verspoeld of verslagen veen, maar ook nog voldoende veen in situ ter hoogte van de Afrikahaven om met redelijkheid aan te nemen dat deze vaargeul ter hoogte van of noordelijker dan het Noordzeekanaal heeft gelegen.

Na het afgraven van de bovenliggende zand-, klei- en veenpakketten werd het aldus gevormde bassin onder water gezet en met een cutterzuiger tot een diepte van 15,50 m onder NAP leeg gezogen. Het vrijgekomen zand werd gebruikt om het omliggende, toekomstige haventerrein op te hogen. Hierbij moest er rekening gehouden worden met de mogelijkheid resten van Pleistocene zoogdieren te vinden. In april 2000 werd het eerste bezoek gebracht aan het opgespoten terrein aan de oostzijde van het bassin. De Calaisafzetting is duidelijk zandig en bevat veel mariene schelpen. Op enkele plekken waren brokken basisveen zichtbaar. Daar waar lopen verantwoord was zijn met name deze locaties nauwlettend bekeken, omdat de kans dat hier Pleistoceen zand met zoogdierresten mee naar boven was gekomen het grootst was. Tot na de zomer is de locatie nog enkele malen tevergeefs bezocht. Ook navraag bij grondwerkers die werkzaam waren op het terrein leverde in eerste instantie niets op. Pas in november bereikt ons de melding dat een fragment van een mammoetslagtand uit het opgespoten zand is geborgen (afb. 5).

Gemeente Amsterdam, afdeling Archeologie, W. Krook

Amsterdam * Cruquiuskade: Bastion Zeeburg, Funen | In vervolg op een inspectie d.d. 23 mei vond van 20 tot 23 juni en op 21 september 2000 bodemonderzoek plaats op de bouw-

Afb. 6. Amsterdam * Cruquiuskade. Punt van bastion Zeeburg naar het westen (foto: Archeologie Amsterdam/W. Krook).

locatie Funenpark aan de Cruquiuskade. Aanleiding was de vondst van menselijke botten tijdens bodemsanering van het terrein. De botresten bleken afkomstig van het voormalige Sint-Pieterskerkhof dat tussen 1800 en 1880 in gebruik was. Verder zijn er muurresten aangetroffen behorende tot een spoorwegemplacement met twee insteekhavens dat omstreeks 1880 is aangelegd. Het betrof onder meer een ronde bakstenen structuur met een diameter van 12,4 m, die mogelijk als draaicirkel voor het keren van stoomlocomotieven diende. Voor de bouw ervan zijn 17de-eeuwse bakstenen gebruikt die afkomstig lijken te zijn van het bastion Zeeburg dat kort voor 1880 gesloopt werd. De punt van het bastion zelf is in de westrand van het terrein tegen de Kraijenhoffstraat aan teruggevonden (afb. 6). Het betrof een driehoekige muurpartij van 40 bij 25 m lengte. De zware buitenmuur, gefundeerd op een houten muurplaat, was ongeveer 1,80 m breed en liep nog circa 2 m diep in de bodem door. Achter de buitenmuur bestond de versterking uit een reeks van compartimenten met tongewelven die oorspronkelijk met klei gevuld waren. In de gracht ervoor zijn vondsten uit de periode 1650-1800 aangetroffen. Dit stuk stadsmuur werd gerealiseerd als onderdeel van de zogenaamde Vierde Uitleg, de stadsuitbreiding van na 1663. Zeeburg is het laatste bastion, als afsluiting van het oostelijk uiteinde van de halfcirkelvormige muur om de stad. De stadsmuur was tevens onderdeel van de werf van de VOC op het aangrenzende Oostenburg. De archeologische vondst was aanleiding om plannen te ontwikkelen tot behoud van de historische muur in het park van de toekomstige woonwijk Funen.

Gemeente Amsterdam, afdeling Archeologie, W. Krook

Amsterdam * Haarlemmerplein | De aanleg van een bioscoop met daaronder een parkeergarage vormde de aanleiding voor een archeologisch onderzoek op het noordelijke gedeelte van het Haarlemmerplein. Dit plein maakte als zogenaamd wagenplein onderdeel uit van de Derde Uitleg, een stedelijk uitbreidingsplan waarvan het ontwerp in 1613 gereed

Afb. 7. Amsterdam * Haarlemmerplein. Verwijderen van de inhoud van een beerput behorende bij Haarlemmerplein 26 (foto: Archeologie Amsterdam/ W. Krook).

kwam. Het centrale deel van het plein was bestemd voor het parkeren van koetsen, karren en paarden, langs de randen werden woonhuizen gebouwd. In 1971 moest de bebouwing aan de noordzijde van het plein wijken in verband met de geplande aanleg van een brede doorgaande weg van het stadshart richting Haarlem. Deze plannen zijn echter nooit ten uitvoer gebracht en sindsdien is de beslotenheid van het plein verdwenen. circa 60 % van het toen gesloopte bouwblok valt binnen het plangebied en zal in drie campagnes kunnen worden opgegraven. De woonerven die voor onderzoek in aanmerking komen zijn hoofdzakelijk in de periode 1633-1642 geveild en bebouwd.

In 1999 zijn tijdens de eerste campagne drie huizen, een grote stalhouderij en een werkplaats opgegraven. Bij deze huizen werden twee beerputten gevonden die een verrassend rijke vulling bleken te bevatten (afb. 7). Het vondstmateriaal stamt uit de beginfase van de huizen, de jaren 40 van de 17de eeuw, tot in de 18de eeuw. Onderzoek aan de ophoging onder de vroegste huizen heeft geen oudere sporen van menselijke activiteiten opgeleverd. Hieruit mag geconcludeerd worden dat de geschiedenis van dit stadsdeel start bij de aanleg van het wagenplein in het tweede decennium van de 17de eeuw. In januari 2000 kreeg de eerste campagne uit 1999 een vervolg. Het onderzoek richtte zich nu op de zuidzijde van het bouwblok, voorheen de pleinkant. Hier werden de resten van zeven woonhuizen en tien beerputten opgegraven. Ook deze putten bevatten bijna allemaal veel en interessant vondstmateriaal uit de 17de en 18de eeuw. Eén beerput is, gezien de inhoud en de omvang, zeer waarschijnlijk te koppelen aan een tapperij gelegen aan het plein. Verder historisch onderzoek is nog nodig om hierover uitsluitsel te krijgen.

Een kleine selectie uit deze vondstcomplexen is reeds tentoongesteld in het Amsterdams Historisch Museum. Een groot deel van het organische materiaal uit de beerputten (botten,

schelpen, zaden en pitten) wordt momenteel geanalyseerd door studenten van het Amsterdams Archeologisch Centrum (Universiteit van Amsterdam) in het kader van hun studie post-middeleeuwse archeologie. Onderzoek naar resten van insecten en parasieten in de beer is uitbesteed aan externe specialisten. Momenteel loopt een procedure bij de Raad van State over het bouwplan. Voordat de bouw begint, in het gunstigste geval eind 2001, zal met een derde campagne het onderzoek op deze locatie worden afgerond.

Gemeente Amsterdam, afdeling Archeologie, W. Krook

Amsterdam * Karthuizersplantsoen | De opgraving in de Tichelstraat in 1999 kreeg zijn vervolg met twee campagnes in 2000: van 10 februari tot 10 maart 2000 in de percelen Tichelstraat 9-13 en de aangrenzende panden Karthuizersdwarsstraat 10-14 en van 21 tot 31 augustus in het perceel Lindengracht 219. De terreinen zijn gelegen rondom het Karthuizersplantsoen. Deze locatie markeert het klooster dat hier in 1394 gesticht is. Aan het einde van de 16de eeuw raakte het buiten gebruik en zijn de gebouwen deels gesloopt of voor andere doeleinden ingericht. In de eerste helft van de 17de eeuw begon de inrichting van de woonwijk rondom het kloosterterrein. De opgravingen hebben overblijfselen uit verschillende periodes van de geschiedenis van de Jordaan opgeleverd.

De huizen in de Tichelstraat dateren uit omstreeks 1650, maar die aan de erachter gelegen Karthuizersdwarsstraat verschenen pas een eeuw later, toen de Tichelstraat al was volgebouwd. Tot 1750 was er achter de Tichelstraat een open terrein met een gracht of sloot die in noordelijke richting liep, over het voormalige kloostergebied. Ook stonden er nog appel- en perenbomen, overblijfselen van de kloosterboomgaard. Vanaf 1650 waren de kelders van de panden verscheidene malen opgehoogd met vloeren van hardstenen tegels, plavuizen of bakstenen. In de onderste vloer waren goten met tonnen ingegraven voor het lozen van

Afb. 8. Amsterdam * Karthuizersplantsoen. Bovenste laag grafkisten direct achter de buitenmuur van het kerkhof (foto: Archeologie Amsterdam/ W. Krook).

grondwater. Zoals gebruikelijk stond er achter de huizen oorspronkelijk een houten beerput. Later kwamen er gemetselde waterputten die weer in de 19de eeuw als toilet zijn gebruikt. Die binnenplaatsjes zijn toen overdekt en bij de woning getrokken. Achter de percelen aan de Lindengracht die langs de noordelijke flank van het kloosterterrein loopt, zijn sporen van het vroegere kerkhof van de buurt aan het licht gekomen (afb. 8). Het werd met de aanleg van de Jordaan vanaf 1612 ingericht in het kloostervoorhof ter hoogte van het Karthuizersplantsoen en bleef tot in de 19de eeuw in gebruik. In een gebiedje van 3 bij 3 m zijn bijna 30 skeletten geborgen in lijkkasten die in vijf tot zes lagen op elkaar waren gestapeld, hetgeen op een intensief gebruik van de begraafplaats duidt. Diep onder het kerkhof kwamen sporen van middeleeuwse bewoning aan het licht. Lang voor de bouw van het klooster was hier in het midden van de 13de eeuw een terp van kleiplaggen opgeworpen met daarop een boerderijtje, van waaruit het veenlandschap werd ontgonnen. De rand van de terp bevindt zich ter hoogte van de Lindengracht, maar de ophoging loopt door tot aan de Tichelstraat. In de klei zaten scherven van handgevormde kogelpotten die lokaal waren vervaardigd. Het is het eerste bewijs voor 13de-eeuwse bewoning in de Jordaan buiten de oudste kern van de stad langs de Amstel.

Gemeente Amsterdam, afdeling Archeologie, W. Krook

Amsterdam * VOC-werf Oostenburg | Vooruitlopend op de sloop van twee fabriekshallen op het voormalig Stork-terrein langs de Oostenburgervaart is een proefonderzoek gestart om overblijfselen van de VOC-werf op Oostenburg te traceren en de kwaliteit ervan vast te stellen. Tijdens deze campagne van 31 juli tot 18 augustus en 4 tot 15 september 2000, is voor het eerst een scheepshelling uit de VOC-periode gedocumenteerd. In de voorliggende jaren is door enkele Amsterdamse musea, de archeologische dienst en de universiteit, verenigd in de werkgroep Onrust-Oostenburg, uitgebreide studie verricht naar de VOC-werf. Dit resulteerde in een veelzijdig beeld van de ontwikkeling en geschiedenis van Oostenburg, maar ook tot talrijke vragen over de inrichting van het VOC-complex. Dankzij het recente bodemonderzoek en met name door de localisering van de oever van het werfeiland zijn de eerste concrete ijkpunten voorhanden om het historische kaartbeeld aan de huidige topografische situatie te koppelen. Voorts boden de structuren in de bodem informatie over de bouwtechnische aanpak van de VOC. De restanten van de scheepshelling betroffen de fundering, die bestond uit een houten plankier van 50 m lengte en 12 m breedte. Het ging om beukenhouten planken van gemiddeld 7 cm dikte en 40-50 cm breedte. Jaarringenonderzoek heeft uitgewezen dat het beukenhout uit Zuid-Duitsland afkomstig was en dat de bomen in het najaar of de winter van 1659 gekapt zijn. Dit betekent dat de houten constructie dateert uit de beginfase van de werf, aangezien het eiland Oostenburg tussen 1660 en 1665 is aangelegd en het VOC-bedrijfsterrein direct daarna is ingericht.

Het plankier rustte op massieve grenen balken op een meter afstand van elkaar, die zwaar waren onderheid met palen om de meter. De paalkoppen waren in de balk ingelaten en met een pen vastgezet. De centrale as van de helling was het stevigst gefundeerd met een rij van drie palen dicht naast elkaar. Ondanks de aanwezigheid van 19de- en 20ste-eeuwse betonnen funderingen van zware industriële installaties was het plankier nog gedeeltelijk intact (afb. 9). De noordelijke helft van het plankier was recent geruimd en hier resteerden de funderingspalen. Het plankier ligt praktisch horizontaal en dient derhalve niet als hellingsvloer maar als de onderbouw van een funderingsbak. De eigenlijke helling waarop de schepen

Afb. 9. Amsterdam * Oostenburg. De VOC-werf: funderingsplankier van scheepshelling met het geruimde noordelijk uiteinde aan de oever, waar alleen de funderingspalen resteren (foto: Archeologie Amsterdam/ W. Krook).

werden opgebouwd bestond uit een kleitalud bekleed met eikenhouten planken dat op de houten fundering was opgebracht. Dat het plankier na aanleg direct is afgedekt bleek uit het feit dat sporen van gebruik of vertering ontbreken en het sporadische vondstmateriaal in het kleipakket niet jonger is dan het midden van de 17de eeuw. Deze technische oplossing getuigt van een vernieuwende aanpak van de VOC. Hoewel het bedrijf vasthield aan het traditionele opzet van een helling bestaande uit een kleilichaam dat met planken was bekleed, is er tegelijkertijd sprake van een grootschalige investering door de helling zelf te funderen. Het voordeel was dat stabiliteit van de constructie voor de lange duur was gegarandeerd terwijl de helling van klei tussentijds eenvoudig kon worden vernieuwd of aangepast. Archeologisch onderzoek van dit soort installaties en voorzieningen biedt niet alleen inzicht in de 17de- en 18de-eeuwse scheepsbouwpraktijk maar ook in het dagelijks functioneren van het bedrijf van de VOC.

Gemeente Amsterdam, afdeling Archeologie, Jerzy Gawronski

Andijk > zie Wervershoof

Bergen * Provinciale weg N9 | Naar aanleiding van het gereedkomen van de Trajectnota/MER voor de N9 tussen Koedijk en De Stolpen heeft Rijkswaterstaat, Directie Noord-Holland, RAAP Archeologisch Adviesbureau opdracht gegeven tot het uitvoeren van een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1) op drie plaatsen langs het tracé van de N9 (Molenaar 2000a). Op deze drie plaatsen worden omleggingen, afsnijdingen en nieuwe aansluitingen van de N9 aangelegd. Het betreft onderzoeksgebieden in Bergen, Schoorl-

dam en De Stolpen. Voor elk van de drie gebieden is een inpassingsstudiegebied aangegeven waarbinnen de verschillende varianten voor de aanpassingen van de N9 gepland zijn. Aanvankelijk waren deze inpassingsstudiegebieden ook aangewezen als de gebieden waarin archeologisch veldonderzoek diende plaats te vinden. Voor de gebieden bij Schoorlham en De Stolpen is in het Ontwerp Tracé Besluit reeds een keuze gemaakt voor een bepaalde variant. In overleg met de opdrachtgever is besloten in deze twee gebieden alleen het traject van de betreffende variant archeologisch te onderzoeken. Voor het deelgebied bij Bergen is nog geen variant gekozen, zodat hier wel het hele inpassingsstudiegebied archeologisch is onderzocht. Het archeologisch onderzoek bestond uit een bureauonderzoek, een oppervlaktekartering en een booronderzoek. Aangezien het onderzoeksgebied bij De Stolpen een lage archeologische verwachting heeft, is vooraf besloten in dit gebied geen oppervlaktekartering uit te voeren en het booronderzoek slechts verkennend van aard te laten zijn. Het veldonderzoek is uitgevoerd in december 1999 en januari 2000. Tijdens het veldonderzoek zijn binnen 2 m beneden maaiveld geen archeologische resten en dus geen directe aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen in de drie onderzoeksgebieden aangetroffen.

RAAP, S. Molenaar

Beverwijk *Adigestraat | In een bouwput nabij flats aan de Adigestraat vond de werkgroep Beverwijk/Heemskerk een groot aantal middeleeuwse bakstenen; formaten 30 x 14,5 x 7,5 cm. De bouwput grenst aan het plantsoen rond de vijver van kasteel Oosterwijk dat onderzocht is in 1958 (Renaud 1960-61). De nu gevonden bakstenen lagen niet in verband en zijn hier vermoedelijk bij de aanleg van de vijver rond 1960 gestort. Opvallend zijn de vondsten van grote brokken aan elkaar gesinterde bakstenen; dit kan betekenen dat in de nabijheid een steenoven heeft gestaan, mogelijk ten behoeve van de bouw van kasteel Oosterwijk rond 1250. Ook werd er een gracht aangetroffen in het profiel van de bouwput. Vermoedelijk is dit een gracht die om de voorburcht gelopen heeft. De voorburcht is door de aanleg van de huidige vijver in 1960 grotendeels verstoord. De vondst van een waterput in 1973 met een sluitdatum omstreeks 1270, vormt een bewijs dat de voorburcht tezamen met het hoofdhuys omstreeks 1248 in één keer is aangelegd (Alders 1987).

AWN-afdeling Beverwijk/Heemskerk, J. Roefstra & D.R. van Wijk

Beverwijk *Hoeve Adrichem | In de maand mei werden in verband met de herindeling van het sportpark Adrichem veldverkenningen uitgevoerd rondom de camping nabij hoeve Adrichem. Deze camping ligt op een rondlopend stukje terrein omgeven door een gracht, de voormalige locatie van het kasteel Adrichem (afb. 10) en een L-vormig terrein vlakbij de kantine van sportclub 'De Kennemers'. Op dit L-vormig terrein dat mogelijk is ontstaan door puin dat vrijkwam bij de sloop van het kasteel tussen 1809-1812 (Groesbeek 1981), zijn bij herbepanting enkele scherven proto-steengoed en grijs aardewerk aangetroffen en werden steenmassa's aangeprikt. In een sloot die uitkomt op de gracht werd een dam opgeworpen om de sloot nader te onderzoeken. Op 2,5 m van de huidige buitenbeschoeiing van de gracht kwam een oudere beschoeiing aan het licht die nog te zien is op een 18de-eeuwse gravure. Ook werden veel restanten van plavuizen, baksteen, daktegels en aardewerk aangetroffen daterend vanaf de 13de eeuw; het kasteel Adrichem is gebouwd omstreeks 1250 (Roefstra 1998). Tevens werd enig slachtafval aangetroffen. In de toekomst zal op dit L-vor-

Afb. 10. Beverwijk * Hoeve Adrichem. Slot Adrichem (foto: J. Roefstra).

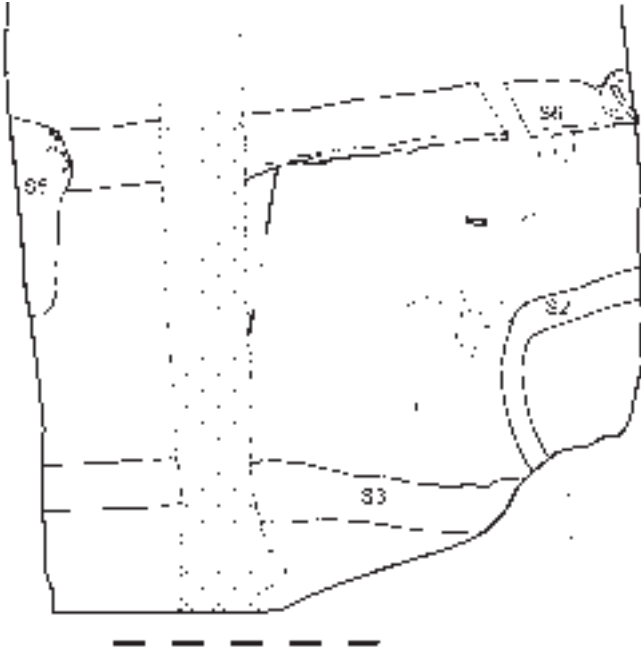
mig terrein nog een vervolgonderzoek plaatsvinden om een eventuele band met het hoofdterrein van het voormalige slot Adrichem aan te kunnen tonen.

AWN-afdeling Beverwijk/Heemskerk, J. Roefstra & D.R. van Wijk

Beverwijk * Beneluxlaan-Rubiconstraat | In een bouwput tussen Beneluxlaan en Rubiconstraat werden grondsporen van slootjes en paalgaten gevonden. Bijzondere vondsten in de sloot S3 (zie afb. 11) waren een benen glis (schaats), een houten napje en een houten mesheft. In sloot S6 werd een plank gevonden, lengte 100 cm, breedte 22 cm, met ronde gaten en houten verbindingsspennetjes (afb. 12). Het begeleidend aardewerk, kogelpot en Pingsdorf, dateert uit de 10de en 11de eeuw. Het wijst op een nederzetting in de periode voorafgaande aan de stichting van de kastelen Meerestein en Oosterwijk. De locatie ligt net buiten de strandwal, op een wat lager liggend gedeelte. De sloten zouden in verband kunnen worden gebracht met de ontginningen van laag gelegen gebieden en venen, die vanaf de late 9de eeuw op gang kwamen. Uit de greppel S2 en de omliggende greppels kwamen scherven van ijzertijd- en inheems-Romeins aardewerk. Vooral de greppel S2 leverde een grote hoeveelheid scherven op. Deze greppel zou als een mogelijk erfafscheiding kunnen worden geïnterpreteerd.

AWN-afdeling Beverwijk/Heemskerk, M.Hulst & D.R. van Wijk

Beverwijk * Broekpolder > zie Heemskerk

Afb. 11. Beverwijk * Beneluxlaan-Rubiconstraat.
Opgravingsplattegrond (tekening: M. Hulst).

Afb. 12. Beverwijk * Beneluxlaan-Rubiconstraat. Karel Vlierman (NISA) tekent de beukenhouten plank van hergebruikt scheepshout in (foto: W. Blazer).

Bloemendaal * Bloemendaalseweg 84 | Tijdens verbouwwerkzaamheden aan het pand Bloemendaalseweg 84 is een beerput aangetroffen die vermoedelijk in eerste instantie is gebruikt als waterput. De put was ongeveer 1,50 m diep en had een doorsnede van 1 m. In de put bevond zich nog een circa 10 cm dikke beerlaag met daarin twee benen tandenbor-

stels en het onderste deel van een kelk van een klein drinkglas, beide daterend uit de 19de eeuw. De ronde, gemetselde vloer van de put bestond uit halve bakstenen.

Gemeente Haarlem, bureau Archeologie, M. Poldermans
AWN-afdeling Haarlem, A.M. Numan

Bloemendaal * Park Brederode | De gemeente Bloemendaal heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau verzocht een verkennend archeologisch onderzoek uit te voeren in het park Brederode te Bloemendaal (Raemaekers 2000a). Het gebied is 150 jaar lang in gebruik geweest als Provinciaal Psychiatrisch Ziekenhuis; momenteel wordt het ontwikkeld tot woningbouwlocatie. Het booronderzoek was erop gericht inzicht te verkrijgen in de bodemkundige en geologische situatie van het onderzoeksgebied, met name in de loop van de strandwallen en de ligging van de Oude Duinen. Daarnaast was het onderzoek gericht op het opsporen van eventueel aanwezige archeologische resten.

De oudste afzettingen die zijn aangetroffen in de boringen zijn strandwalzanden. De aanwezigheid van schelpresten in dit zand karakteriseert de aanvang van de kustuitbouw. Strandwalafzettingen zijn aangetroffen in 19 boringen, grofweg te verdelen in twee zones (zie afb. 13). Bovenop de strandwallen zijn Oude Duinen tot ontwikkeling gekomen. De betreffende afzettingen zijn aanwezig in het gehele onderzoeksgebied. Door het ontstaan van een vegetatiedek zal het oppervlak van de Oude Duinen enige tijd 'stabiel' zijn geweest, waardoor bodemvorming kon plaatsvinden. Het is onduidelijk in welke mate bodemvorming is opgetreden, aangezien de top van de Oude Duinen in het gehele onderzoeksgebied verstoord is. Op enkele plaatsen is de aanwezigheid van veen vastgesteld. De verspreiding van het veen is niet alleen gebaseerd op de boringen gezet in het kader van het archeologisch onderzoek, maar ook op de beschrijvingen van milieuboringen. Het veen kon tot ontwikkeling komen in de duinvalleien tussen de Oude Duinen. De ruimtelijke verspreiding van het veen is derhalve een aanwijzing voor de plek waar de Oude Duin-gordels zich bevonden, ook al zijn deze momenteel niet meer in het landschap herkenbaar. Hieruit blijkt dat waarschijnlijk twee Oude Duingordels door het onderzoeksgebied lopen. Ten noordwesten van de boringen 53 en 72 bevindt zich de eerste Oude Duingordel; de tweede bevindt zich ten zuidoosten van een denkbeeldige lijn tussen de boringen 17 en 86. Deze laatste Oude Duingordel betreft die van Overveen/Bloemendaal.

Jonge Duin-afzettingen bevinden zich in het westen van het onderzoeksgebied en zijn aangetroffen in de boringen 15, 16, 17, 29 en 35. In het deel van het onderzoeksgebied ten westen van boring 35 bevinden zich volgens de geologische kaart een dik pakket Jonge Duinafzettingen; hier is geen booronderzoek uitgevoerd. In het gehele onderzoeksgebied is een dikke zandlaag met zeer veel puin aangetroffen; deze laag vormt de top van het bodemprofiel. De aanwezigheid van glas, puin, grind, pijpenkoppen en aardewerkscherven uit de Nieuwe Tijd geeft aan dat het puinpakket betrekkelijk recent is opgebracht. Mogelijk zijn de hogere delen van de Oude Duinen afgegraven om de lagere delen mee op te hogen. De puinlaag dateert dan misschien uit de 19de eeuw, ten tijde van de inrichting als psychiatrisch ziekenhuis. Dit is mogelijk gepaard gegaan met grootschalig grondverzet met het doel reliëf op te heffen en een parkachtige omgeving te realiseren. Het resultaat van dit grondverzet is een geëgaliseerd oppervlak zoals dat nu nog zichtbaar is. Uit de afwezigheid van A- en B-horizonten in de top van de Oude Duinen blijkt dat hierbij het voor de archeologie interessante oppervlak van de Oude Duinen in sterke mate is verstoord. Op basis van de afwezigheid

Afb. 13. Bloemendaal * Park Brederode. Opgravingsplattegrond.

van dit oude oppervlak worden geen (min of meer) waardevolle archeologische vindplaatsen verwacht in het onderzoeksgebied in de eerste twee meter beneden het huidige oppervlak. Deze verwachting wordt ondersteund door het ontbreken van archeologische vondsten in onverstoorde context, met uitzondering van de tand van een wild zwijn (boring 71).

RAAP, D.C.M. Raemaekers

Bloemendaal * t Wed (Kennemerduinen) | In samenwerking met de AWN-afdeling Haarlem werd assistentie verleend aan de heer De Jong, voormalig medewerker van de vroegere Rijksgeologische Dienst, bij het gedeeltelijk blootleggen, inmeten en waterpassen van in het talud van dit recreatiemeertje aanwezige humeuze niveaus. Dit werk gebeurde in het kader van een te verschijnen publicatie over zijn in de jaren 1970-1990 uitgevoerde onderzoek op deze locatie.

Gemeente Haarlem, bureau Archeologie, M. Poldermans

Castricum | In opdracht van de provincie Noord-Holland heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau een archeologische begeleiding uitgevoerd in een deel van het waterleidingtracé Heemskerk-Castricum in de gemeente Castricum (Soonius 2000b). Het traject ligt binnen het Oer-IJ-estuarium en bevindt zich vlakbij twee terreinen van hoge archeologische waarde. Het betreft het deel tussen twee bestaande waterleidingstraten ten noorden van de Maer- of Korendijk. Tijdens de archeologische begeleiding zijn in het eerste deel van het tracé sporen van bewoning uit de late ijzertijd en/of Romeinse tijd aangetroffen. De sporen bestonden uit een greppel en drie paalgaten/kuiltjes. Er is naar aanleiding van dit onderzoek echter geen uitsluitsel te geven omtrent de omvang en aard van de vindplaats, maar het betreft hoogstwaarschijnlijk een deel van een nederzetting. De nederzettingssporen bevinden zich direct onder de bouwvoor en zijn deels verstoord door het leidingtracé en de recente drainagegreppels. Door het ontbreken van grondsporen in de rest van het tracé betreft het vermoedelijk de uiterste begrenzing van een nederzetting.

RAAP, C.M. Soonius

Diemen * Oud-Diemen | Andermaal werd er gegraven op het kerkhof van de voormalige Mariakerk te Oud-Diemen. Uit dit onderzoek en uit het voorafgaande onderzoek valt te concluderen dat er in de 12de eeuw vermoedelijk reeds een houten kerkje stond. Dit is in de 13de eeuw vervangen door een klein stenen gebedshuis. De fundering daarvan is in de 14de eeuw opgenomen in een nieuwe, grote stenen kerk. Hoewel men bij de bouw van het schip en voor de toren eenzelfde steenformaat heeft toegepast, is de toren vermoedelijk enkele decennia jonger dan het schip. Het schip is te dateren in het derde kwart van de 15de eeuw en de toren omstreeks het einde van de 15de eeuw.

AWN-afdeling Amsterdam, Paul Hoogers

Drechterland * Hoogkarspel | In opdracht van de gemeente Drechterland is in het plangebied Reigersborg, direct ten westen van Hoogkarspel door RAAP Archeologisch Adviesbureau, een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1) uitgevoerd (Deunhouwer 2000). Dit onderzoek had tot doel vast te stellen of bij de voorgenomen herinrichting van het gebied rekening moest worden gehouden met archeologische waarden. Het plangebied maakt deel uit van oostelijk West-Friesland, dat in het derde millennium voor Chr. een opslibbend getijdengebied vormde. Tussen circa 2200 en 1200 voor Chr. komen hier via een wijd vertakt netwerk van krekensandige en zavelige sedimenten tot afzetting, waaruit na dichtslibbing van het zeegat van Bergen bewoonbare kreekruggen zijn gevormd. Deze landschappelijke ontwikkeling is van belang geweest voor de kolonisatie van het gebied, die rond 1350 voor Chr. een aanvang neemt. Hiervan getuigen de vele bewoningssporen en kringgreppels van grafheuvels uit de midden- en late bronstijd die in directe omgeving van

het plangebied vanaf de jaren '50 tijdens opgravingen van onder meer het IPP zijn ontdekt. Het luchtfoto-onderzoek door W.H. de Vries-Metz (1993) heeft greppelstructuren in het westen van het plangebied aangetoond.

Door vernatting van het gebied komt aan deze bewoning uit de bronstijd omstreeks 900 voor Chr. een einde en wordt West-Friesland voor langere tijd onbewoonbaar. Pas in de vroege Middeleeuwen vindt opnieuw kolonisatie plaats waarna tussen de 10de en de 12de eeuw na Chr. het veengebied ten zuiden van Medemblik wordt ontgonnen. In de 13de eeuw concentreert de bewoning zich aan de Streekweg die de noordgrens van plangebied Reigersborg vormt.

Het archeologisch veldonderzoek bestond uit een oppervlaktekartering en een karterend booronderzoek. De oppervlaktekartering leverde ter hoogte van de (flanken van) de kreek-ruggen in het plangebied aanwijzingen op voor bewoning uit zowel de bronstijd als de late Middeleeuwen. Op grond van het aangetroffen handgevormde aardewerk konden vier van de zes gelocaliseerde vindplaatsen worden gedateerd in de late of midden-bronstijd (Hoogkarspel I/II-fasen). Tijdens het karterend booronderzoek zijn 86 boringen geplaatst; deze boringen leverden geen dateerbaar aardewerk op. Wel zijn in een aantal boringen fosfaatvlekken aangetroffen, al dan niet in combinatie met sporen van een vuile laag, die zou kunnen wijzen op het restant van een oud bewoningsniveau. Omdat het onderzoek geen zekerheid heeft kunnen verschaffen over de aanwezigheid van bewoningssporen in de ondergrond is aanbevolen een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) te laten plaatsvinden.

RAAP, P. Deunhouwer

Drechterland * Westwoud | Door de heer Menheere is de vondst gemeld van een kantbijl uit de midden- tot late bronstijd (afb. 14). De vondst is gedaan met behulp van een metaaldetector. De bijl is in twee helften aangetroffen. De afmetingen zijn: lengte 23,4 cm, breedte op de snede 6,2 cm en de bovenzijde is breed 1,8 cm. Direct ten noorden van deze vindplaats heeft het IPP in 1984 een nederzetting opgegraven uit het late Neolithicum – vroege bronstijd met

Afb. 14. Westwoud. Kantbijl uit bronstijd, lengte 23,4 cm (foto: W. Blazer).

daarboven een bewoningslaag uit de late bronstijd (De Vries-Metz 1993: 208-216). Deze laatste laag kan gedateerd worden tussen 1650-1450 voor Chr. De nederzetting was gelegen op een zandopduiking, waarbij de aangetroffen sporen en lagen in zuidoostelijke richting onder een flauwe hoek naar beneden doken en geleidelijk overgingen in een zeer venige laag. Bij de opgraving bleek dat men zich aan de periferie van de nederzetting bevond.

Wormer, Provinciaal depot voor bodemvondsten, W. Blazer

Enkhuizen * Boxewei | Begin maart werd door twee jongeren menselijk botmateriaal gevonden in de nabijheid van de gemeentelijke begraafplaats. Zij hebben hierop de hulp ingeroepen van de beheerder van de begraafplaats. Deze heeft het skelet materiaal zo goed als mogelijk opgegraven en overgedragen aan het provinciaal depot. Het bleek te gaan om in totaal 6 personen van verschillende leeftijden. Op ons verzoek heeft de heer F.W. Schnitger

van onderzoeksbureau voor archeologisch botmateriaal Ancient Bones, het skeletmateriaal onderzocht. Hij kwam tot de volgende conclusies. Het betreft vier volwassenen, een bijna-volwassene en een kind van ongeveer 11-13 jaar. Een van de volwassenen is een persoon van minimaal middelbare leeftijd (45 jaar of ouder). Tevens kon worden vastgesteld dat het materiaal minstens twee vrouwen en twee volwassen mannen betreft. Het geslacht van het kind en de subadult konden niet worden bepaald door het ontbreken van kenmerkende delen. Er zijn geen ziekteverschijnselen of andere aanwijzingen op de skeletdelen gevonden die licht kunnen werpen op het overlijden van de individuen. De gebitstoestand van de individuen laat te wensen over; bijna alle gebitten hebben last van ernstige cariës. In veel gevallen is er sprake van tandverlies tijdens het leven. Twee gebitten vertonen verschijnselen van gevorderde wortelonsteking. Bij twee individuen is er sprake van een verstoring van de email-opbouw van de tanden (z.g. wasbordtanden of hypoplasia). Dit wordt in verband gebracht met vitamine gebrek of ondervoeding gedurende de aanleg van de gebitselementen in de vroege jeugd.

De plaats van de vondst staat op oude kaarten vermeld als Bonken- of matrozenkerkhof; in de periode 1795 tot 1812 heeft het in de onmiddellijke nabijheid gelegen Giethuis als militair hospitaal gediend. Vanwege de herinrichting in 1886 van de gemeentelijke begraafplaats (aangelgd in 1836) is het Bonkenkerkhof geruimd. Op of bij de skeletten zijn geen vondsten gedaan die kunnen helpen bij de datering. Bekend is dat begin 17de eeuw dit gedeelte is opgehoogd ten behoeve van de stadsuitbreiding. Dit verklaart de aangetroffen grote hoeveelheid 17de- en 18de-eeuwse scherven van keramiek.

Wormer, Provinciaal depot voor bodemvondsten, W. Blazer

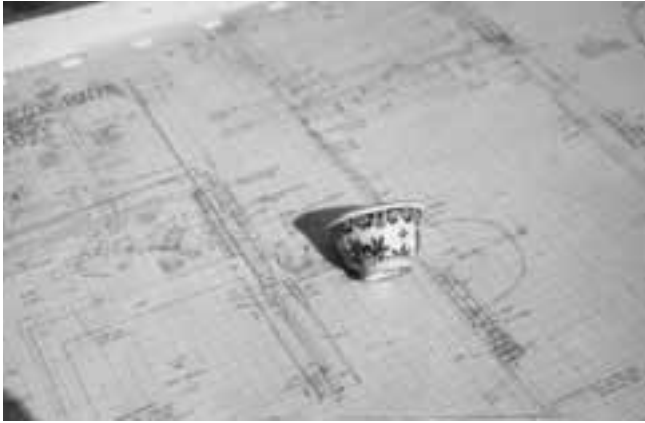
Enkhuizen * Elsenburg | Door de heer Menheere is de vondst gemeld van een bronzen pijlpunt (afb. 15). De vondst is gedaan met behulp van een metaaldetector in het bouwgebied Elsenburg.

Wormer, Provinciaal depot voor bodemvondsten, W. Blazer

Haarlem * Archeologische werkgroep | In de werkruimte van de Archeologische werkgroep Haarlem (AWH) werd ook in 2000 gewerkt aan de analyse en catalogisering van de vondsten van de opgraving van het kasteel Huis ter Kleef, uitgevoerd in de jaren 1990-1994. Daarnaast werden de uitwerking van de opgraving Bloemendaal-Oosterduin (1987) en van het glasafval van de Glasfabriek Albert ter hand genomen. Dit glasafval werd in 1992 gevonden langs de Lage Dijk in Spaarndam en oorspronkelijk afkomstig van de hoek Belgiëlaan/Noord-Schalkwijkkerweg in Haarlem-Schalkwijk. Verder werd dit jaar de AWH-website uitgebreid en verfraaid (<http://www.xs4all.nl/~kammdijk>), die op Internet vanaf eind december tot medio februari 2001 reeds 3300 bezoekers trok. Gedurende de eerste helft van het jaar is samen met de gemeentelijke afdeling Natuur en Landschap gewerkt aan de voorbereiding en inrichting van een expositie getiteld 'Huis ter Kleef, een kasteel in Haarlem', gehouden

Afb. 15. Enkhuizen * Elsenburg. Bronzen pijlpunt (foto: W. Blazer).

Afb. 16. Haarlem. Stilleven op de (veld-) tekentafel.

Afb. 17. Haarlem. Jim de Nieuwe toont een dobbelier uit circa 1350.

van 2 juli t/m 10 september in het Natuur- en Milieucentrum Ter Kleef aan de Kleverlaan. Ten behoeve van exposities zijn archeologische voorwerpen in bruikleen gegeven aan het Spaarne Ziekenhuis, locatie Haarlem, aan het Frans Halsmuseum t.b.v. een stadshistorische presentatie en aan het Archeologisch Museum Haarlem voor de tentoonstelling 'Was getekend, Rien Poortvliet.'

AWN-afdeling Haarlem, A.M. Numan

Haarlem * Kleverlaan (Ripperda-terrein) | In vervolg op het onderzoek uit 1999 werd in 2000 verder vooronderzoek gedaan op het Ripperda-terrein. Dit onderzoek concentreerde zich in meer westelijke richting. De in 1999 aangetroffen prehistorische lagen werden op dit

Afb. 18. Haarlem. Gebruikelijk tafereel binnenstadsopgraving: muurresten, funderingen, afvoergoten, vloertjes en putjes.

Afb. 19. Haarlem. Mannen in witte pakken? Nee, een gewone opgraving in een schone binnenstadslocatie. Maar omdat verderop bodemverontreiniging aangetroffen was, moesten de archeologen vergaande maatregelen nemen zoals een hermetisch afgesloten terrein, speciale pakken en speciale detectieapparatuur.

deel van het terrein niet meer aangetroffen. Verder leverde het onderzoek, vergeleken met het onderzoek van het jaar daarvoor, geen schokkende nieuwe feiten op.

Gemeente Haarlem, bureau Archeologie, M. Poldermans

Haarlem * Lange Begijnestraat 5-9 | Op hetzelfde terrein waar de AWH in de periode 1996-1998 (korte Begijnestraat 10) onderzoek verrichtte, werd in 2000 verder archeologisch onderzoek uitgevoerd. Dit terrein vormt een onderdeel van het deelgebied Enschede-Noord. Van dit deelgebied is Lange Begijnestraat 5-9 het enige stuk dat in zijn geheel archeologisch is onderzocht. In de rest van het deelgebied werden, tijdens de saneringswerkzaamheden, alleen waarnemingen gedaan. De opgraving van dit jaar concentreerde zich op de middeleeuwse en postmiddeleeuwse bewoningssporen. De middeleeuwse bewoning begint vermoedelijk in de 12de eeuw. Aanvankelijk wordt het terrein in gebruik genomen als landbouwgrond. Kenmerkende sporen uit deze fase zijn de vele sloten. Een hierbij behorende akker, herkenbaar als een licht grijze humeuze zandlaag, vormt de eerste cultuurlaag op het ongestoorde duinzand. De onderzijde van deze laag wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van vele schopsteken.

Op de latere locatie Lange Begijnestraat 5-7 verschijnt in de loop van de 13de eeuw steenbouw. Het betreft een zeszijdig huis, gebouwd van grote baksteen, dat later wordt opgesplitst. Opmerkelijk is dat het huis niet aan de straat ligt. Vermoedelijk heeft tussen het huis en de straat een houten voorhuis gestaan; er werden paalgoten en kuilen uit verschillende perioden aangetroffen. Nader (laboratorium-) onderzoek moet deze verschillende perioden van elkaar zien te scheiden. In de loop van de 14de eeuw breidt de steenbouw zich naar de straat uit, eerst in Lange Begijnestraat 7, spoedig gevolgd door de Lange Begijnestraat 5 en 9. Verdere verbouwingen volgen elkaar in snel tempo op en de meeste muren hebben dan ook meer bouwfases. Opmerkelijk zijn ook de diverse kelders die er aangetroffen werden. Een enorme hoeveelheid vondsten uit de periode 15de tot 19de eeuw werd in enkele fraaie beerputten aangetroffen. Ook werd een aantal interessante waterputten gevonden. Het onderste gedeelte van enkele van deze putten bestond uit ingegraven tonnen. De oudste van deze waterputten zal zeer waarschijnlijk in de 12de eeuw gebouwd zijn. Het merendeel van de aangetroffen afvalkuilen was in de 14de-15de eeuw in gebruik.

Door de zware bodemverontreiniging konden de archeologische werkzaamheden op het overblijvende terreingedeelte van Enschede-Noord slechts zeer beperkt uitgevoerd worden. Hierdoor werd slechts aanvullende informatie verkregen.

Gemeente Haarlem, bureau Archeologie, M. Poldermans

Haarlem * Waarnemingen | In 2000 werden op de volgende locaties kleine waarnemingen verricht: Amsterdamse Vaart, Boerhavenlaan, Heussenstraat, Zakstraat en Zijlweg (afb. 16-19).

Gemeente Haarlem, bureau Archeologie, M. Poldermans

Haarlemmermeer * Burgerveen | M.H. de Graaff-Munsterman meldde de vondst van vele fragmenten roodbakkend aardewerk op een pas omgeploegde akker. De vondsten dateren uit de 17de -en 18de eeuw. Op een belendend perceel zijn in het verleden enkele fragmenten van fundamenteën, spintolletjes en vele fragmenten aardewerk waargenomen. Het gaat hier mogelijk om een vroegere huisplaats aan de Ringvaart.

Wormer, Provinciaal depot voor bodemvondsten, J. Roefstra

Haarlemmermeer * Leimuiderdijk | Haskoning B.V. heeft op advies van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort RAAP Archeologisch Adviesbureau opdracht gegeven een archeologisch onderzoek uit te voeren ten behoeve van de aanleg van het bedrijventerrein Schiphol Logistics Park (Molenaar 2000b). De locatie wordt aan de westkant begrensd door de A4, aan de noordkant door de N201, aan de oostkant door de Ringvaart om de Haarlemmermeerpolder en aan de zuidkant door de Geniedijk. Het totale oppervlak van het gebied bedraagt 200 ha. Slechts in een gedeelte daarvan (90 ha) zullen ingrepen plaatsvinden die eventueel aanwezige archeologische resten kunnen vernietigen; dit gebied is archeologisch onderzocht. Aangezien op grond van eerder onderzoek in de Haarlemmermeerpolder de archeologische verwachting voor het plangebied laag tot middelmatig is, was het onderzoek verkennend van aard en bestond uit een bureauonderzoek, een oppervlaktekartering en een booronderzoek.

Bestudering van de luchtfoto's van het plangebied heeft een aantal kreek/geulsystemen opgeleverd. In het veld is hiervan de precieze locatie bepaald en door middel van doelgerichte boringen onderzocht.

Tijdens de veldkartering zijn vuursteen, natuursteen en aardewerkscherven aangetroffen. Tussen het verzamelde vuursteen bevinden zich geen artefacten; de herkomst van het vuursteen is niet duidelijk. Het natuursteen bestaat uit verschillende soorten (waaronder graniet, zandsteen en basalt), die van nature niet in het sediment voorkomt en van elders moet zijn aangevoerd. Mogelijk is het afkomstig uit grind dat voor versteviging van slootkanten, dammetjes en rijbanen is gebruikt. Opmerkelijk is echter de vondst van een bijlfragment van rozekleurig graniet. Helaas is door de sterke verwerking van het fragment de oorspronkelijke vorm van de bijl niet meer exact te bepalen. Vermoedelijk gaat het om een zgn. 'hamerbijl' van het type Muntendam (1 of 2) of een type Baexem (1a of 2; Achterop & Brongers 1979). Deze bijlen worden gedateerd in de late bronstijd en de ijzertijd (1200-1100 voor Chr.). Omdat het fragment aan het oppervlak is gevonden en er geen andere fragmenten in de omgeving zijn aangetroffen, mag worden aangenomen dat het van elders afkomstig is.

Aan het oppervlak is een 25-tal aardewerkscherven verzameld. Het aardewerk was gelijkmatig over het onderzoeksgebied verspreid, met een iets hogere dichtheid in het noord-oostelijke deel. Het aardewerk dateert uit de vroege Middeleeuwen tot en met de Nieuwe Tijd. Op grond van de aantallen lijkt het zwaartepunt tussen 900 en 1500 na Chr. te liggen, met de nadruk op de periode 1050-1250 na Chr. Omdat de aardewerkscherven verspreid over vrijwel het hele onderzoeksgebied zijn aangetroffen, is het niet mogelijk om deze scherven direct te koppelen aan mogelijke middeleeuwse nederzettingen of activiteitsplaatsen. Mogelijk houden de vondsten verband met de ontginningen van het veen in de late Middeleeuwen; met het verdwijnen van het veenpakket zijn vermoedelijk ook archeologische resten verdwenen of uit hun oorspronkelijke context geraakt. Een andere verklaring is dat de scherven van elders zijn aangevoerd, bijvoorbeeld door bemesting met stadsafval.

Tijdens het booronderzoek zijn geen aardewerkscherven, natuursteen of vuursteen aangetroffen. In één boring werden in de bovenste 50 cm houtskoolpartikels en puinspikkels aangetroffen. Rond deze boring was in het veld een donkere plek zichtbaar, waar vervolgens een aantal extra boringen is gezet. Mogelijk is hier sprake van een kleine afvalkuil waarin huisvuil is gestort, dat later door verploeging is verstoord. Het is onduidelijk wat de ouderdom van dit spoor is. Ook in andere boringen zijn sporadisch puinspikkels aangetroffen, maar deze waren beperkt tot de bouwvoor en konden niet worden gekoppeld aan verkleu-

ringen aan het oppervlak. Op basis van de uitkomsten van het archeologisch onderzoek is vervolgonderzoek niet noodzakelijk geacht.

RAAP, S. Molenaar

Harenkarspel * Eenigenburg | In de dorpsterp van Eenigenburg werd op verzoek van de gemeente Harenkarspel en de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) een verkennend booronderzoek uitgevoerd in verband met aangevraagde bebouwing van een deel van de terp. Een boorraai over een lengte van 20 m, met in totaal 11 boringen leverde een vrij uniform beeld op. Tot ongeveer 60 cm onder het maaiveld steekt de donkere, humeuze bouwvoor met daarin veel steengruis. Dan volgt circa 20 cm vrij schone zavelige klei; hieronder bevindt zich een bandje van 10 cm waarin zeer veel scherven van kogelpot-aardewerk (met zgn. bezemstreekversiering) en botten zitten. De boor ging er telkens krakend doorheen. Hieronder bevindt zich een pakket opgebrachte klei zonder vondsten. Omdat de bodemingrepen niet diep zouden gaan, is geboord tot 120 cm onder het maaiveld. Aan de rand van de terp bevindt zich een vrij steile overgang; deze bleek veroorzaakt te zijn door gedeeltelijke afgraving tijdens de ruilverkavelingswerken in de jaren '60. Men heeft toen ook de brede sloot rondom de terp dichtgegooid. Langs de rand van de terp is door de afgraving ook de hierboven genoemde vondstenlaag weggehaald.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Harenkarspel * Warmenhuizen | In Warmenhuizen werd wederom een bezoek gebracht aan het uitbreidingsplan aan de zuidzijde. Eerder werd hier aardewerk en botten gevonden uit de vroege en late Middeleeuwen. Opmerkelijk was toen een aangetroffen fragment zogenaamd pseudo-Argonne aardewerk uit de 6de eeuw en handgevormd Merovingisch aardewerk in een kuil. Rondom het bouwterrein werd nu een strook grond van ongeveer 10 m breedte afgegraven tot onder de veronderstelde vondstenlaag. Op een gedeelte van het terrein heeft tot in de jaren '60 van de vorige eeuw een laatmiddeleeuwse terp gelegen. In de profielen werd echter niets meer van de terp of een oud loopvlak gezien. Wel was een slootprofiel waarneembaar met een vulling van volledig veraard veen, as en scherven uit de Karolingische periode. Uit diverse sloten en kuilen die een vulling hadden van veen of klei, werd een bescheiden collectie scherven geborgen. Helaas bleek geen van de ingravingen uit de Merovingische periode te stammen. Het volledig ontbreken van een loopvlak of vondstenlaag is in overeenstemming met de bevindingen van RAAP dat het terrein door middel van boringen eerder had verkend.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Heemskerk * Assumburg | Vanaf mei 2000 worden de graafwerkzaamheden ten behoeve van de aanleg van het recreatiepark in het gebied tussen de Tolweg en de spoorlijn gevolgd door de werkgroep Beverwijk/Heemskerk. Het kasteel Assumburg ligt midden in dit toekomstige recreatiegebied. Over dit gehele terrein verspreid komt modern materiaal voor, het gevolg van gebruik als vuilstortplaats in de eerste helft van de vorige eeuw. Voorafgaand aan deze werkzaamheden heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau een onderzoek op het gehele terrein ingesteld (Soonius 2000a). Gezien de resultaten werd een waarderend onderzoek niet noodzakelijk bevonden. Er zijn echter terreinen aanwezig in het gebied waarvoor een zeer hoge archeologische waarde geldt.

Overall rondom het kasteel zijn fragmenten bouw materiaal, middeleeuwse keramiek, be-

Afb. 20. Heemskerk * Assumburg.
Pakket van leien in funderingsleuf
(foto: W. Blazer).

schoeiingen en fragmenten natuursteen behorende tot ornamenten van de baroktuin aangetroffen. Iets verder van het kasteel werd in het terrein fragmenten inheems-Romeinse keramiek aangetroffen en een kavelsloot waarin zich Pingsdorf-scherven bevonden. Een merkwaardige vondst is een grote baksteen waarin voor het bakproces de letters WHW gegrift zijn. Alle verstoringen zijn direct gemeld bij het provinciaal depot voor bodemvondsten in Wormer. Tijdens één van de waarnemingen van de AWN-afdeling Beverwijk/Heemskerk bleek een terrein aan de noordoostzijde van het kasteel verstoord te zijn door de aanleg van een leidingensleuf. Op deze plek, onderzocht in 1986, bevinden zich de funderingen van mogelijk een oudere toegangsbrug tot het kasteel (Alders 1986). Er werd een doorbroken fundering aangetroffen, bestaand uit bakstenen van het formaat 22,5 x 10,5/11 x 4,5 cm. Ook werden vele losse bakstenen aangetroffen met het formaat 30 x 14,5 x 7,5 cm. Dit formaat is in de directe omgeving algemeen gebruikt bij de bouw van enige kastelen in het midden van de 13de eeuw (Roefstra 1998). De losse vondsten die mede verzameld werden bestaan veelal uit keramiek (Pingsdorf, steengoed en blauwgrijs aardewerk). Deze vondsten kunnen afkomstig zijn van de voorganger van het huidige kasteel, dat zich zeer nabij deze locatie bevond en waarvan in 1985 mogelijk een gracht is aangetroffen. In een andere sleuf (nabij de laatstgenoemde locatie) ten behoeve van de aanleg van een duiker werd een pakket van leien en enige oude beschoeiingen aangetroffen (afb. 20). De gemeente Heemskerk heeft hierop het Amsterdams Archeologisch Centrum (AAC/UvA) gevraagd ter plaatse een verkennend onderzoek uit te voeren. Deze troffen echter alleen de 19de-eeuwse vuilstort aan. Ook in 2001 zullen de werkzaamheden worden gevolgd.

Wormer, Provinciaal depot voor bodemvondsten, J. Roefstra, W. Blazer

Heemskerk * Broekpolder | Op de VINEX-locatie Broekpolder vond in 2000 de derde opgravingscampagne plaats van het Amsterdams Archeologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam (AAC/UvA) in het kader van het project Wetland West Broekpolder. Het onderzoek richtte zich in dit laatste opgravingsseizoen voornamelijk op de gebiedsdelen rond de 5 ha van het te beschermen archeologische monument. In 2000 werd 5 ha opgegraven, hetgeen het totaal opgegraven areaal op 12 ha brengt (van de 150 ha die de Broekpolder groot is). In de Broekpolder gaan de sporen van menselijke aanwezigheid tot minstens 3500 jaar terug. Verschillende fasen van landgebruik kunnen daarin worden onderscheiden (zie afb. 21). Een omheining en ploegsporen duiden op agrarische activiteiten in

Afb. 21. Heemskerk*
Broekpolder. Overzicht van
onderzoek in Broekpolder.

de vroege bronstijd (ca 1880-1600 voor Chr.). Omstreeks 1000 voor Chr. begon het Oer-IJ een lage oeverwal te vormen die, evenals het lagere aangrenzende gebied, in de daaropvolgende perioden bewoond en bewerkt werd. Het gebied ten westen van het monument bevatte weer vroege ploegsporen uit 750-550 voor Chr. en enkele kuilen uit 450-370 voor Chr. De meeste sporen dateren echter uit de late ijzertijd en de Romeinse tijd (circa 100 voor Chr. – 350 na Chr.). Het landschap bleek intensief in gebruik te zijn geweest: minimaal zes plattegronden van boerderijen zijn blootgelegd, plus de bijbehorende veldsystemen, zowel bij de huisplaatsen als daarbuiten. Kuilen vormden een belangrijk element binnen de nederzittingsstructuren. Zij bevatten veel aardewerk, botmateriaal en bewerkt hout. Ten oosten van het monument, in het lagere deel van de polder, werd de opgraving van de offerplaats voortgezet. In 1999 was het sacrale karakter van deze poel vastgesteld op basis van specifiek vondstmateriaal dat daar van de late ijzertijd tot ongeveer 1000 na Chr. gedeponeerd is.

Het Broekpolder Project is uitgevoerd onder de auspiciën van het Amsterdams Archeologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam. Het Project is gefinancierd door de gemeenten Beverwijk en Heemskerk, de Provincie Noord-Holland en het Rijk. De eindpublicatie en een meer publieksgerichte samenvatting zullen in de eerste helft van 2002 verschijnen.

Amsterdam, L.L. Therkorn & M. Diepeveen-Jansen

Heemskerk * Kasteelterrein Oud-Haarlem | Op het terrein van het archeologische monument kasteel Oud-Haarlem werden tijdens een bezoek door de AWN-afdeling Beverwijk/Heemskerk verstoringen geconstateerd. Deze verstoringen bestaan uit twee sleuven (20 cm breed en 20-30 cm diep) die zich uitstrekten over een afstand van tientallen meters over het kasteelterrein. Een van de sleuven liep dwars door een fundament van 13de-eeuwse bakstenen en puinsporen. Navraag leverde op dat de eigenaar van de grond deze sleuven heeft gefreesd op aandringen van het waterschap om wateroverlast tegen te gaan. Naast de sleuven werd een grote hoeveelheid puin en losse vondsten aangetroffen; onder andere werden fragmenten inheems-Romeinse keramiek, bot, leisteen, daktegels, kogelpot, Pingsdorf, proto-steengoed en steengoed (datering 13de – 14de eeuw) verzameld. Deze vondsten wijken globaal niet af van de resultaten van het onderzoek dat in 1960 door Renaud werd uitgevoerd. Opvallend was hoe dicht de puinsporen en fundamenteën zich aan de oppervlakte bevinden als gevolg van erosie; geen ideale situatie voor een archeologisch monument.

Wormer, Provinciaal depot voor bodemvondsten, J. Roefstra

Heemskerk * strand > zie artikel 'Vikingen op het strand van Heemskerk?'

Vikingen op het strand van Heemskerk?

Een schatvondst van de Noorse koning Olaf Kyrre (1067-1093)

In januari 2000 werd bij Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden (KPK) een onooglijk maar fascinerend klompje van drie munten ter determinatie en registratie aangeboden. Het ensemble was gevonden op het strand van Heemskerk. Nadat eerst de aan elkaar gecorrodeerde munten gefotografeerd waren, werd het klompje naar de firma Archeoplan in Delft gestuurd om de munten te scheiden en voorzover mogelijk te reinigen. Het beschrijven en determineren van de drie sterk door het zeewater aangetaste munten was de volgende fase.

Afb. 22a. De munten van het strand als klompje.

In 1993 publiceerde Pol een vergelijkbaar groepje van drie, in 1989 gevonden munten van het strand van Heemskerk (1). De drie nieuw gevonden munten passen geheel bij de in 1989 gevonden munten. De twee vondsten vormden waarschijnlijk oorspronkelijk één geheel en maken wellicht deel uit van een grotere schat (2). Het zijn alle penningen (3) uit Noorwegen, geslagen onder koning Olaf Kyrre (1067-1093). Dit soort munten zijn, voor zover mij bekend, nog nooit eerder op het continent gevonden.

Olaf Kyrre was een van de twee zonen van Harald Hardråde, ‘de Meedogenloze’ (1047-1066) die een laatste ‘Viking-oorlog’ uitvocht bij Stamford Bridge in Engeland. Het is aan dit wapenfeit te danken dat vooral in de buitenlandse literatuur Harald en zijn zonen nog tot de Vikingtijd gerekend worden (4). In 1067 werden Olaf en zijn broer Magnus Haraldsson (1066-1069) als opvolgers – duo koningen – van Harald benoemd. Magnus stierf in 1069 en Olaf werd alleenheerser. Onder Olaf werd het rustig in Noorwegen; hij sloot vrede met zijn Deense buurkoning Sven Estridsen (1047-1075) en de Engelse koning Willem de Veroveraar (1066-1087). Ook wist hij oorlogen met andere landen en heersers te vermijden (5). Olaf zat binnenlands echter met een groot monetair probleem. Zijn vader Harald had bijna de volledige zilvervoorraad verbruikt om zijn oorlogen te kunnen betalen. Voor de muntslag onder Harald betekende dat al een enorme inflatie; de zilverinhoud van een penning daalde tot de helft en lager. Olaf was genoodzaakt de laagwaardig zilverhoudende penningen te blijven slaan (6). Het waren munten die weinig aantrekkelijk waren voor de handel op de Engelse en continentale markt waar penningen van een hoog zilveragehalte het beeld bepaalden. Het zijn desondanks deze slechte penningen die in Heemskerk zijn gevonden.

De penningen van Olaf zijn vooral in Noorwegen zelf teruggevonden. De grootste hoeveelheid bekende en beschreven munten (2189 stuks) bevond zich in de muntschat Graesli 1878 (7). Buiten Noorwegen zijn deze muntjes nauwelijks aangetroffen. Op de Britse Eilanden – plunderplaats, vestigingsplaats en handelspartner van de Vikingen bij uitstek – zijn er slechts zeven gevonden (8). Opmerkelijk is dat een penning van Olaf in 1957 is gevonden op de kust van de Amerikaanse staat Maine. Daarmee was Columbus dus niet meer de ontdekker van Amerika in 1492 maar onze Noorse ‘Viking’-koning Olaf, vier eeuwen eerder (9).

Een uitspraak over de rol van deze Noorse penningen in de muntcirculatie van de Lage Landen in de 11de eeuw is op basis van deze twee kleine vondsten, die waarschijnlijk tot één depot behoren, moeilijk te doen. Misschien werden ze als geldstukken gebruikt, mogelijk was het slechts ‘bullion’, zilver voor handelstransacties, waarbij de muntsoort er niet toe doet maar alleen het gewicht aan zilver van belang is (10). Het uiterlijk – de uitvoering, het ‘fabricaat’ of ‘maaksel’ – van de penningen van Olaf Kyrre is ronduit slordig en vertoont daardoor een enorme variatie. Gebaseerd op de Engelse pennies uit de 11de eeuw, staat op de voorzijde een borstbeeld naar links of naar rechts. Het borstbeeld kan gehelmd zijn, piekhaar hebben en vergezeld gaan van attributen zoals een kruisscepter en schild. Op de keerzijde van de penningen staat een lang dubbel kruis met centraal een klein cirkeltje of een punt. In de hoeken of kwadranten van het kruis staat het omschrift, dat volgens de Engelse prototypen een naam van de muntplaats en/of muntmeester vermeld.

De vorst Olaf oefende controle uit op de muntslag, hetgeen tot uitdrukking komt in de omschriften van de (leesbare) voorzijden (in Oud Noors of runenschrift); Olafur kunukr, Olafur konungr, Kong Olav: koning Olaf. De leesbare omschriften op de keerzijde van de munten van Olaf duiden ook op een verantwoordelijkheid van de muntmeester die voor de kwaliteit van de munten garant stond. Op de munten komen zowel omschriften voor die in het Latijn als Oud Noors of in runenschrift zijn gesteld. In het Latijn is een omschrift (hier vertaald) 'Ulfkel heeft mij gemaakt', bekend. In het Oud Noors en runenschrift zijn omschriften bekend die de eigenaar van de muntstempels (de muntmeester) aanduiden (in vertaling); 'Lefriks stempel', 'Gunnar is eigenaar van dit stempel' en 'Askel is de eigenaar van deze penning' (11). De meeste munten van Olaf laten zich echter niet duidelijk lezen, zoals ook de penningen uit Heemskerk. Als muntplaats (de plaats waar de munten daadwerkelijk zijn gemaakt) wordt voor Olaf mogelijk Nidaros (Nidarnes) genoemd, gelegen in het noorden van Noorwegen, doch een muntplaats wordt niet op de munten vermeld.

Beschrijvingen van de in Heemskerk gevonden munten (1989-2000) (12)

A. Noorwegen, Olaf Kyrre (1067-1093), penning: Graesli klasse P (Stenersen 141).
Vondstnummers 1-2, beide gevonden in 1989. Collectie KPK, Leiden 0,50 en 0,47 g.

Afb. 22b-22c.

Beide munten zijn gemaakt met hetzelfde paar muntstempels.
 vz. sterk verbasterd borstbeeld met helm en schild(?) naar links, voor het borstbeeld een kruisscepter, verbasterd omschrift.
 kz. dubbel kruis met centraal een cirkeltje, verbasterd omschrift.

B. Noorwegen, Olaf Kyrre (1067-1093), penning: Graesli klasse R (Stenersen 136-137).

Afb. 22d.

Vondstnummer 3, gevonden in 2000. Particuliere collectie o,66 g.
vz. sterk verbasterd borstbeeld met helm naar links, verbasterd omschrift.
kz. dubbel kruis met centraal een punt, verbasterd omschrift.

C. Noorwegen, Olaf Kyrre (1067-1093), penning: Graesli klasse V (Stenersen 209).

Afb. 22e-22f-22g.

Vondstnummers 4-5-6, nr. 4 gevonden in 1989, nrs. 5 & 6 in 2000. Particuliere collectie 0,26, 0,83 & 0,63 g.

vz. sterk verbasterd borstbeeld met 'piekhaar' naar links, voor het borstbeeld een kruis-scepter, verbasterd omschrift.

kz. dubbel kruis met centraal een punt, verbasterd omschrift.

De numismatische context

Over de precieze archeologische context waarin de munten gevonden zijn kan weinig zinnigs gezegd worden; het zijn vondsten van het strand, opgeraapt na een periode van duinafslag en verspoeld op het strand. Over een bredere numismatische context is meer te vermelden. De munten van Olaf Kyrre op het strand van Heemkerk staan namelijk niet op zichzelf. In de loop van de jaren zijn er van het strand meer munten uit de 10de en 11de eeuw tevoorschijn gekomen die een tastbaar numismatisch bewijs vormen van de (handels-) relaties tussen Frisia en de Scandinavische en Angelsaksische gebieden overzee. In

Afb. 22h-22i-22j.

1990 en in 1991 werden er twee pennies gevonden die geslagen zijn door de in East-Anglia (Oost-Engeland) gevestigde Denen. Deze penningen behoren tot het zogenaamde St. Eadmund memorial-type (circa 890-910) en zijn mogelijk geslagen in York. Slechts één ander exemplaar is tot nu toe afkomstig uit de Nederlandse bodem en werd in 1990 gevonden in Egmond. (13) In 1986 werden er in Heemskerk tevens een gebroken penning van de Deense koning Sven Estridsen (1047-1075) en een Angelsaksische penny van Edward the Confessor (1042-1066) gevonden. (14) Deze Scandinavische en Angelsaksische munten gaan in Heemskerk vergezeld met drie vondsten van Friese penningen. Twee penningen zijn van graaf Wigman III (994-1016), beide gevonden in 1989 en één van Bruno III (1038-1057) gevonden in 1990 (hier niet afgebeeld) (15).

Met de hierboven besproken vondsten is het strand van Heemskerk de grootste Nederlandse vindplaats van in Scandinavië en Engeland geslagen munten uit de 9de-11de eeuw; tien van de 40 tot nu toe bij het KPK geregistreerde exemplaren.

St. Eadmund-memorial pennies, geslagen door de in East-Anglia gevestigde Denen, mogelijk in York (circa 890-910). De eerste twee exemplaren zijn gevonden op het strand van Heemskerk, het onderste exemplaar in Egmond. De munten uit Heemskerk hebben op zowel de voor- als keerzijde een verbasterde naam van een muntmeester. De munt uit Egmond, die geoogd is geweest om als sierraad te gebruiken, heeft op de voorzijde + SC EADMVND, en op de keerzijde de naam van de muntmeester Adradus + ADRADSVVONE.

Afb. 22k-22l.

De gebroken penning van de Deense koning Sven Estridsen (1047-1075). Op de voorzijde zijn borstbeeld met scepter naar rechts, op de keerzijde een dubbel kruis met in de hoeken maansikkels. De omschriften zijn onleesbaar. De penny van Edward the Confes-

sor (1042-1066), waarschijnlijk geslagen te Lincoln door de muntmeester Sumerlede. Op de voorzijde het aanzijnde portret van de koning en het omschrift met zijn naam en titel + EADPARDREX, op de keerzijde een klein kruis en de aanduiding van de muntmeester + SVMERLE[...].

Leiden, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Bouke Jan van der Veen

NOTEN:

1. Pol 1993: 197, nr. 52.
2. Onder een schatvondst wordt in de numismatiek verstaan een groep van twee of meer munten, die tezamen verborgen of verloren zijn.
3. Het woord penning kan in twee betekenissen worden gebruikt. Allereerst wordt in het huidige taalgebruik het woord penning gebruikt voor ronde metalen voorwerpen die er wel als munt uitzien, maar die geen geldfunctie hebben (in het Engels 'medal' tegenover 'coin'). Ten tweede wordt het woord penning ook gebruikt voor een bepaalde zilveren munt: de penning of denarius (in het Engels: 'penny'). Het is in Nederland gebruikelijk om voor zilveren munten uit de Merovingische en Karolingische Tijd het Latijnse woord denarius te gebruiken. Voor de zelfde soort munten vanaf de Ottoonse Tijd, rond het jaar 1000, wordt bij voorkeur een aanduiding in de landstaal gebruikt, (Du.) pfening, (Eng.) penny, (Fra.) denier, (It.) denaro. In het Noors penning.
4. Zie bijvoorbeeld Archibald 1991.
5. Zie 'Olaf Kyrre'; Norsk mynt i 1000 år, www.dokpro.uio.no/umk/norskmynt.html.
6. Ahlström/Brekke/Hemmingson 1976: 14.
7. Stenersen 1881; Zie ook: 'Gresli', Norsk mynt i 1000 år, www.dokpro.uio.no/umk/norskmynt.html.
8. Archibald 1991: 18; Zie ook: Early Medieval Corpus of Coin Finds 410-1180 (EMC); www.fitzmuseum.cam.ac.uk/coins/emc.html.
9. Skaare, NNF-NYTT, p 4-17.
10. Archibald 1991: 20.
11. Ahlström/Brekke/Hemmingson 1976: 15.
12. Voor de beschrijvingen en classificatie wordt verwezen naar Stenersen 1881. Alle afbeeldingen zijn 2:1.
13. Pol 1993: 196, nr. 49; 197, nr. 57; de munt uit 1991 is ongepubliceerd.
14. Pol 1993: 197, nr. 53 & 54.
15. Pol 1993: 197, nr. 55 & 56 en ongepubliceerd.

Heemstede * Glipperweg | In het kader van nieuwbouwplannen voor het project 'Haegenduin' op het De la Salle-terrein aan de Glipperweg heeft de gemeente Heemstede, in overleg met de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, opdracht gegeven aan Arnicon BV voor een verkennend bodemonderzoek. Op basis van de IKAW en AMK van de ROB is het terrein aangemerkt als van hoge archeologische waarde. Booronderzoek leverde dan ook bijzondere vondsten op. Op twee plaatsen werden fragmenten van de mantel van een smeltoven aangetroffen en enige slakken. Gezien de techniek van de ijzerproductie en de stratigrafie van de bodem zijn deze te dateren tussen circa 250 voor Chr. en circa 800 na Chr. Op het westelijke deel van het terrein werd eveneens een cultuurlaag uit deze periode aangetroffen. Besloten werd tot een aanvullend onderzoek om de omvang van de archeologische waarden vast te stellen. Op een van de locaties werd een zandlaag waargenomen die veel houtskool en metaalslakken bevatte. Ook werd duidelijk dat verstoringen in de 17de en 18de eeuw met betrekking tot de aanleg van een landschapstuin het oorspronkelijke reliëf van het Oude duin heeft doen verdwijnen. De te verwachten nederzetting bij de smeltoven werd niet aangetroffen; deze bevindt zich vermoedelijk op een aangrenzend hoger gelegen deel van de strandwal.

Arnicon BV, E.E.A. van der Kuijl

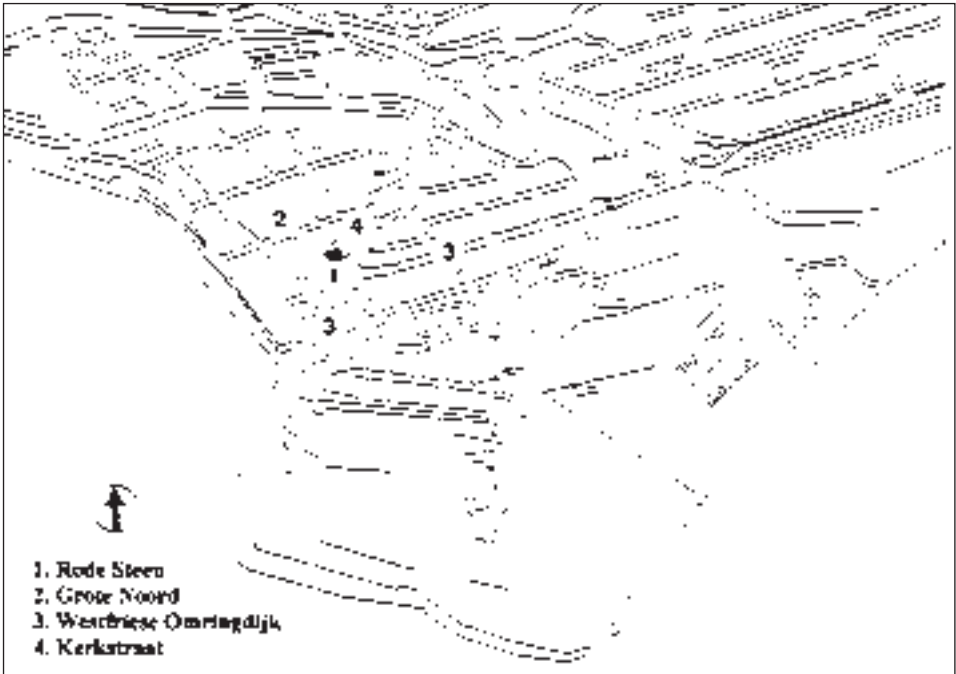
Heiloo | De gemeente Heiloo heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau opdracht gegeven voor het uitvoeren van een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1) in het kader van het bestemmingsplan Zuid-Oost III (Oosterbos: Molenaar 2000c). Het plangebied ligt in de Oosterzijpolder, ten oosten van Heiloo en is circa drie hectare groot. Het onderzoek bestond uit een bureauonderzoek en een karterend booronderzoek. Het onderzoek is uitgevoerd in april 2000. Tijdens het onderzoek zijn geen archeologische resten aangetroffen. Uit het onderzoek is gebleken dat de bovengrond in het plangebied tot een diepte van gemiddeld 1,50 m onder het maaiveld is verstoord. Deze verstoring is zeer waarschijnlijk het gevolg van erosie en/of veenwinning. Op basis van de uitkomsten van het archeologisch onderzoek is vervolgonderzoek niet noodzakelijk geacht.

RAAP, S. Molenaar

Hoorn * Grote Noord-Rode Steen | Van 22 augustus t/m 13 oktober 2000 vond in de binnenstad van Hoorn een opgraving plaats op een terrein, waar enkele maanden tevoren het Winston bioscooptheater was afgebrand. Het terrein is gelegen op de hoek van het Grote Noord en de Rode steen (afb. 23). Het onderzoek werd uitgevoerd door de archeologische dienst van de gemeente Hoorn met medewerking van een veldarcheoloog van een archeologisch projectbureau en leden van de AWN-afdeling Hoorn. Het gehele bioscoopcomplex nam een rij van vier oorspronkelijke huispercelen aan het Grote Noord in beslag. Na de brand werd een gedeelte hiervan wegens acuut instortingsgevaar gesloopt, waardoor twee van de vier percelen vrij kwamen voor archeologisch onderzoek. Inmiddels is besloten om binnen afzienbare tijd ook de resterende opstallen te slopen, zodat een vervolgonderzoek op de andere percelen mogelijk zal zijn. De Rode Steen is van oudsher een marktplaats, die volgens de overlevering omstreeks 1300 ontstaan zou zijn bij de plek waar een veenriviertje via een sluis de Westfriese Omringdijk passeerde. Bij deze sluis eindigde tevens een weg uit het achterland. In het huidige stratenplan van de stad zijn deze elementen respectievelijk te herkennen als de straten Gouw-Nieuwstraat-Kerkstraat, West-Grote Oost-Kleine Oost, en Kleine Noord-Grote Noord. De uitwerking van het onderzoek is nog in volle gang.

De vroegste sporen van menselijke activiteit die op het terrein zijn aangetroffen, dateren uit het begin van de 13de eeuw. Het betreft een min of meer west-oost lopende kavelsloot met een dwarslootje uit de pre-stedelijke ontginningsfase. De indruk bestaat dat deze sloten na ongeveer 50 jaar gedempt zijn.

Vervolgens vestigden zich de eerste bewoners op het terrein, getuige de schamele resten van een houten opstal, die op het meest zuidelijke van de twee percelen zijn blootgelegd. Opmerkelijk is dat deze behuizing nog niet direct aan het Grote Noord was gelegen, maar circa 15 meter van deze weg was verwijderd. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn, dat deze weg van iets latere datum is. Tussen de resten van de behuizing lag een aantal geheel of goeddeels complete potten, die de indruk wekken dat de eigenaars ervan hals over kop hebben moeten vertrekken, waarschijnlijk vanwege wateroverlast. Het is bekend dat in de 13de en de 14de eeuw de Zuiderzee herhaaldelijk voor overstromingen en landverlies heeft gezorgd. Aangenomen wordt dat het Hoornse Hop op deze wijze in de loop van de 14de eeuw ontstaan is. Aan het eind van de 13de eeuw was de wateroverlast in ieder geval zodanig, dat men een circa 1 m hoge terp moest opwerpen om het terrein weer voor bewoning geschikt te maken. Het vrijwel vondstenloze pakket lijkt door te lopen over beide percelen en in vrij

Afb. 23. Hoorn * Grote Noord-Rode Steen. Situering van opgravingsterrein in binnenstad Hoorn.

Afb. 24. Hoorn * Grote Noord-Rode Steen. Links fundering van balken behorend bij huis uit circa 1330 op zuidperceel; rechts funderingsmuur van eerste stenen huis uit circa 1400 op noordperceel.

korte tijd te zijn opgebracht. De indruk bestaat dat deze eerste terpophoging met plaggen was afgedekt.

Op het noordelijke van de twee onderzochte percelen werd omstreeks 1300 een huis gebouwd. Het had wanden van vlechtwerk, afgestroken met leem. De voorgevel, die moet hebben gegrensd aan het Grote Noord en de noordelijke zijgevel konden vanwege instortingsgevaar van de belendende bebouwing niet worden blootgelegd. De zuidelijke zijgevel liep evenwijdig aan de richting van het verkavelingssysteem. In tegenstelling tot wat veelal gebruikelijk is, vormden de dichtgegooide sloten dus niet de basis voor de latere perceelsgrenzen. De achterwand van het huis was circa 9 m van de rooilijn langs het Grote Noord verwijderd. De breedte kan worden geschat op circa 5 m. De zuidelijke gevel was aan de achterzijde nog circa 2 m verder te volgen, hetgeen kan duiden op zowel een apart achtervertrek als een half open berging. Achter in de grote ruimte bevond zich een centrale hardvloer van bakstenen. Op het achtererf werden enkele mestkuilen aangetroffen. Of op het belendende perceel aan de zuidzijde tegelijkertijd ook al een huis stond, is zeer de vraag. De resten van een oud loopvlak en enkele willekeurig verspreide paaltjes en plankjes vormen daarvoor niet voldoende bewijs.

Gescheiden van het huis met de vlechtwerkwallen door een ophogingspakket, bevond zich aan de zuidzijde van het noordperceel een rij dikke korte eiken palen, die behoord zullen hebben tot de zijgevel van een houten huis. Andere overblijfselen, die dit vermoeden kunnen ondersteunen, zoals resten van vloeren, een hardplaats of een achterwand ontbreken echter. Een van deze palen is volgens een dendrodatering afkomstig van een eik die in het voorjaar 1312 is geveld. Een rij van vergelijkbare palen bevond zich langs de noordgrens van het zuidperceel. Ze vormden de noordelijke zijgevel van een houten huis, dat direct aan het Grote Noord was gelegen. Het had een lengte van circa 8 m. De achtergevel bestond uit enkele verticale balken, waartegen horizontale planken waren aangebracht. Omdat de zuidgevel langs de Rode Steen niet kon worden blootgelegd, moet de breedte geschat worden op circa 5 tot 5,5 m. Hoewel de aanwezigheid van een tussenwand niet overtuigend kon worden aangetoond, was de ruimte in het huis waarschijnlijk verdeeld in een voor- en achtervertrek. Het voorste gedeelte was vermoedelijk geplaveid met veldkeijtjes, gelegen op een ondergrond die was versterkt met turven. Ter hoogte van het achtervertrek bevonden zich de verspitte resten van een onderlaag van klei voor een vloer. Van twee palen van de noordelijke zijgevel is een dendrodatering bekend in het najaar of de winter van 1323/24. Tegelijk met de (huis?)constructie die zich op het noordperceel bevond, is het huis door brand verwoest.

De indruk bestaat dat op het zuidperceel na de brand direct nieuwbouw heeft plaatsgevonden. Voor het noordperceel lijkt dat eveneens het geval, al kan hier alleen een rij nieuwe palen tussen de afgebrande exemplaren worden onderscheiden. De noordelijke zijgevel van het nieuwe huis bestond uit twee lange aan elkaar gekoppelde horizontale balken (afb. 24), die op regelmatige afstand ondersteund waren door korte dwarsbalken. Hierop hadden de staanders voor het dak gerust. Waarschijnlijk moet aan een vakwerkconstructie worden gedacht. Een vergelijkbare constructie, door een dendromonster te dateren in het begin van de 14de eeuw, is aangetroffen tijdens een archeologisch onderzoek op een terrein op de hoek van het West en de Kleine Havensteeg, niet ver van de Rode Steen. De achtergevel bestond oorspronkelijk uit een wand van horizontale planken. Het huis had een lengte van ongeveer 9 m en een breedte van ruim 5 m. Er waren twee vertrekken, gescheiden door een houten

wand. In het achterste vertrek, met een lengte van circa 3,5 m was het restant van een bakstenen vloer aanwezig. Wellicht bevond zich hierin oorspronkelijk een haardplaats.

In de loop van zijn bestaan is het huis verbouwd. Hierbij werden de houten wanden van het achtervertrek, en mogelijk ook die van de achtergevel vervangen. Aan de zuidzijde ervan is bovendien een gangetje te onderscheiden. Ook in deze bouwfase lijkt de achterraimte opmerkelijk genoeg geen haardplaats te hebben gehad. Wel bevond zich een haard midden in het voorvertrek. In de noordwesthoek was bovendien een kleine stookplaats (afb. 25), waarbij resten van een blaasbalg zijn gevonden. Ook werd allerlei schroot en grote hoeveelheden ijzerslakken in en bij het huis aangetroffen, zodat mag worden geconcludeerd dat het gedurende de tweede bouwfase werd bewoond door een smid. Naar het afval van deze smid te oordelen, was hij gespecialiseerd in zaken voor ruiters en paarden, zoals paardentuig, hoefijzers en ruitersporen. Bijzonder is dat in zijn werkplaats eveneens leer werd bewerkt: er zijn veel afsnijdsels en ander leerafval gevonden. Ook hierbij lag de nadruk duidelijk op paarden. Dat beide ambachten tegelijk werden uitgevoerd, wordt bewezen door de talrijke stukjes metalen beslag, die los of bevestigd op riemen en andere leren voorwerpen werden aangetroffen. Of de smid een gecombineerd beroep uitoefende, of dat hij met een 'compagnon' samenwerkte is niet duidelijk. Zowel van de lange balkfundering van het huis als van een van de nieuwe palen langs de zuidgrens van het noordperceel zijn dendrodateringen bekend tussen 1324 en 1329. Hieruit zou men kunnen concluderen dat de brand die de nieuwbouw op beide percelen tot gevolg had, omstreeks 1330 heeft plaatsgevonden. Voor het huis met de palenfundering op het zuidperceel betekent dit een bestaansduur van slechts enkele jaren.

Vlak achter het huis met de balkfundering bevond zich aan de voet van de terp een houten stal van ongeveer 7 m lang en ruim 5 m breed. Ter weerszijden van de west-oost lopende mestgoot bevonden zich vermoedelijk veeboxen die door wandjes van vlechtwerk van elkaar waren gescheiden. Hoewel diverse dendrodateringen van de stal bekend zijn (van 1304 tot 1311), geven deze weinig duidelijkheid over de bouwdatum. Een funderingspaal leverde bovendien de datering 'na 1358' op. Op het eerste gezicht lijkt de stal dus al uit het eerste kwart van de 14de eeuw te stammen en zou deze behoord kunnen hebben bij het huis met de zware palenfundering, of zelfs een (niet meer goed te traceren) voorganger daarvan. De veel later gedateerde funderingspaal zou aan een verbouwing of vervanging kunnen worden toegeschreven. Anderzijds is het niet uitgesloten dat het gebruikte hout ten dele secundair is. In ieder geval moet de stal er nog hebben gestaan ten tijde van het huis met de balkfundering, om uiteindelijk door brand verwoest te worden.

Na de brand werd op de plaats van de stal een gebouw met een bakstenen fundering op spaarbogen gebouwd (afb. 26). Het is niet duidelijk of dit gebouw een aanbouw was van het huis met de lange balkenfundering, of dat het er los van stond. In ieder geval kwam het vloerniveau nu ongeveer gelijk te liggen. Wellicht had de eerste bouwfase nog een houten opbouw. Bij de bouw had men zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de nog aanwezige funderingspalen van de stal. De spanwijdte van de spaarbogen was zo gekozen, dat de steunpunten van het muurwerk precies boven deze palen waren gelegen. Tussen het muurwerk en de oude funderingspalen was een laag korte slieten aangebracht voor extra versteviging van de ondergrond. Het gebouw had een lengte van circa 7 m en een breedte van circa 5,5 m. Omstreeks 1400 werd het huis met de lange balkfundering vervangen door een bakstenen

Afb. 25. Hoorn * Grote Noord-Rode Steen. Stookvloertje van de smidse in het huis op het zuidperceel.

Afb. 26. Hoorn * Grote Noord-Rode Steen. Spaarboogfundering van laat-14de-eeuws ge-bouw achter het huis op het zuidperceel. Boven de fundering zijn drie latere bouwfasen zichtbaar.

Afb. 27. Hoorn * Grote Noord-Rode Steen. Trap naar opslagruimte op achtererf noodperceel, eerste helft 15de eeuw.

huis, waarvan men de zijgevels liet aansluiten op het reeds aanwezige achterhuis. De opbouw daarvan werd vervangen door nieuw bakstenen muurwerk. Het achterhuis kreeg een haardplaats met een schouw in de noordwand. Aan de zuidzijde bevond zich een deur. Dit

betekent dat hier toen een steeg moet hebben gelopen, aangezien de huidige rooilijn langs de Rode Steen pas omstreeks 1600 is ontstaan.

Het stenen voorhuis had een inpandige gang aan de zuidzijde, die toegang gaf tot het achterhuis. Deze was geplaveid met rode baksteen. In het voorvertrek lagen oorspronkelijk plavuizen, gelegd op een bakstenen funderingsvloertje. Voor het overige was van het interieur niets meer over. In totaal was het eerste volledige stenen huis op het zuidperceel ruim 18 m lang en circa 5,5 m breed.

Aan het muurwerk van het huis was te zien dat dit in de 16de eeuw volledig vernieuwd is. In het achterhuis kwam een nieuwe houten vloer, die op zware balken rustte. Een nieuwe haard en schouw werden gebouwd op dezelfde plaats als de vorige. De deur in de zuidgevel bleef gehandhaafd. Afgezien van het vernieuwen van de vloeren, bleef in het voorhuis de situatie goeddeels ongewijzigd. Opmerkelijk is de aanwezigheid in deze bouwfase van een centrale stookplaats in het voorvertrek. Vermoedelijk heeft deze te maken met het beroep, dat de eigenaar hier uitoefende. Bij de 16de-eeuwse bouwfase van het huis behoorde een waterput. Een duig van de ton die zich onder het gemetselde bovendeel bevond heeft als dendrodatering 'na 1508'. Uitgaande van de gelijktijdigheid van huis en put, zou deze bouwfase dus in de loop van het eerste kwart of het begin van het tweede kwart van de 16de eeuw te plaatsen zijn.

In de 17de en 18de eeuw lijkt het muurwerk van het huis op het zuidelijke perceel nog twee maal vernieuwd te zijn. Ook de vloeren van het voorhuis werden daarbij opgehoogd en van nieuwe plavuizen voorzien. Inwendig werden eveneens veranderingen aangebracht, zoals een meermalen verbouwde kelder aan de noordzijde, halverwege het voor- en het achterhuis, en een rookkanaal tegen de noordwand van het voorvertrek. De waterput werd in de 18de eeuw vervangen door een ernaast gebouwde waterkelder. Van een beerput zijn geen sporen gevonden. Vermoedelijk heeft deze zich meer naar achter op het erf bevonden, waar door recente bebouwing alle sporen tot op grote diepte vernield waren.

Op het noordperceel zijn pas uitvoerige sporen vanaf de bouw van het eerste stenen huis, waarschijnlijk omstreeks 1400. De muren waren gefundeerd op in de dwars- en lengterichting gelegen dunne stammetjes en slieten van elzen en berken, die op hun beurt op ingeheidde korte dunne palen rustten (afb. 24). Het voorhuis had een lengte van ongeveer 9,5 m. Het vermoeden bestaat dat het een gezamenlijke zijmuur had met het huis aan de noordzijde. Achter het stenen voorhuis bevond zich een driekwart stenen achterraimte van \pm 5,5 m lang en ruim 4 m breed. De achtergevel daarvan liep ongeveer gelijk met de achtergevels van de beide belendende huizen. De zuidwand van deze ruimte was nog van hout. Tussen deze houten wand en de zijmuur van het huis op het zuidperceel liep vanuit het voorhuis een smal met veldkeien geplaveid straatje. Achter het huis aan de noordzijde was een houten beerbak met een secreet gebouwd. Van het huis gescheiden door een ruime binnenplaats bevond zich een lager gelegen stenen gebouw van circa 5,5 m breed. De lengte ervan kon door de aanwezigheid van belendende bebouwing niet worden vastgesteld. Een houten trap, direct gelegen naast het met veldkeien geplaveide straatje (afb. 27), gaf vanaf de binnenplaats toegang tot het gebouw. Opmerkelijk is dat de oriëntatie van dit gebouw overeenkomt met die van de huizen aan de Kerkstraat, waarvan de erven aan de achterzijde grenzen aan die van de huizen aan het Grote Noord. Tussen beide rijen percelen bevindt zich een 'knik', veroorzaakt door het feit dat de Kerkstraat in meer noordoostelijke richting loopt. Op de eerste kadastrale kaart van 1823 is echter te zien,

dat het betreffende erf in tegenstelling tot de huidige situatie, toen nog enkele meters voorbij de 'knik' doorliep in de richting van de Kerkstraat, waardoor de afwijkende oriëntatie eenvoudig te verklaren is. Vermoedelijk heeft het gebouw een opslagfunctie gehad. Op een dieper niveau onder het muurwerk werd het skelet van een paard aangetroffen, dat in de 14de eeuw zo ver mogelijk op het achtererf begraven was.

In de loop van de tweede helft van de 15de eeuw werd de houten beerbak vervangen door een gemetselde dubbele beerput, waarvan de noordelijke helft voor het huis van de burens was bestemd. Het huis zelf moet bij die gelegenheid eveneens grotendeels vernieuwd zijn. De achtergevel van het voorhuis werd weggebroken en vervangen door een nieuwe muur. Aan de zuidgevel werd een smallere muur gebouwd, die aansloot op een nieuwe achtergevel, vlak achter de oude. De houten wand die het achtervertrek van het straatje scheidde, werd in steen opgetrokken. Door deze verbouwingen kwam het keienstraatje ten dele inpandig te liggen. In de noordwand van het achtervertrek werd een haardplaats met een schouw gemaakt. De vloer van het vertrek werd voorzien van plavuizen. Vermoedelijk wegens verzakking werd het gebouw op het achtererf afgebroken. Een centrale stookplaats achter in het voorvertrek heeft waarschijnlijk te maken gehad met het ambacht van de eigenaar.

In de 17de eeuw heeft het huis wederom een grondige verbouwing ondergaan, waarbij de muren goeddeels vernieuwd zijn. Tevens werden de vloeren verhoogd en in het achtervertrek werd de haardplaats vernieuwd. Achter in het voorvertrek werd tegen de noordgevel een keldertje aangelegd.

Een tweede keldertje aan de noordzijde van het voorvertrek dateert vermoedelijk uit de 18de eeuw. Vlak achter het huis werd een waterkeldertje aangelegd. Een tweede waterkelder aan de noordzijde van het erf stamt uit de 19de eeuw. In de loop van deze eeuw werden beide panden samengevoegd en doorgebroken ten behoeve van de vestiging van een koffiehuis. In de 20er jaren van de 20ste eeuw tenslotte, werd dit koffiehuis afgebroken om plaats te maken voor het Winston bioscooptheater. Een Grand Café zal in de toekomst diens opvolger zijn.

Gemeente Hoorn, Archeologische dienst, T.Y. van de Walle-van de Woude

Hoorn * Karperkuil | Dhr. E. Specht te Hoorn meldde de vondst van een rond zakspeelbordje van leisteen (diameter 7,6-7,8 cm). De vondst werd al in 1998 gedaan op een toenmalig bouwterrein aan de zuidzijde van de Karperkuil. In 1995 vond op een gedeelte van dit terrein een opgraving plaats. Het speelbordje is aan twee zijden te gebruiken. Aan de ene zijde is een molenspel ingekrast, terwijl aan de andere zijde een z.g. Alquerque spel, een van oorsprong Arabische voorloper van het damspel, is afgebeeld. Het is niet na te gaan of de vondst afkomstig is uit een ophogingslaag van laat-16de-eeuws stadsvuil, of behoort bij de 17de- of 18de-eeuwse bebouwing van het terrein.

Archeologische dienst Hoorn, T.Y. van de Walle-van de Woude

Hoorn * Kleine Oost | Direct aansluitend op de opgraving op het Winston-terrein in Hoorn, werd gestart met de eerste onderzoekscampagne naar de resten van een 17de-eeuwse scheepshelling op de hoek van het Kleine Oost en het A.B.C. Omdat dit onderzoek na een onderbreking van enkele maanden in 2001 werd voortgezet, zal het verslag hierover in de volgende kroniek verschijnen.

Gemeente Hoorn, Archeologische dienst, T.Y. van de Walle-van de Woude

Ijmuiden > zie Velsen

Kolhorn * Zeesluisweg | Tijdens de sloop van het pand Zeesluisweg 5 te Kolhorn werd de gemetselde uitstroomkoker van een molen aangetroffen. Omdat de koker een zwakke plek vormde in de kade rond de droogmaking van de Groetgronden is hij (gedeeltelijk) geruimd in opdracht van het Hoogheemraadschap van Uitwaterende sluisen in Hollands Noorderkwartier. Een gedeelte van 10 m (van de meer dan 30 m lange koker) dat geen bedreiging vormde, is bewaard gebleven.

Wormer, Provinciaal depot voor bodemvondsten, W. Blazer

Langedijk | Rondom de kerk van Oudkarspel werd door het Waterschap Groot Geestmerambacht een grote waterpartij aangelegd. Hierbij werden rechthoekige ingraven gevuld met veen waargenomen (daligaten). Een terreinbezoek leerde dat er aardewerk en botten uit de vroege en late Middeleeuwen aanwezig waren en dat de rechthoekige gaten (afb. 28) voornamelijk gesitueerd waren langs een oorspronkelijke ontginningsloot. In de 11de en 12de eeuw werd er aan de noordoostelijke zijde van de kerk gewoond. Er zijn behalve kuilen en greppels geen grondsporen waargenomen. Direct ten noordwesten van de kerk werd een pakket afval uit de 12de en 13de eeuw gevonden. Veel mosselschelpen en kapot gehakte bot-

Afb. 28. Langedijk. Rechthoekige veenkuilen, 11de-13de eeuw.

ten van runderen lagen tussen scherven van kogelpot-, Andenne-, Pingsdorf- en Paffathardewerk.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Limmen | De heer C.L.T. Okel meldde de vondst van een Romeinse fibula die met behulp van een metaaldetector gevonden is op een akker aan de Westerweg.

Wormer, Provinciaal depot voor bodemvondsten, J. Roefstra

Naarden | Bij werkzaamheden langs de Kaptein G.A. Meijerweg, bij Ravelijn 6, stuitte men op een kanon (afb. 29). Het ijzeren kanon is niet getooid met enige versiering of inscriptie. De lengte van het kanon is 265 cm; het kaliber is 12 cm. Volgens informatie van het Vestingmuseum Naarden is het kanon een 'Finbanker' uit het eind van de 18de eeuw. Het Vestingmuseum heeft belangstelling getoond om het kanon in hun collectie op te nemen.

Wormer, Provinciaal depot voor bodemvondsten, W. Blazer

Niedorp * Heerhugowaard-Schagen (waterleidingtracé) | In opdracht van de provincie Noord-Holland heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau archeologisch toezicht uitgevoerd tijdens de aanleg van het waterleidingtracé Heerhugowaard-Schagen (Soonius 2001a). Het tracé loopt vanaf de Ringvaart van de Heerhugowaard tot aan de terp De Miede aan de Lutjewallerweg ten oosten van Schagen. Het gaat om een traject met een totale lengte van circa 7,5 km.

Het tracé loopt door het westelijke deel van West-Friesland. Sporen van bewoning zijn in dit deel van West-Friesland aangetoond uit de ijzertijd, Romeinse tijd en de vroege en late Middeleeuwen. In de directe omgeving van de aan te leggen sleuf bevinden zich vijf terreinen met een zeer hoge archeologische waarde. Bij de situering van het tracé is rekening gehouden met deze terreinen. Het archeologisch toezicht bij de uitvoering heeft aangetoond dat zich vrijwel overal binnen het tracé een (relatief) ongestoord 'begraven' landschap bevindt onder een laatmiddeleeuws kleidek. Dit landschap verbindt de in de directe omgeving van het tracé liggende terreinen van zeer hoge archeologische waarde met elkaar. Op grond van de resultaten van het archeologisch toezicht kan geconcludeerd worden dat vijf van de zeven ontdekte archeologische vindplaatsen waardevol zijn. Hier zijn grondsporen en/of vondsten in situ aangetroffen uit o.a. de late ijzertijd/Romeinse tijd en de vroege en late Middeleeuwen, die zich vrijwel zeker over grotere delen van het gebied uitstrekken. Gezien de diepteligging van deze sporen (vaak dieper dan 80 cm onder het maaiveld) is het opsporen van deze vindplaatsen door middel van een oppervlaktekartering niet mogelijk. Met behulp van booronderzoek zijn de nederzittingslocaties goed te traceren en is het eveneens mogelijk om vast te stellen of het bij de nederzettingen behorende 'begraven' landschap nog intact is. Eén van de vindplaatsen betreft het versterkte huis Oudt Clooster. De juiste locatie van dit versterkte huis is met behulp van de kaart van de Uitwaterende Sluizen nader bepaald. Of zich hier nog resten bevinden van het huis, is eventueel met behulp van booronderzoek vast te stellen.

RAAP, C.M. Soonius

Niedorp * Hooglandspolder | De Dienst Landelijk Gebied (DLG) heeft, op advies van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), RAAP Archeologisch Adviesbureau gevraagd een archeologisch onderzoek uit te voeren in het landinrichtingsgebied Schagerkogge, deelgebied Hooglandspolder (Soonius 2001b). De Hooglandspolder

Afb. 29. Naarden. IJzeren kanon, einde 18de eeuw.

ligt binnen de gemeente Niedorp en is circa 450 ha groot. De landinrichtingswerkzaamheden bestonden onder meer uit het verbreden van bestaande waterlopen en het graven van nieuwe waterlopen. Deze maatregelen kunnen een negatief effect hebben op de archeologische waarden binnen het deelgebied. Er bestaat geen volledig overzicht van die archeologische waarden. Er staan bij de ROB wel archeologische vindplaatsen geregistreerd: in de Hooglandspolder bevinden zich 19 bekende archeologische terreinen. Het betreft vooral terpjes uit de late Middeleeuwen en sporen van bewoning uit het begin van de jaartelling (Diederik 1992). De ROB verwacht dat er in de Hooglandspolder nog meer archeologische resten aanwezig zijn.

In overleg met de DLG en de ROB is ervoor gekozen de graafwerkzaamheden die uitgevoerd worden slechts extensief archeologisch te laten begeleiden. Dit toezicht heeft, voor zover dat mogelijk is in de daarvoor begrote tijd, plaatsgevonden op en rond bekende archeologische terreinen en op een selectie van een aantal nieuw te graven sloten en te verbeteren slootprofielen in de rest van het deelgebied.

Het archeologisch toezicht, dat heeft plaatsgevonden in delen van de Hooglandspolder waar sloten zijn gegraven, verbreed en/of uitgediept, heeft aangetoond dat zich vrijwel overal binnen de Hooglandspolder een 'begraven' landschap bevindt onder een laatmiddeleeuws kleidek. Dit landschap verbindt de reeds bekende archeologische terreinen met elkaar. Op grond van de resultaten van het archeologisch toezicht kan geconcludeerd worden dat er zich langs de geïnspecteerde profielen geen nieuwe nederzittingslocaties bevinden.

De greppels die veelal zijn aangetroffen onder de oxidatielaag wijzen eerder op ontwaterings- en/of ontginningsactiviteiten, behorend bij het nederzettingsspatroon. Greppels die behoren bij nederzettingen uit de ijzertijd en Romeinse tijd zijn vaak smal en hebben een venige vulling. De ontginningsgreppels uit de late Middeleeuwen zijn breder, dieper en voorzien van een kleiige vulling.

RAAP, C.M. Soonius

Niedorp * Hooglandspolder: aanvullende waarnemingen | In de Hooglandspolder zijn werken uitgevoerd in het kader van het landinrichtingsproject Schagerkogge. Zowel het Archeologisch Adviesbureau RAAP als de AWN-afdeling Kop van Noord Holland begeleiden het werk. Veel van de waarnemingen dekten elkaar, zodat verwezen kan worden naar de voorgaande rapportage van RAAP. Een aantal keren heeft de werkgroep iets meer kunnen doen.

Op de hoek van de Herenweg en het Tin waren al bij een vroeger onderzoek aardewerk en botten uit de midden- en late ijzertijd gevonden. Deze bevonden zich, goed geconserveerd, in de bedding van een verlande kreek. De nederzetting die hierbij hoorde bevond zich op de top van een vrij hoge oeverwal die, zeer uitzonderlijk in dit gebied, vrijwel uit zuiver zand bestond. Deze oeverwal is in de loop van de geschiedenis door erosie afgetopt en bevat in ieder geval geen vondstenlaag meer. Het thans onderzochte oppervlak was te gering om te zeggen of ook alle eventuele grondsporen zijn verdwenen. Het aangetroffen inheemse aardewerk bevat vrij veel versierde scherven, hetgeen duidt op een culturele invloed vanuit het zuiden. Met name lijnmotieven en nagelindrucken over het gehele oppervlak van de pot komen veel voor. Daarentegen is Ruinen-Wommels of streepband-aardewerk relatief zeldzaam. Dit complex is omvangrijk genoeg om in een aparte publicatie op terug te komen.

Van een tweede nederzetting langs de Lutjewallerweg was het vondstenpakket geheel bewaard en konden zelfs de sloten die het terrein omgeven hebben goed worden waargenomen in het slootprofiel. Reeds enkele jaren terug, bij de aanleg van een waterleidingbuis door aangrenzende weilanden, werd keramiek gevonden. Hoewel flink wat scherven werden opgeraapt, bleken er maar drie op de wand versierd te zijn. Waarschijnlijk gaat het hier om een complex uit de 3de en 2de eeuw voor Chr. Iets verder naar het westen, langs dezelfde sloot werd een in omvang kleine, maar rijke concentratie materiaal gevonden; qua samenstelling lijkt deze veel op de vorige, maar door het ontbreken van versiering is deze mogelijk iets ouder. Heel opmerkelijk is een bekertje of kroesje, dat op papier geheel reconstrueerbaar was. Er is slechts één mogelijke parallel: deze is gevonden op het Hoogoverterrein in put 82 en dateerbaar in het midden van de 3de eeuw voor Chr. Langs enkele sloten werden uit een laagje verland veen enkele losse scherven van ijzertijd-aardewerk geraapt. De verspreiding hiervan geeft in ieder geval aan dat er een flink aantal nederzettingen in de polder moet hebben gelegen.

Een concentratie gebakken kleibrokken leverde ook enkele stukjes middeleeuwse kogelpot en een fragment Pingsdorf op. Bij de plaats waren ook enkele kuilen zichtbaar, echter zonder materiaal. De functie van de plek is vooralsnog onbekend.

Vrij hoog in een slootprofiel langs de oude trambaan werd een kuiltje gezien met een huize vulling. De inhoud bestond uit enkele aaneenpassende fragmenten van een kookpot uit de Romeinse periode en een stuk van een zogenaamde kelk op stengelvoet. Tot nog toe zijn dit de jongste vondsten uit de prehistorie. Van het oorspronkelijke loopvlak lijkt niets overgebleven te zijn.

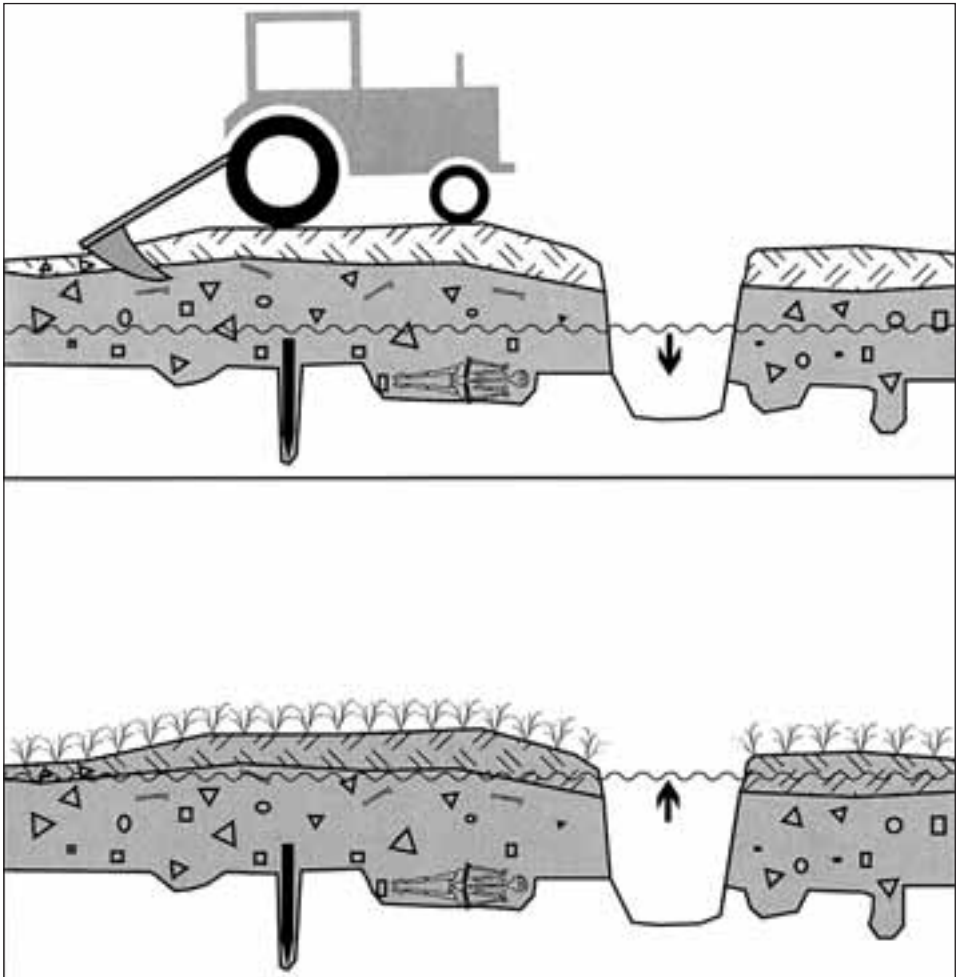
AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Oostzaan * Kerkbuurt | In november – december 2000 is in opdracht van de gemeente Oostzaan en onder begeleiding van de gemeentelijk archeoloog van Zaanstad een Standaard Archeologische Inventarisatie (SAI) uitgevoerd door het Bureau Interdisciplinaire Landschapsanalyse (BILAN) uit Tilburg. Aanleiding tot dit onderzoek waren de plannen van de gemeente tot herinrichting van het dorpscentrum. Een nieuw gemeentehuis, een aanbouw aan de Nederlands-Hervormde kerk en woningen zullen de komende jaren verrijzen op de middeleeuwse terp en langs de Kerkstraat en de Kerkbuurt. Doel van het onderzoek was inzicht te verkrijgen in de archeologische waarden binnen het gebied zodat daarmee tijdens de planvorming rekening kan worden gehouden.

De eerste fase van het onderzoek bestond uit een historisch bronnenonderzoek, wat resulteerde in een archeologische verwachtingskaart van het gebied, waarop naast de reeds bekende archeologische en historische gegevens ook de recente bodemverstoringen zijn aangegeven. Deze kaart vormde het uitgangspunt voor een karterend booronderzoek. Uit het onderzoek bleek dat in het plangebied op een pakket mosveen een terp ligt. Deze is opgebouwd uit lagen klei, terwijl de bovengrond bestaat uit zand en puin. In één boring, vlakbij de Nederlands-hervormde Kerk, werd een stukje menselijk bot met daaronder een fragment van een houten plank aangetroffen, waarschijnlijk (een deel van?) een grafkist. Uit eerder archeologisch onderzoek en uit de historische bronnen kon worden afgeleid dat op de erven langs de Kerkbuurt middeleeuwse huisplaatsen te verwachten zijn. Geconcludeerd kan worden dat het bodemprofiel in het plangebied voor een groot deel gaaf bewaard is gebleven. De opbouw van de terp is goed zichtbaar in het boorprofiel. Nabij de kerk kunnen begravingen worden verwacht. Op de erven van de huizen langs de Hoofdstraat liggen vermoedelijk middeleeuwse huisplaatsen. Naar aanleiding van het rapport zal de gemeente bekijken of de bouwplannen kunnen worden aangepast om de archeologische resten in de bodem te ontzien en of geld beschikbaar kan worden gesteld om de delen van het bodemarchief die verloren gaan, te laten onderzoeken.

Bureau Archeologie gemeente Zaanstad, P. Kley

Opmeer & De Gouw * Archeologische monumentenzorg | In West-Friesland en de Kop van Noord-Holland bevinden zich sporen van menselijke aanwezigheid die dateren van circa 2500 jaar voor Chr. Het gaat om woonplekken van vissers en boeren die hun bestaan vonden in een natuurlijk kwelderlandschap. Deze woonplekken, ook wel nederzettingen genoemd, liggen vrij dicht onder het huidige oppervlak. De resten van deze bewoning zijn terug te vinden in een cultuurlaag die als een zwarte band herkenbaar is in de grond. In deze laag bevindt zich vooral organisch afval, voedselresten zoals zaden, vruchten, dierenbotten en mosselschelpen, maar ook gebruiksaardewerk en vuurstenen gereedschap. Deze laag met vondsten ligt boven op een zandige ondergrond waarin sporen van gebouwen en ploegkrassen goed zijn bewaard. Deze groep nederzettingsterreinen is zeldzaam met name vanwege hun goede conserveringstoestand. De meeste terreinen zijn in 1985 ontdekt tijdens een kartering van RAAP Archeologisch Adviesbureau, ter voorbereiding van de ruilverkaveling De Gouw. Aangezien de woonplaatsen niet alleen uniek zijn voor Noord-Holland, maar ook voor Europa, heeft de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) zich sinds de spectaculaire ontdekkingen in 1985, samen met universitaire instituten (Amsterdam Archeologisch Centrum en het Groningen Instituut voor Archeologie) en anderen (o.a. Dienst Landelijk Gebied en amateurarcheologen) zeer ingespannen om daar waar behoud niet mogelijk was door

Afb. 30. Opmeer & De Gouw * Archeologische monumentenzorg. Sluipende erosie (a): tijdens het ploegen wordt de bovenkant van de (donker gekleurde) cultuurlaag verstoord en opgenomen in de bouwvoor. Duurzaam behoud (b): het terrein wordt archeologie-vriendelijk beheerd. Akkergrond is omgezet in grasland en het grondwaterpeil is aangepast (tekening: ROB, Amersfoort).

opgravingen meer zicht te krijgen in het leven van de mensen van 4600 jaar geleden. Verder heeft de ROB ook initiatieven genomen om terreinen wettelijk te beschermen. Een aantal gemeenten in het gebied heeft op voortvarende wijze archeologisch waardevolle terreinen in hun bestemmingsplannen planologisch beschermd. Helaas blijkt in de praktijk de wettelijke en planologische bescherming zelden voldoende te zijn. Op dit moment verkeren veel van de nederzettingsterreinen in zorgwekkende toestand. Dit komt doordat bijna alle terreinen in agrarisch gebruik zijn en de agrarische bedrijfsvoering veelal op gespannen voet staat met het duurzaam behoud van de archeologische terreinen.

Uit landbouwkundige overwegingen vindt grondwaterpeilverlaging plaats en wordt de bodem mechanisch verstoord (ploegen). De grondwaterpeilverlaging heeft als gevolg dat de

cultuurlaag uitdroogt en de informatie over het verleden verdwijnt. Doordat de nederzettingsterreinen relatief dicht aan het oppervlak liggen, treedt bij mechanische grondbewerking versterking op. Door egalisatie en afspoeling verdwijnt ieder jaar tijdens het ploegen een klein deel van de cultuurlaag: het opgeploegde organische materiaal wordt in de bouwvoor opgenomen en verdwijnt snel door oxidatie, verspoeling en verwaaiing (afb. 30). Dit proces herhaalt zich jaarlijks, waardoor de cultuurlaag slijt. Het proces van sluipende erosie moet tot staan worden gebracht. De enige oplossing is maatwerk: per terrein inrichting en beheer afstemmen op het duurzaam behoud van de archeologische waarden. Dit klinkt eenvoudiger dan het is. Enerzijds is een bestuurlijke omgeving nodig die gezamenlijk de verantwoordelijk op zich neemt om de hiervoor geschetste problematiek op te lossen. Dit vereist bestuurders die zich verantwoordelijk voelen voor de archeologie en wat willen en kunnen doen. Anderzijds is toepassingsgericht onderzoek nodig naar beschermingsmogelijkheden. De laatste vier jaar zijn er meer spelers op het archeologische veld gekomen. Dit betekent gedeelde zorg voor het archeologische erfgoed, met een taakverdeling tussen rijk, provincie, gemeenten, terreinbeheerders en anderen. Deze gedeelde verantwoordelijkheid is hard nodig, want de betrokken partijen kunnen ieder afzonderlijk de hierboven geschetste problematiek niet oplossen, die ontwikkelingen op het gebied van landinrichting, natuur, landschap, waterbeheer en landbouw raakt. De ROB heeft het initiatief genomen om samen met de provincie Noord-Holland, de ruilverkavelingscommissie in de Gouw, gemeenten en terreinbeherende instanties zoals Stichting het Noord-Hollands Landschap, een poging te ondernemen deze gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor het behoud van de unieke en onvervangbare cultuurwaarden vorm te geven.

Tot omstreeks 1994 heeft het onderzoek in de Gouw en omgeving zich gericht op het inzicht verkrijgen in de samenleving van 4600 jaar geleden. Maar om de nog in situ aanwezige terreinen voor de toekomst te behouden is kennis nodig over de juiste fysieke beschermingsmaatregelen. Dit heeft in 1999 geleid tot het project Behoud van Neolithische vindplaatsen in West-Friesland en de Kop van Noord-Holland als onderdeel van het het ROB-speerpuntprogramma 'Wetlands tot op de bodem'. Van de volgende activiteiten komt eind 2001 een rapport beschikbaar:

1. Alle archeologische onderzoeksgegevens van verschillende instanties zijn vanuit een toepassingsgericht archeologische monumentenzorgperspectief geïnventariseerd; de inhoudelijke kwaliteit van de terreinen is inzichtelijk gemaakt;
2. Op basis van de verzamelde gegevens, aangevuld met een bepaling van de huidige fysieke kwaliteit (nul-meting gaafheid, conserveringstoestand archeologisch materiaal en stabiliteit van het bodemmilieu), is een actuele waardering toegekend aan de terreinen.

De vertaling van de onderzoeksgegevens in dit rapport naar inrichting en beheer in de praktijk hebben de provincie Noord-Holland en de ROB gezamenlijk reeds in de loop van 2000 opgepakt. Gestart is met een inventarisatie van mogelijkheden voor fysieke bescherming, zoals bijvoorbeeld ophoging, aankoop, verplicht graslandgebruik, braak laten liggen, aanpassing van de bedrijfsvoering, ecoploegen of specifieke gewassen telen. Daarnaast is begonnen met het ontwikkelen van kengetallen om de kosten van de maatregelen in beeld te krijgen. Daarbij worden nadrukkelijk ook de wensen van de eigenaren/pachters van de terreinen betrokken. Een eerste onderzoek is inmiddels uitgevoerd door DLV Adviesgroep NV, gespecialiseerd in toepassingsgericht agrarisch onderzoek. In het najaar 2001 wordt gestart met de uitvoering van fysieke beschermingsmaatregelen. Als pilot zullen op een be-

perkt aantal terreinen de benodigde maatregelen worden uitgevoerd. De praktijkresultaten zullen duidelijk maken of het hier gaat om een werkbaar model voor fysieke bescherming van de overige archeologische monumenten in de Gouw. Het project 'De Gouw' vervult een voorbeeldfunctie voor een integrale benadering van fysieke bescherming van monumenten in het hele gebied. Het onderzoeksproject vervult ook een voorbeeldfunctie voor het nieuw te ontwikkelen beheerbeleid van zowel het ministerie van OCenW als de provincie Noord-Holland.

Amersfoort, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek,
R.M. van Heeringen

Ouderkerk a/d Amstel (Ouder-Amstel) * Hoger Einde Noord | Op een perceel ten westen van het Hoger Einde Noord werd een eendaags onderzoek verricht naar de mogelijke overblijfselen van de buitenplaats Karsenhof. Het terrein was recentelijk geëgaliseerd waardoor enige muren zichtbaar werden. Tijdens het onderzoek bleek dat de muren deel uitmaakten van een gemetselde goot. De exacte functie is onbekend. Mogelijk reguleerde de goot de aanvoer van water voor de tuin. Vlak ernaast lag een goed gefundeerde, vrijstaande bakstenen constructie, 90 x 90 cm. Deze is van oudere herkomst. Mogelijk stond daarop een gedeelte van de poort die toegang gaf tot het meer westelijk gelegen buiten.

De datering van beide is onduidelijk, waarschijnlijk 17de- of 18de-eeuws. Op het perceel, lag veel materiaal: aardewerk, glas, pijpjes, puin enz. Bij het egaliseren is de 'verhoging' aan de westelijke kant van het perceel eveneens geëgaliseerd en is de grond verspreid over het terrein. Waarschijnlijk is het Amsterdams stadsvuil, maar het is niet uit te sluiten dat het materiaal afkomstig is van Karsenhof. Het merendeel is van 18de-eeuwse origine.

AWN-afdeling Amsterdam, Paul Hoogers

Purmerend * Kaasmarkt | De heer Warmedam meldde de vondst van menselijk skeletmateriaal, dat op de stortplaats Nauerna terecht was gekomen. De afgevoerde grond, waarin de skeletresten zich bevonden, bleek afkomstig te zijn van sloopwerkzaamheden aan de westkant van de koepelkerk aan de Kaasmarkt. Hierbij zijn de begravingen van het voormalige kerkhof verstoord. Bij navraag bleek verder dat bij sloopwerkzaamheden de koepel van een put vernield was en dat men een ongeveer zeven meter lange loden pijp verwijderd had. Het gaat hier waarschijnlijk om een put voor de opvang van het hemelwater ten bate van de Koepelkerk. De menselijke skeletten zullen nader onderzocht worden.

Wormer, Provinciaal depot voor bodemvondsten, J. Roefstra

Purmerend * Willem Eggertstraat-Schoolsteeg | In de eerste maand van het jaar 2000 is er door de AWN-afdeling Purmerend een noodonderzoek verricht op een perceel op de hoek van de Willem Eggertstraat en de Schoolsteeg in Purmerend. Mede door een financiële bijdrage van de gemeente Purmerend kon er enkele dagen worden gewerkt met een graafmachine. Door alle kabels die over het terrein liepen kon lang niet het hele perceel worden onderzocht. Het terrein ligt naast het gebied dat in 1991 is onderzocht tijdens één van de grootste opgravingen in Purmerend, op het terrein van C&A. Tijdens deze opgraving werden sporen aangetroffen daterend vanaf de 13de eeuw tot heden. Op het terrein kon bewoning worden vastgesteld vanaf het einde van de 14de eeuw.

Op het nu onderzochte perceel bleek dat door grootschalige sloopwerkzaamheden aan

het einde van de 19de eeuw de bovenste twee meter geheel verstoord is. Op enkele ingehoude paaltjes na konden geen duidelijke bewoningssporen worden vastgelegd. Onder de verstoorde laag werden twee ophogingslagen waargenomen. Uit de bovenste laag konden enkele stukken huisraad worden geborgen uit de 17de en 18de eeuw. De laag daaronder dateerde uit de 15de en 16de eeuw en leverde enkele voor Purmerend bijzondere vondsten op. Zo werden er door een aantal detectorzoekers, die geheel belangeloos hun medewerking verleenden, enkele profane insignes gevonden. Maar één van de mooiste vondsten is toch een, perfect geconserveerd, tinnen bordje uit het einde van de 15de eeuw, met een gekroond hamermerk in de rand. De resultaten van deze noodopgraving zullen naast de gegevens van de opgraving in 1991 worden gelegd. Na conservering en restauratie zullen deze vondsten worden tentoongesteld in het Purmerends Museum.

AWN-afdeling Purmerend, E. Machiels

Schagen * Bunkerterrein | Rond een bunker uit de Tweede Wereldoorlog ten zuidoosten van Schagen werd vervuilde grond gesaneerd. Aan de rand van het terrein werd echter een deel ongeroerde grond aangetroffen waarin sporen en aardewerk uit de Romeinse tijd werden gezien. Er leek verspoeling te hebben plaatsgehad, maar onduidelijk was of dat in de Romeinse tijd of later plaatsgevonden had.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Schagen * Hemkewerf | De terp Hemkewerf, ten noordoosten van Schagen is een beschermd archeologisch monument. De bewoner had vergunning gekregen voor de bouw van een garage annex veestalling. Ter plekke bleek dat er ten behoeve van de bouw enorme gaten waren gemaakt waardoor een deel van de opbouw van de terp zichtbaar was geworden. Zavelige ophogingslagen van groengrijze klei met botten en scherven zijn gebruikelijk in laatmiddeleeuwse terpen en ook de Hemkewerf toont deze opbouw. Wat de Hemkewerf onderscheidt van andere terpen, is het feit dat onder de terp een groot gedeelte van een nederzetting uit de Romeinse tijd verborgen ligt. Op de aangrenzende landerijen die braak lagen, werden veel scherven van inheems-Romeins aardewerk gevonden en met behulp van een metaaldetector ook een munt. Ondanks de slechte kwaliteit is de munt determineerbaar als een sestertius van Septimius Severus (193-211 na Chr.).

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Schagen * Markt | Tijdens de eerste fase van de herinrichting van de Markt in het centrum van Schagen is het uitgraven van twee kuilen voor de plaatsing van bomen archeologisch begeleid door RAAP Archeologisch Adviesbureau. Deze begeleiding werd uitgevoerd in opdracht van de gemeente Schagen. In één van de kuilen kwamen drie menselijke skeletten tevoorschijn en de fundering van een oude kerkmuur. Eén van de skeletten blijkt aan de hand van een meegegeven zegelstempel te dateren uit de 14de eeuw. De conclusie van dit kleine onderzoek was dat archeologische begeleiding bij het graven van de plantgaten aan de zuidwest zijde van de kerk niet voldoende zou zijn. Een uitgebreid archeologisch onderzoek voorafgaand aan deze graafwerkzaamheden zou meer gelegenheid geven tot het goed documenteren van de vermoedelijk aanwezige archeologische resten aan deze zijde van de kerk.

Naar aanleiding van deze resultaten heeft de Provincie Noord-Holland aan het Archeologisch Diensten Centrum de opdracht verleend voor het verrichten van een opgraving op de

Markt, aan de zuidwest zijde van de kerk. De gemeente Schagen leverde een financiële bijdrage. Het veldwerk werd uitgevoerd van 6 tot en met 20 oktober 2000. De uitwerking heeft geresulteerd in een basisrapport.

Op de plaats van de huidige kerkterp moet al vanaf de 11de of vroege 12de eeuw of misschien vanaf een nog vroeger tijdstip een terp zijn opgeworpen. Uit het terprestant zelf kon geen materiaal worden verzameld. Op deze terp heeft vermoedelijk de tufstenen kerk gestaan waarvan in 1982 door de Archeologisch Werkgroep Schagen sporen zijn teruggevonden. Overstromingen in de 12de eeuw hebben een deel van deze terp verwoest, waarbij waarschijnlijk tevens (een deel van) de kerk is verdwenen. In het zuidprofiel is de aansnijding van de terp door een geul als gevolg van de overstroming goed te zien. Van de tufstenen kerk is tijdens de opgraving niets aangetroffen. De geul moet enige tijd open hebben gelegen en is geleidelijk aan dichtgeslibd. Het restant van de geul is gedempt met plaggen. Gezien het aardewerk dat boven in de geulvulling is aangetroffen, moet dit uiterlijk in de vroege 13de eeuw zijn gebeurd, maar mogelijk geeft de ligging van de skeletten een iets latere datering voor de demping aan. De geul moet in ieder geval voor de 14de eeuw zijn dicht gegooid, omdat in de geulvulling door RAAP een 14de-eeuwse begraafing is aangetroffen. Na het dempen van de geul is men begonnen met de aanleg van de huidige kerkterp of de vergroting van de oude kerkterp in westelijke richting. Ter hoogte van de locatie van de opgravingput waren van deze terp geen resten meer aanwezig. Dit deel van de terp blijkt op deze plaats geheel te zijn afgegraven in de 19de eeuw.

Tijdens het onderzoek zijn 29 min of meer complete menselijke skeletten en enkele losse botten gevonden. Alle individuen waren begraven met het hoofd in het westen, hetgeen wijst op christelijke begravingen. Op verschillende plekken was in meer lagen begraven, wat duidt op de aanwezigheid van grafmarkeringen. Slechts drie skeletten konden worden gedateerd, twee in de 13de eeuw en één in de 14de eeuw. Omdat tot in het begin van de 19de eeuw op deze begraafplaats is begraven, kunnen de overige skeletten worden gedateerd tussen het begin van de 13de en het begin van de 19de eeuw.

Bij enkele skeletten waren kistresten aanwezig waarvan de houtsoort kon worden bepaald. Er zijn minstens twee houtsoorten gebruikt: eikenhout en zilverspar. Zilverspar is een niet-inheemse houtsoort en blijkt in één geval afkomstig te zijn uit Zuid Duitsland. Dit stuk hout viel op door de aanwezigheid van verschillende gaten en bleek bij nadere beschouwing een stuk scheepshout te zijn. Dit hout kon dendrochronologisch worden gedateerd. Het is afkomstig van een boom die kort na 1184 is gekapt. De vondst van een stuk scheepshout uit deze vroege periode is interessant in verband met de hypothese van de mogelijke aanwezigheid van een oevermarkt in Schagen in de 10de – 13de eeuw.

Van de 29 skeletten zijn 15 skeletten geselecteerd voor nader fysisch-antropologisch onderzoek. Daarnaast is skelet 3 dat door RAAP is opgegraven vanwege het bijzondere karakter ook betrokken bij dit onderzoek. Van deze 15 skeletten zijn het geslacht, de leeftijd en de eventueel aanwezige pathologie onderzocht. Van vrijwel alle individuen konden de leeftijd en het geslacht worden bepaald. Met name de skeletten 1-1-S4 en 1-3-S35 vertoonden duidelijke pathologische kernmerken. Het eerste individu leed aan tuberculose en het tweede, jonge individu vertoonde o.a. verschijnselen van bloedarmoede en een open ruggetje. Deze ziekteverschijnselen waren er de oorzaak van dat de leeftijd van dit individu moeilijk kon worden bepaald.

Schagen * Slot van Schagen | Begin 2000 heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau een archeologisch onderzoek uitgevoerd naar de resten van het Slot van Schagen dat in 1826 is gesloopt, op de beide ronde hoektorens na. Het onderzoek bestond uit een booronderzoek en uit verschillende geofysische methoden (Van Kempen 2000). Zowel het terrein van de voorburcht als van de hoofdburcht werd onderzocht. Met uitzondering van de fundering van de poorttoren, ter plaatse van de doorgang naar de Markt, werden op het voorburchtterrein geen archeologische resten aangetroffen. Op basis van het onderzoek kon geconcludeerd worden dat het terrein van de voormalige hoofdburcht in de loop van de tijd in totaal ongeveer 220 cm opgehoogd is, waarvan de laatste meter in 1830 ten behoeve van de aanleg van de algemene begraafplaats. Hierop wijzen stukjes bot die in deze laag werden aangetroffen. Aan de grachtlanden was de ophoging minder dik. In het middeleeuwse ophogingspakket bevinden zich archeologische resten die belangrijke informatie kunnen verschaffen over eventuele voorgangers van het slot uit de 15de eeuw.

Uit het elektromagnetische onderzoek met de EM-31 en de EM-38 (afb. 31) blijkt dat van de door Diederik (1996) gereconstrueerde plattegrond van het 15de-eeuwse kasteel nog grote delen in de bodem aanwezig zijn. De plattegrond kon op basis van de resultaten van het elektromagnetisch onderzoek ondersteund en op een enkel punt aangevuld worden. Niet altijd kon met zekerheid aangegeven worden of het om funderingsresten of om uitbraaksleuven ging. Bij booronderzoek werd de uitbraaksleuf van de voormalige zuidmuur op een diepte van 40 cm onder het maaiveld aangetroffen. De funderingen van zowel de noordmuur als de poorttoren van de hoofdburcht lagen op een diepte variërend van 1,75 m tot 2,40

Afb. 31. Schagen * Slot van Schagen. Weerstandsmetingen ter plaatse van het Slot van Schagen (foto: John Oud, Winkel NH).

m onder het maaiveld. Het fundament van een van de brugpeilers werd op een diepte van 2,15 m onder het maaiveld aangetroffen. Uit het booronderzoek bleek dat de voormalige noordgracht van het kasteel circa 17,5 m breed was. De vulling van deze gracht bestaat grotendeels uit het materiaal waarmee zij in 1827 is gedempt. In de vulling van de noordgracht werd vier maal op ondoordringbaar puin gestoten, dat mogelijk bij de sloop van het kasteel in de gracht is geworpen. Aan de rand van de west- en zuidgracht werd een humeuze grachtbodem aangeboord. De bodem van de grachten bevond zich op een diepte van gemiddeld 2 m onder NAP. Uit het onderzoek bleek voorts dat op een diepte van 0,70 m onder het maaiveld op het zuidelijke deel van het terrein nog een circa 5 x 10 m grote betonnen bodemplaat van een Duits luchtafweergeschut uit de Tweede Wereldoorlog in de bodem aanwezig is.

RAAP, P.A.M.M. van Kempen

Schagen * ‘Villa Scagha’ (bejaardentehuis) | Op het terrein van het voormalige bejaardentehuis ‘Villa Scagha’ werd een pakket stugge humeuze klei aangetroffen waarin veel scherven en botten uit de Romeinse tijd zaten. Het voorkomen van vrij veel hout in de laag gaf aan dat de conservering goed was. Helaas kon op het terrein verder niet veel worden gedaan.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Schagen * De Wiel | De Schager Wiel is een meer dat is ontstaan na een aantal dijkdoorbraken in de 13de eeuw. De Burghornerpolder die nu ten westen van de Wiel ligt, overstroomde voor het eerst in 1248; toen is waarschijnlijk de eerste plas water ontstaan. Latere doorbraken hebben de oppervlakte aan water nog vergroot. Ook de loop van de dijk geeft aan dat op meer momenten geprobeerd is de wiel in te dammen. In een deel van de dijk zitten bijvoorbeeld dikke pakketten wier, terwijl dat in andere delen ontbreekt. In de loop van de eeuwen na de overstromingen van de 13de eeuw heeft men langs de randen van het meer allerlei grond en afval gestort. Rond 1600 werd het verboden om in de stad Schagen vuil te deponeren en als gevolg hiervan is er een enorme toename te zien van stortplaatsen in het buitengebied. In de jaren '70, toen aan de Wiel een zwembad werd gebouwd, kwamen grote hoeveelheden 17de-eeuws huisafval tevoorschijn. Opvallend waren toen de hoeveelheden kledingaccessoires, muntgewichtjes en munten. Minstens acht goudstukken verdwenen in de zakken van ontelbare schatzoekers. Waarschijnlijk is er behalve huishoudelijk afval ook slib gestort uit de gracht die toen nog door Schagen liep. Op de smalle kaden vóór de winkeltjes langs de gracht werd in vroeger tijd veel gehandeld. Waarschijnlijk zijn de munten en gewichtjes, evenals de kledingaccessoires, wel eens in het water van de gracht beland. Omdat er recent plannen waren ontwikkeld voor bebouwing van een nog ongerept deel van de oevers van De Wiel, heeft de Werkgroep een verkennend en waarderend booronderzoek gedaan. Geconstateerd werd dat grote delen van het terrein bestaan uit oorspronkelijke weilanden waarop en waarin geen afval is gestort. Een oude sloot die door het terrein liep, bleek nog in de 19de eeuw open te zijn geweest.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Schoorl * Provinciale weg N9 > zie Bergen

Stede Broec * Nassaupark | Bij graafwerkzaamheden voor een vijver in het Nassaupark te Broekerhaven stuitte de graafmachine op een zware fundering van gele steen. Het bleek de

fundering te zijn van één van de vijf molens van de polder Het Grootslag, die tot de sloop van de molen in 1907 de polder bemaalden. De fundering blijft behouden en wordt in de herinrichting van het park opgenomen.

'Molenwereld', J.S. Bakker

Texel | In februari is op Texel het fundament opgegraven van de molen die het Hoornder Nieuwland heeft bemalen. De molen stond aan de Watermolenweg, anderhalve kilometer ten zuidoosten van Den Hoorn. Toen de eigenaar van het land, dhr. Kikkert, graafwerk moest laten uitvoeren heeft hij de mogelijkheid aangegrepen om de molenfundering bloot te leggen. De fundering bleek nog in goede staat te verkeren, vooral wat betreft de waterlopen en de wielbak. Dhr. Kikkert wil nu de molenkolk reconstrueren en zo het geheel in stand houden. De molen van het Hoornder Nieuwland was een schepradmolen, een vrij kleine achtkante grondzeiler; een zelfde type staat thans nog in de Zijpe- en Hazepolder in het noorden van de provincie onder Oudesluis. De molen is aan het begin van de 19de eeuw gesloopt.

'Molenwereld', J.S. Bakker

Velsen * IJmuiden | De Directie Noord-Holland van Rijkswaterstaat heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau opdracht gegeven een bureaustudie uit te voeren ten behoeve van de in 1999 gestarte trajectstudie Zeepoort IJmond (Raemaekers & Bekius 2000). Het doel van deze studie is na te gaan in hoeverre het voor de ontwikkeling van het Noordzeekanaalgebied noodzakelijk is om de toegang tot zee bij IJmuiden aan te passen. Het milieueffectrapport (MER) vormt een onderdeel van de Trajectnota/MER die ten behoeve van de besluitvorming wordt geschreven. In de trajectstudie wordt een aantal alternatieven onderzocht die in de Start-notitie staan beschreven. De bureaustudie dient een beschrijving te geven van de bestaande situatie en autonome ontwikkeling vanuit een archeologisch en cultuurhistorisch perspectief. Deze beschrijving heeft tot doel de effectbeschrijving en effectvergelijking van de verschillende ontwikkelingsalternatieven voor de verbetering van de zeetoeegang van het Noordzeekanaalgebied mee te laten wegen in de MER en omvat de aspecten geologie, archeologie en cultuurhistorie.

Geconcludeerd wordt dat er relatief weinig vindplaatsen uit het studiegebied bekend zijn, waarvan de meeste uit de Romeinse tijd stammen. Op basis van onderzoek elders in het kustgebied is duidelijk dat ook prehistorische en middeleeuwse archeologische vindplaatsen verwacht kunnen worden. Met andere woorden, het gehele studiegebied kent een hoge verwachting met betrekking tot de aanwezigheid van archeologische resten uit het Neolithicum tot en met de Middeleeuwen. De diepteligging van eventueel aanwezige vindplaatsen is gerelateerd aan de diepteligging van de top van de Oude Duinen, die zich naar verwachting minder dan 5 m onder het huidige maaiveld bevindt.

RAAP, D.C.M. Raemaekers

Velsen * Zuiderscheg | DHV Milieu en Infrastructuur BV heeft vorig jaar van de gemeente Velsen opdracht gekregen om in samenwerking met het Archeologisch adviesbureau RAAP een verkennend geotechnisch en archeologisch bodemonderzoek uit te voeren en de gemeente te adviseren over de mogelijkheden van een bedrijventerrein op het archeologisch monument Velsen II, gelegen op de Zuiderscheg.

De Zuiderscheg is een recreatiegebied dat tussen de Velsertunnel (A22), Amsterdamseweg en Wijkertunnel (A9) gelegen is. In het archeologisch monument Velsen II liggen de resten van een militair fort uit de periode 39 – 47 na Chr. Het fort is gelegen aan de zuidwestelijke oever van het Oer-IJ. Behalve sporen van het castellum zijn er vondsten aangetroffen die wijzen op havenwerken en scheepsreparaties. Langs en in deze geul kunnen sporen verwacht worden van een havenbekken bestaande uit bijvoorbeeld aanlegsteigers en pieren. Ook zijn er aanwijzingen voor een nederzetting en grafveld in de nabije omgeving van het fort. Het fort is gebouwd vlak nadat het castellum Velsen I, dat circa 600 meter zuidelijker aan het Oer-IJ ligt, verlaten is. Het fort is zeer kort in gebruik geweest. De einddatum houdt waarschijnlijk verband met het besluit van Claudius in 47 na Chr. om de Limes en daarmee alle legertroepen te verplaatsen naar de Beneden-Rijn.

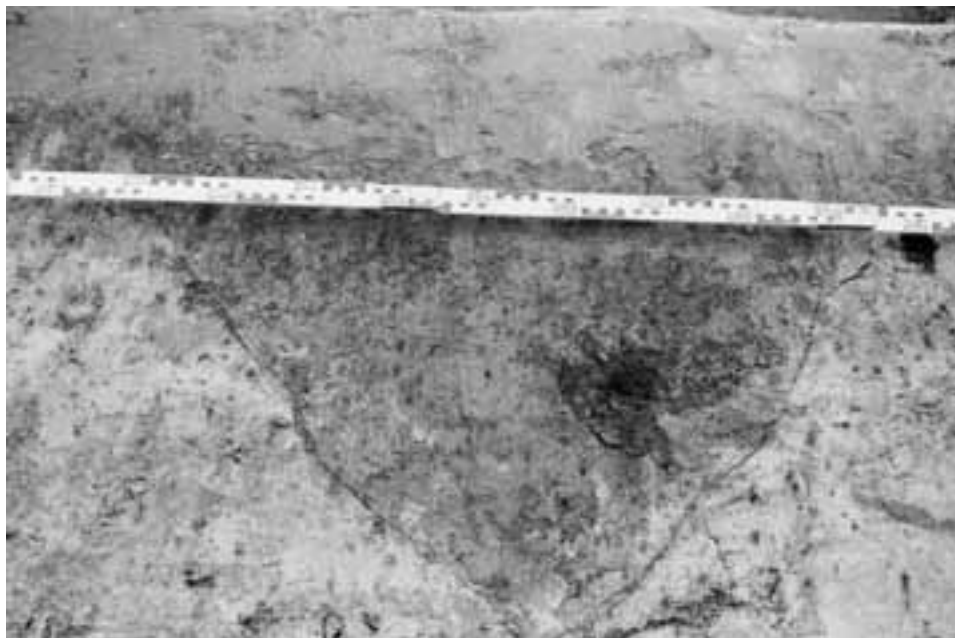
De resten van het fort en havengebied liggen thans bedolven onder een dik pakket klei en verspoeld zand, de zogenaamde Dirty Sands. Als gevolg van enorme overstromingen in de 15de eeuw vond erosie van het Romeinse maaiveld plaats, waardoor van het fort alleen de diepere grondsporen bewaard zijn gebleven. Het terrein is in 1999 door de ROB aangewezen als beschermd monument vanwege de hoge (wetenschappelijke) informatiewaarde en de verwachte uitstekende conservering van de archeologische vondsten en sporen in de dieper gelegen oeverzone en bedding van het Oer-IJ. Het geotechnisch en archeologisch bodemonderzoek naar de mogelijkheden van een dubbele bestemming van de Zuiderscheg omvatte naast literatuuronderzoek ook het verrichten van een serie sonderingen en boringen dwars op de westelijke oever van de Romeinse geul. De resultaten daarvan zijn vervolgens vertaald in een tweetal kaarten die het draagvermogen en de gebruiksmogelijkheden van het terrein weergeven. Het rapport levert een duidelijk beeld op van alle (voorbereidende) werkzaamheden die uitgevoerd worden bij de inrichting van een bedrijventerrein en wat de nadelige gevolgen van deze bodemingrepen voor het archeologisch monument kunnen zijn. Op basis hiervan zal de ROB beoordelen of het bouwrijp maken van het terrein en de bouw van bedrijfsgebouwen op het archeologisch monument mogelijk is.

Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, I. Roorda

Venhuizen | De heer Kesteloo meldde dat in de wand van een bouwput ten behoeve van de bouw van een loods aan de Westerbuurt in Venhuizen profielen waren aangetroffen van slootjes uit de bronstijd (afb. 32). De sporen lagen, zoals veel bronstijdsporen in deze streek, vrij dicht onder het huidige maaiveld.

Wormer, Provinciaal depot voor bodemvondsten, W. Blazer

Waddenzee * Maritieme archeologie | De Waddenzee ligt bezaaid met resten van oude vaartuigen. Er zijn historische incidenten bekend waarbij alleen al in één storm, of één vijandelijke *raid* tientallen schepen tegelijk zijn vergaan. In principe kan men wrakken verwachten uit de Middeleeuwen tot in de Nieuwe Tijd en zelfs uit de Romeinse tijd zijn hier vermeldingen van scheepvaart bekend. Het betreft schepen gebouwd voor uiteenlopende doeleinden en voor verschillende vaarwateren. Ze hebben bovendien in de loop der eeuwen een enorme ontwikkeling doorgemaakt. Dit heeft geresulteerd in een vormenrijkdom die we maar net beginnen te begrijpen. Door het uiterst geringe aantal historische bronnen over scheepsbouw kan men gerust zeggen dat de pre- en protohistorie zich wat dit onderwerp betreft uitstrekken tot in de 19de eeuw. De archeologie is daarom een uiterst belangrijke

Afb. 32. Venhuizen. Sloopprofiel uit de bronstijd (foto: W. Blazer).

bron. Scheepswrakken zijn echter bijzondere informatiebronnen om meer dan alleen hun scheepsbouwtechnische kant. Alle aspecten van het wonen, werken en leven aan boord van deze mini-gemeenschappen zijn immers in de tijd bevroren. Dit 'Pompeii-effect' wordt in de archeologie terecht hoog gewaardeerd. Door de eeuwenlange inbedding in zand en klei is dikwijls veel organisch materiaal bewaard gebleven zoals touw, kleding, schoeisel, vaatjes met resten van victualiën of handelswaar, bijzondere zaken als stromatrasen, inclusief de insecten die er in leefden, kleine en soms fraai besneden houten voorwerpjes, soms met de naam van de schepeling erin gekrast, muziekinstrumenten, enzovoort.

Voor het derde opeenvolgende jaar is in 2000 door het archeologisch duikteam van het Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterArcheologie (NISA, onderdeel van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek) gewerkt aan het project 'Waardstellende verkenningen westelijke Waddenzee (Burgzand)'. Het Burgzand is een ondiepte enige kilometers ten oosten van Texel en maakte in vroeger tijden deel uit van de 'Reede'. Texelaars vertellen dat men vroeger op deze bank bij laagwater tot aan het middel in het water kon staan op plaatsen waar het nu al vier meter diep is. Volgens lokale vissers vindt sinds begin jaren tachtig natuurlijke ontzanding plaats. Hierbij spoelen ook wrakresten bloot. Het betreft een gebied van slechts enkele vierkante kilometers, maar uit meldingen van lokale amateurarcheologen en uit sonarinspecties blijkt dat het om tenminste twintig wrakfragmenten gaat. Tijdens een waardstellende verkenning wordt gepoogd onder meer de volgende vragen te beantwoorden: Welke delen van het schip zijn bewaard gebleven en hoe liggen die? Wat was het voor schip? Wat en hoeveel is nog aanwezig van uitrusting, bewapening, lading, voorraden en persoonlijke bezittingen van opvarenden? Wanneer is het schip gebouwd en wanneer is het vergaan? Hoe zijn de duikomstandigheden en wat zijn de bewaarcondities? Voor de beantwoording van deze vragen wordt in eerste

Afb. 33. Waddenzee * Maritieme archeologie. Textielloodje 1651 uit 'het Poolse kanonnenwrak'.

Afb. 34. Waddenzee * Maritieme archeologie. 17de-eeuwse wijnfles met inhoud.

instantie geen graafmateriaal ingezet, maar alleen gekarteerd wat uit de zeebodem steekt. Dat is trouwens dikwijls vrij veel.

Ook in de zomer van 2000 zijn weer enkele interessante sites verkend met ludieke namen als 'Het Poolse kanonnenwrak', genoemd naar de twaalf bronzen kanonnen die er in het verleden door sportduikers zijn uitgehaald, waarop onder andere de jaartallen 1554 en 1560

Afb. 35. Waddenzee * Maritieme archeologie. 'Spaanse kruik' met gevlochten omhulsel.

en de naam van een Poolse koning waren te lezen. Het blijkt een wrak van een Nederlands schip te zijn met aan boord Nederlands gebruiks aardewerk en een gevarieerde lading half-producten waaronder lood, rolletjes bladkoper en blaadjes vertind ijzer in houten vaatjes. De ondergang is te dateren in de tweede helft van de 17de eeuw. Een gevonden textielloodje heeft als jaartal 1651 en als opschrift 'Friderichus 3' (afb. 33). De kanonnen waren oud en waarschijnlijk lading, bedoeld om te worden omgesmolten.

Een tweede wrak wordt door lokale duikers aangeduid als 'Het Groot Leeg' of ook wel 'De Kale' omdat het zo groot en zwaar gebouwd was en men er geen vondsten in had aangetroffen. Wij hebben na verkenning het beeld van een groot Nederlands schip met vrij hoog bewaard gebleven opbouw, met Nederlands gebruiks aardewerk aan boord en vergaan omstreeks 1700.

In een derde wrak, lokaal bekend als 'het twee kanonnenwrak' hebben we zes gietijzeren kanonnen uit het zand zien steken, evenals de resten van een rolpaard en wat munitie. Het was een zwaar gebouwd schip, mogelijk een echt oorlogsschip en gebouwd (kort) na 1638. Ook dit heeft Nederlands gebruiks aardewerk aan boord, maar ook in Nederland zeldzaam Italiaans aardewerk, dat vermoedelijk door een opvarende als privé-handeltje werd vervoerd. Sterk tot de verbeelding spreekt een volkomen gave, ui-fles met de rode wijn nog onder de kurk (afb. 34), die heel wat reacties heeft losgemaakt bij wijnliefhebbers. De wijn is in augustus 2000 onder enorme belangstelling van de media geanalyseerd door het Wijnlaboratorium Meron in Almere en door TNO-voeding te Zeist. Een panel van gerenommeerde wijnproevers heeft met groot enthousiasme de organoleptische analyse verzorgd. De wijn was waarschijnlijk afkomstig uit de Portugese streek Douro, waar tegenwoordig de port-wijnen vandaan komen.

Weer een ander wrak was pas een paar jaar aan het blootspelen. Het hout verkeerde in redelijk goede conditie met op een aantal plaatsen het beeldhouwwerk nog onaangetast.

Hier werd onder meer een lading Spaanse kruiden aangetroffen met als inhoud een fijne aarde met urinezuur, gebruikt in de laken- en leernijverheid (afb. 35). Ook kisten met leisteen lagen bloot aan het oppervlak, evenals vaatjes waarin de resten van druiven zijn gevonden. Het schip was zwaar bewapend en de kanonnen stonden nog in de rolpaarden. Het wrak wordt voorlopig gedateerd op het eind van de 17de eeuw. Het zou een buitenlands schip kunnen zijn, want het was gebouwd van een houtsoort die bij ons niet gebruikelijk was in de scheepsbouw.

Na dit enthousiasme toch ook een woord van zorg. Ons zeebodearchief lijkt betrekkelijk veilig wanneer het in voldoende diep water ligt (denk hierbij aan branding, golfwerking of ijsgang) onder een dikke laag zand of klei. Echter, wanneer een wrak uit de bodem vrijspoelt, is het bedreigd en drie jaar systematisch verkennen leert dat deze bedreiging ernstiger is dan we ons lange tijd hebben gerealiseerd. Keer op keer treffen we uiterst dynamische situaties, met dagelijkse verschillen van decimeters in zandhoogte. De harde stroming is de directe oorzaak van deze zandtransporten. Over achterliggende mechanismen, bijvoorbeeld ‘zandhonger’ door veranderende stroompatronen of zandwinning elders, tasten we nog in het duister. De harde stroming is tevens de oorzaak voor het ontstaan van slijpgeulen rond en uiteindelijk onder de constructieresten. We zien dat de schepen in steeds meer delen breken en in de geulen zakken. Uitrusting en lading komen dan ook dikwijls vrij in de stroming te liggen. Sportduikers vinden het in dergelijke situaties wel eens moeilijk te begrijpen dat men hier volgens de Monumentenwet eigenlijk niet gericht mag verzamelen. Vissers lopen soms per ongeluk met hun netten vast in de scheepsresten, wat ook niet bijdraagt aan het behoud.

Waarschijnlijk de grootste bedreiging echter komt uit een onverwachte hoek en betreft de paalworm (*Teredo navalis*). Dit diertje dringt in het larvenstadium in vrijliggend scheepshout binnen en eet zich daar een weg naar volwassenheid, waarbij de worm uiteindelijk een lengte van decimeters kan bereiken en zich per maand vijf centimeter door het hout heen vreet. Uit onderzoek is gebleken hoe snel nieuw eikenhout wordt verwoest als het is aangetaast door de paalworm; berucht zijn de voorvallen waarbij houten dijkwerken, sluizen en havenwerken binnen korte tijd geheel door deze paalworm werden vernield. Dit gegeven is niet hoopgevend voor het behoud van scheepswrakken die vrijspoelen uit de beschermende sedimenten waarin ze de eeuwen hebben overleefd. In de praktijk wordt dit telkens bevestigd wanneer we zoeken naar houtmonsters voor dendrochronologisch onderzoek; bijna al het uit de bodem stekende hout is zwaar aangevreten. Gezien de hoge informatiewaarde van scheepswrakken enerzijds en de grote bedreigingen anderzijds is een grote inspanning om zoveel mogelijk informatie veilig te stellen meer dan gerechtvaardigd.

Lelystad, Nederlands Instituut voor Scheeps- en Onderwaterarcheologie, A. Vos

Weesp | NS Railinfrabeheer heeft, op advies van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) RAAP Archeologisch Adviesbureau opdracht gegeven een ‘waardierend’ booronderzoek (Raemaekers 2000b) uit te voeren in het zuidelijke deel van de aan te leggen spoorbaan tussen Almere en Hilversum, ter hoogte van Weesp (de zogenaamde Gooiboog). Het onderzoeksgebied bevindt zich direct ten noorden van de spoorbaan Weesp-Hilversum. Tijdens een eerste onderzoeksfase is de aanwezigheid van een dekzandrug in het zuidelijk deel van de Gooiboog aangetoond (De Rooij 1998). Dit onderzoek leverde geen aanwijzingen op voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen op de dek-

zandrug. Aangezien dit booronderzoek echter niet de aanwezigheid van (relatief kleine) archeologische vindplaatsen kan uitsluiten, heeft de ROB geadviseerd op de dekzandrug waarderend booronderzoek uit te voeren. De vorming van de dekzandrug in het laat Pleistoceen en de overdekking rond 2000 voor Chr. maken duidelijk dat eventueel aanwezige archeologische vindplaatsen te dateren zijn in de periode tussen het laat Paleolithicum en het laat Neolithicum.

Het waarderend booronderzoek is uitgevoerd met behulp van een gutsboor met een diameter van 6 cm. De boringen zijn geplaatst in een driehoeksgrid met een afstand tussen de boringen van 12,5 m. De top van de dekzandrug is bemonsterd teneinde de aanwezigheid van houtskool, vuursteen en (verbrand) bot te kunnen vaststellen. De grondmonsters zijn gezeefd met behulp van een zeef met een maaswijdte van 1 mm. Houtskool is aangetroffen in alle boringen, die zijn verspreid over het gehele onderzoeksgebied (zowel de dekzandrug als de dekzandvlakte). Het is om deze reden onduidelijk of houtskool in dit gebied als aanwijzing voor prehistorische bewoning moet worden gezien. Vuursteen is aangetroffen in één boring in de dekzandvlakte. Daarnaast is in een boring op de rug mogelijk een tweede stuk vuursteen gevonden. Op basis van de resultaten kan de verwachting worden uitgesproken dat archeologische resten in het onderzoeksgebied in zeer lage dichtheden aanwezig zijn.

RAAP, D.C.M. Raemaekers

Wervershoof* Andijk | ARCADIS Heidemij Advies heeft, in opdracht van het Hoogheemraadschap Uitwaterende Sluizen in het Hollands Noorderkwartier, RAAP Archeologisch Adviesbureau opdracht gegeven een archeologisch onderzoek uit te voeren in het kader van het dijkversterkingsproject Medemblik en Enkhuizen (Tol 2000). Het te versterken dijktraject bestaat uit zes dijksecties met een totale lengte van 5,5 km. Hiervan maakt ongeveer 2,2 km deel uit van de Westfrieze Omringdijk (secties 3, 4a, 4b en 6b); de andere 2,8 km betreft de Proefpolderdijk (sectie 5) en de Nespolderdijk (sectie 2). De dijkverbetering omvat onder meer het plaatsen van kwelschermen en het versterken van dijktafuds. Tevens heeft een destructief onderzoek plaatsgevonden naar het inwendige van de Nespolderdijk.

De Westfrieze Omringdijk dateert uit de 13de eeuw, de Nespolderdijk mogelijk uit de 14de eeuw en de Proefpolderdijk uit de 20ste eeuw. De Westfrieze omringdijk is vanwege zijn grote cultuurhistorische waarde door de provincie Noord-Holland aangewezen als provinciaal monument.

In de Westfrieze Omringdijk en de Nespolderdijk kunnen archeologische resten aanwezig zijn in de vorm van oudere dijkfases en materiaal dat gebruikt is bij herstel van dijkdoorbraken (schepen, dakconstructies e.d.). Daarnaast kunnen archeologische resten uit het laat Neolithicum, de bronstijd en de Middeleeuwen voorkomen in de natuurlijke bodem onder de dijklichamen zelf. De dijkverbetering kan nadelige gevolgen hebben voor de archeologische waarde van delen van de Westfrieze Omringdijk en de Nespolderdijk, alsmede voor eventueel aanwezige archeologische resten in de bodem onder het te versterken dijktraject.

Het archeologisch onderzoek van de dijk Medemblik-Enkhuizen bestond uit twee onderdelen. Het eerste was een karterend booronderzoek van de dijksecties 3, 4a, 4b en 5, met als doel de aan- of afwezigheid van (nog) onbekende archeologische waarden in de dijklichamen en in de bodem onder de dijken vast te stellen. Dit onderzoek heeft geen aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van archeologische resten in het te verbeteren dijktraject. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het karterend onderzoek alleen betrekking had op de

binnen- of buitenzijde van de dijksecties: de delen waar bodemingrepen zijn voorzien. In de centrale delen van de dijklichamen kunnen dus nog wel archeologische resten aanwezig zijn. Het tweede onderdeel bestond uit archeologisch toezicht tijdens graafwerkzaamheden in de Nespolderdijk (sectie 2). Doel van het archeologisch toezicht was het bestuderen van de opbouw van de Nespolderdijk aan de hand van de profielen van vier sleuven die hier in het kader van technisch onderzoek zouden worden gegraven. Het blijkt dat de kern van de Nespolderdijk uit een kleidijk bestaat waarop in latere tijden achtereenvolgens een laag puin, een schelpenlaag en een tweede puinlaag is aangebracht. De huidige dijkbekleding bestaat uit basaltzuiltjes en platte natuurstenen. Ter hoogte van de sleuven 3 en 4 is de dijk aangelegd op kleiige afzettingen van het Meer van Wervershoof. Ter hoogte van de sleuven 1 en 2 ligt de dijk op een veenlaag. Voor het toegankelijk maken van het veengebied of het funderen van de dijk lijkt men planken te hebben gebruikt.

RAAP, A. Tol

Wieringen * Hippolytushoef | Bouwfonds Woningbouw BV, regio Noord-West heeft, op advies van de provincie Noord-Holland, RAAP Archeologisch Adviesbureau opdracht gegeven tot het uitvoeren van een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1) ten behoeve van de te voeren bestemmingsplanprocedure voor de woningbouwlocatie Slingerweg II (Molenaar 2001). De woningbouwlocatie ligt ten noordoosten van Hippolytushoef en is circa 12 hectare groot. Het onderzoeksgebied ligt op een oost-west georiënteerde stuwwal. Op een aantal plaatsen is op de keileem kei- en/of dekzand aangetroffen. Op het kei- en/of dekzand is een cultuurdek aanwezig. Dit dek met een dikte tussen de 35 en 50 cm bestaat uit een mengsel van kleiplaggen, visserijafval, zewier en mest afkomstig uit de eenden- en veehouderij. Hoewel een precieze datering voor het ontstaan van cultuurdekken in Wieringen niet bekend is, zal het begin waarschijnlijk in de late Middeleeuwen (14de eeuw na Chr.) of later hebben gelegen.

Tijdens het onderzoek zijn in boringen een aantal archeologische vondsten aangetroffen. Het betreft vuursteenafslagen en aardewerkscherven. De vuursteenafslagen zijn afkomstig uit boringen, gezet in het centrale, hoger gelegen deel van het onderzoeksgebied en dateren vermoedelijk uit het Mesolithicum. De afslagen zijn aangetroffen in het cultuurdek. De herkomst van de afslagjes is onduidelijk, maar mogelijk zijn ze afkomstig van een vindplaats die op de top van het dekzand heeft gelegen. De afslagjes kunnen ook afkomstig zijn van het ophogingsmateriaal dat van elders is aangevoerd.

Langs de westrand van het onderzoeksgebied zijn in boringen acht aardewerkscherven aangetroffen. Het betreft scherven van Karolingische bolpotten en vroegmiddeleeuwse kogelpotten die kunnen worden gedateerd in de periode 725 – 900 na Chr. Het aardewerk is aangetroffen in het cultuurdek. In een aantal boringen kon worden vastgesteld dat de scherven afkomstig zijn uit het onderste deel (de basis) van het cultuurdek. Dit geeft aan dat de scherven vermoedelijk op het oude (dekzand-)oppervlak hebben gelegen en later door ploegen zijn opgenomen in het cultuurdek. Van een eventuele archeologische vindplaats kan dus de top zijn aangetast, maar vermoedelijk zijn in de diepere ondergrond nog grondsporen bewaard gebleven. De mogelijkheid dat de scherven in de late Middeleeuwen met het ophogingsmateriaal van elders zijn aangevoerd, is niet helemaal uit te sluiten, maar lijkt niet waarschijnlijk. In een aantal boringen in het zuidwestelijk deel van het onderzoeksgebied is een donkergrijze, kleiige zandlaag aangetroffen. Mogelijk betreft het een vroegmiddel -

eeuwse akkerlaag, maar aangezien er geen archeologische indicatoren in deze laag zijn aangetroffen, is dit niet zeker. Om meer inzicht te krijgen in de gaafheid, conservering, aard, omvang en diepteligging van de archeologische sporen is een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) in de vorm van proefsleuven aanbevolen.

RAAP, S. Molenaar

Wieringermeer | De gemeente Wieringermeer is van plan een nieuw regionaal bedrijventerrein te ontwikkelen nabij enkele bestaande bedrijventerreinen ten zuiden van Wieringerwerf. BügelHajema Adviseurs BV heeft, namens de gemeente Wieringermeer en op advies van de provincie Noord-Holland, RAAP Archeologisch Adviesbureau verzocht een onderzoeksvoorstel te vervaardigen voor een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) in het gebied (Soonius 2000a). Het onderzoeksgebied is circa 50 ha groot en is momenteel in agrarisch gebruik. Het ligt op circa 4,5 m onder NAP. De AAI bestond uit een bureauonderzoek en een verkennend booronderzoek.

In ARCHIS staan uit (de directe omgeving van) het onderzoeksgebied zes vindplaatsen geregistreerd. Het betreft in vier gevallen vindplaatsen van (vuur-) stenen voorwerpen. Daarnaast is er ook aardewerk uit de late Middeleeuwen aangetroffen. Alle vondstmeldingen betreffen oppervlaktevondsten. Naar verwachting zullen de bijbehorende archeologische lagen dicht aan de oppervlakte liggen. Gezien de geologische opbouw kunnen in het onderzoeksgebied sporen uit het laat Neolithicum in de ondergrond aanwezig zijn. In het zuidelijke deel van de Wieringermeer is dit op verschillende plaatsen aangetoond. Het voorkomen van vuursteenvondsten in (de omgeving van) het onderzoeksgebied bevestigt de verwachting. Voor wat betreft het vondstmateriaal uit de late Middeleeuwen kan worden gezegd dat de kans op archeologisch waardevolle vindplaatsen uit deze periode laag is. Het laatmiddeleeuwse loopvlak is in zijn geheel verdwenen. Alleen de diepste sporen als waterputten bevinden zich nog *in situ*. Doel van het booronderzoek was het gedetailleerd in kaart brengen van de geologische en bodemkundige opbouw van het gebied en het opsporen van archeologische vindplaatsen. Bij aanvang van het onderzoek was de verwachting dat het Pleistoceen-oppervlak zich binnen twee meter beneden maaiveld zou bevinden. Dit bleek niet het geval. In totaal zijn 110 boringen gezet. In geen van de boringen zijn archeologische indicatoren aangetroffen. De hoogste voorkomens van zandige afzettingen zijn vrijwel direct kalkrijk. Dit kan duiden op erosie van het (ontkalkte) neolithische oppervlak en/of op te natte omstandigheden voor bewoning.

De AAI-1 ten behoeve van de ontwikkeling van het regionaal bedrijventerrein ten zuiden van Wieringerwerf heeft geen waardevolle archeologische vindplaatsen opgeleverd binnen 2 m beneden het maaiveld. Naar verwachting zullen er geen bodemingrepen dieper dan 2 m plaatsvinden. Het pleistocene oppervlak bevindt zich op een diepte variërend van 2,35 tot 3,45 m onder het maaiveld. Gezien deze diepte is op basis van de resultaten van onderhavig onderzoek geen uitsluitsel te geven over de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen op dit niveau. Vanwege de morfologie van het dekzandoppervlak binnen het onderzoeksgebied is de archeologische verwachting echter laag. Nader archeologisch onderzoek in het kader van de aanleg van het bedrijventerrein wordt niet noodzakelijk geacht.

RAAP, C.M Soonius

Afb. 36. Jisp. Bronzen kraan met haakje, 16de eeuw (foto: W. Blazer).

Wormerland * Jisp | Toen we, mijn ouders en ik, door Jisp reden, zagen we dat er langs een weiland een sloot gebaggerd was. In de bagger zaten scherven en we besloten een kijkje te nemen. Er lagen interessante scherven als slibaardewerk, steengoed en pijpenkoppen. Met de metaaldetector vonden we de volgende voorwerpen: een glazen knoopje, versierd met sliertjes metaal (afb. 37). Het knoopje is gezien de andere scherven waarschijnlijk 16de-eeuws. Ook een bronzen tap met een haakje waarvan we de betekenis niet kennen. De tap is ook 16de-eeuws (afb. 36).

Benningbroek, mej. M. Stolk

Afb. 37. Jisp. Versierde glazen knoop, 16de eeuw (foto: W. Blazer).

Zaanstad * Archeologie Zaanstad | Op 1 april 2000 heeft de gemeente Zaanstad een gemeentelijk archeoloog aangesteld. Het is P. Kley, afgestudeerd aan het IPP in Amsterdam met als specialisatie Middeleeuwen. De directe aanleiding tot het in dienst nemen van een archeoloog was de opgraving van de 16de- tot 18de-eeuwse scheepswerf aan de Hogendijk. De gemeente vond, na afsluiting van de opgraving, dat binnen de gemeentelijke organisatie niet voldoende kennis aanwezig was om archeologische onderzoek op te zetten en te begeleiden. Een tweede reden voor de aanstelling van een archeoloog was de naderende invoering van het Verdrag van Malta, waardoor de gemeente straks een eigen archeologisch beleid moet gaan voeren. In Zaanstad is vanaf de jaren '50 archeologisch onderzoek gedaan door de AWN, de ROB en het IPP. Dit betrof vooral onderzoek naar nederzettingen uit de ijzertijd, de Romeinse tijd en de late Middeleeuwen (onder andere het Assendelver Polder Project). De gemeente stond hier geheel buiten. Door de opgraving van de scheepswerf aan de Hogendijk, uitgevoerd door het cultuurhistorisch onderzoeksbureau Hollandia, raakte Zaanstad steeds meer betrokken bij archeologisch onderzoek. Sinds de aanstelling van de gemeentelijk archeoloog is daadwerkelijk een begin gemaakt met het opzetten van een gemeentelijk archeologisch beleid.

Prioriteit had het inbrengen van archeologie binnen het gemeentelijk beleid. Dit gebeurde door het geven voorlichting tijdens de werkoverleggen van diverse gemeentelijke afdelingen, het opstellen van een archeologienota, het toevoegen van archeologie aan de ge-

meentelijke cultuurhistorische waardenkaart en het voorbereiden van de gemeente om aan de eisen te voldoen voor het verkrijgen van een opgravingsbevoegdheid. Meer praktisch werden archeologische waarden in bestemmingsplannen ingebracht en werden bouwplannen beoordeeld op hun mate van bedreiging van het bodemarchief. In een aantal gevallen zullen, wanneer de bouwplannen het uitvoeringsstadium bereiken, archeologische verkenningen (boorcampagnes, proefsleuven) worden uitgevoerd.

Daarnaast is samenwerking met de buurgemeente Oostzaan opgestart, waar in de toekomst nieuwbouw plaats zal vinden op de middeleeuwse terp waarop de kerk staat. Dit project wordt archeologisch begeleid vanuit Zaanstad. Ook met de buurgemeente Wormerland zijn verkennende gesprekken gevoerd over samenwerking op archeologisch gebied.

Op het moment van aanstelling van de gemeentelijk archeoloog waren juist een aantal grote bouwprojecten afgerond (Vinexlocatie Saendelft in Assendelft, Hogendijk in Zaandam, Plan Willis in Krommenie en Noorderveld in Wormerveer) zodat in 2000 weinig bouwprojecten in uitvoering waren. De weinige plannen die werden uitgevoerd, waren al het stadium gepasseerd waarin archeologisch onderzoek kon worden ingebracht. Een uitzondering was het Sigma-terrein langs de Zaan in Zaandam, waar in 2001 een aantal woningen worden gebouwd. Een kleine waarneming op dit terrein leverde 16de- en 17de-eeuws aardewerk op. Het terrein bleek echter zo zwaar vervuild te zijn dat de projectontwikkelaar besloot niet op het terrein te graven maar de grond af te dekken met een 'leeflaag' en de woningen op palen daarboven te bouwen, zodat een archeologisch onderzoek daar niet noodzakelijk was. De grote mate van vervuiling langs de Zaan zal vermoedelijk altijd een complicerende factor blijven in het archeologisch onderzoek aldaar.

Gemeente Zaanstad, Bureau archeologie, P. Kley

Zaanstad * Zuideinde 50 | Op verzoek van de gemeentelijk archeoloog heeft een aantal leden van de AWN een verkennend booronderzoek uitgevoerd op het achtererf van Zuideinde 50 te Koog aan de Zaan. Op dit terrein werd een 17de-eeuws Zaanse huis gerestaureerd. Uit de boringen bleek dat in de ondergrond houtsnippers en zaagsel aanwezig waren bovenop een kleilaag. In het verleden heeft naast dit terrein een houtzaagmolen gestaan, waarvan het zaagsel waarschijnlijk afkomstig is. De klei is een Zaanafzetting.

Gemeente Zaanstad, Bureau archeologie, P. Kley

Zaanstreek * Noorderpolder | De AWN-afdeling Zaanstreek/Waterland doet al 40 jaar onderzoek in de Assendelverpolders en heeft daarbij meer dan 70 ijzertijd-vindplaatsen getraceerd. Toch blijkt dat hier nog steeds verrassingen uit de grond kunnen komen. Bij het aflopen van de deels afgegraven weilanden in de Noorderpolder ten behoeve van grootschalige nieuwbouw, werd een ijzertijdboerderij waargenomen. Helaas is het niet gelukt een duidelijke plattegrond uit de wirwar van meer dan 90 palen te halen, deels daar deze palen waarschijnlijk de resten van drie boerderijen vertegenwoordigden. Een bijbehorend werkgebouwtje uit waarschijnlijk de derde woonfase, leverde wel een duidelijke plattegrond op.

Tijdens het onderzoek kwamen scherven tevoorschijn met duidelijke geometrische versieringsmotieven. De scherven waren vrij klein en nogal brokkelig. Bijna al het aardewerk in dit onderzoek was in slechte conditie en vaak niet te bergen. Uitzondering hierop waren enige rand- en schouderfragmenten van gladwandige potten van het Ruinen-Wommelstype

Afb. 38. Zaanstreek * Noorderpolder. Scherven van geometrisch versierde pot.

met schouderknik. Dit aardewerk met geometrische versiering en opvallende schouderknik wordt nog Ruinen-Wommels genoemd, maar tegenwoordig spreekt men liever over midden-ijzertijd-materiaal. Deze scherven waren niet tot een groter geheel samen te voegen. Eén van de scherven is een schouderfragment met knik en één scherf is een deel van een bodemrand. Het materiaal is slordig gegraveerd. De arcering is hier verticaal aangebracht.

Later werd in het derde niveau een greppel gevonden waarin wederom een flink aantal geometrisch versierde scherven tevoorschijn kwamen. Hiervan bleken twee groepjes van vijf scherven aan elkaar te passen waardoor een beter inzicht werd verkregen in het versieringsmotief. In vergelijking met de eerste vondst is de pot waartoe deze scherven behoorden, veel fijner van structuur. Het was een vrij kleine bolle pot met een doorsnede van 18 cm en een wat dunnere wanddikte dan de eerste vondst (7 mm). De graveringen waren op deze pot veel zorgvuldiger uitgevoerd. De versiering bestaat uit drie rondlopende banden om het breedste gedeelte van de pot. Deze banden zijn opgevuld met min of meer gelijkzijdige driehoeken die om en om ingevuld zijn met een liggende arcering. De relatie met het gebied waar het meeste materiaal met geometrische versiering wordt gevonden, namelijk Oostergo in Friesland, is overduidelijk (afb. 38).

AWN-afdeling Zaanstreek/Waterland e.o., C.J. van Roon

Zandvoort * Kerkplein | De heer G.A. Cense van het Genootschap Oud Zandvoort meldde dat er tijdens graafwerkzaamheden aan noord- en zuidzijde van de Nederlands-hervormde kerk, een oude fundering was aangetroffen onder de huidige kerk (afb. 39). Aanleiding voor deze graafwerkzaamheden was het aanbrengen van een grindlaag om inwatering tegen te gaan. De aangetroffen fundering bestaat uit rode bakstenen met de afmetingen 20/20,5 x 10 x 4,5 cm. Deze bakstenen waren gebruikelijk in de periode 1440-1485. De huidige kerk is in 1849 op de oude fundering herbouwd. Een bijzondere vondst is een bakstenen montant afkomstig van een van de gotische ramen van de vroegere kerk. Aan de zuidzijde van de kerk werd een gemetselde goot aangetroffen bestaande uit bakstenen en afgesloten door dikke plavuizen; het gaat hier waarschijnlijk om een afwateringsgoot. Verder werden enige losse vondsten verzameld zoals fragmenten bont zandsteen, vensterglas, leisteen, daktegels, een fragment van een hardstenen grafsteen, rood aardewerk en fragmenten van menselijk bot-

Afb. 39. Zandvoort * Kerkeplein.
15de-eeuwse fundering onder
Nederlands-hervormde kerk (foto:
PDB, J. Roefstra).

materiaal. Geadviseerd werd om zo min mogelijk verder te verstoren en de funderingen toe te dekken.

Wormer, Provinciaal depot voor bodemvondsten, J. Roefstra

Zijpe * Oudesluis | Vlak bij Oudesluis werd in de flank van de noordelijke dijk van de Zijpe gezocht naar de eventuele overblijfselen van een 19de-eeuwse meelmolen. De molen was afkomstig uit het rivierengebied en werd in 1848 daar afgebroken en verscheept naar Oudesluis. Luttele jaren later werd de molen verwoest door brand en werden de restanten afgebroken. In het veld was nog een lichte verhoging in het maaiveld te zien. Boren leverde in eerste instantie niet veel op vanwege de aanwezigheid van veel puin. Twee haaks op elkaar staande proefsleufjes gaven echter wel uitsluitsel. Eén van de straatjes naar de molen toe bleek intact onder het maaiveld te liggen. De tweede sleuf gaf de plaats van de molen aan. Na berekening werd de plaats gezocht waar één van de acht poeren moest hebben gestaan. Deze bleek 120 bij 100 cm te meten en nog minstens 130 cm in de grond te steken. Ook werd gezien hoe een deel van de verbindingsmuur tussen de poeren kapot gemaakt was door een drainage-legger; de machine was er echter niet doorheen gekomen. Tot een kleine meter diep had men de stenen van de molen weggehaald en de gaten opgevuld met de resten van de verbrande molen. De grote hoeveelheid scherven van huisraad toonde aan dat de molen bewoond is geweest. Nadat de exacte positie van de molen was bepaald, werd de rest ongemoeid gelaten en werden de sleufjes toegeworpen.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Zijpe * Provinciale weg N9 > zie Bergen

Zwaag * Dorpsstraat | Door E. Specht uit Hoorn werd op een terrein aan de Dorpsstraat te Zwaag keramiek aangetroffen, afkomstig van een middeleeuwse woonplek. Het betreft fragmenten Pingsdorf-, Andenne-, Paffrath- en kogelpot-aardewerk met een grove magering.

Hoorn, T.Y. van de Walle-van de Woude

Archeologische kroniek Zuid-Holland 2000

Alblasserdam * Waalsingel-Roemer Visscherstraat | Tijdens de archeologische begeleiding van het nieuwe riooltracé en de aanleg van een bergbezinkbassin aan de Waalsingel en de Roemer Visscherstraat te Alblasserdam, uitgevoerd in de periode juli tot september, zijn geen noemenswaardige archeologische resten aangetoond.

Arnicon BV/ ArcheoMedia BV, M.W.A. de Koning

Alphen aan den Rijn * Archeologische inventarisatie | In vervolg op de archeologische inventarisatie van het Stadshart (Kok 1999) zijn in opdracht van de gemeente Alphen aan den Rijn de bekende en te verwachten archeologische waarden op het grondgebied geïnventariseerd. De inventarisatie is afgerond in september 2000 (Kok 2001) en geeft een overzicht van de beschikbare bodemkundige, historische en archeologische gegevens voor de gehele gemeente, die ook de kernen Zwammerdam, Aarlanderveen en Oudshoorn omvat. De bodem van Alphen aan den Rijn bestaat uit de stroomrug van de Oude Rijn met daarbuiten veen. Het verzamelen van bodemkundige gegevens was vooral gericht op het localiseren van kleiruggen in het veengebied. Hierbij is niet alleen gebruik gemaakt van kaartmateriaal, maar ook van luchtfoto's en boorgegevens uit het archief van de voormalige pannbakkerij D. van Oordt en Co. Zo kon een groot aantal crevasseruggen in kaart worden gebracht. De archeologische gegevens zijn afkomstig van diverse archeologische instellingen, amateur-verenigingen en particulieren. De aandacht van archeologische instituten heeft zich tot op heden vrijwel uitsluitend gericht op de Romeinse tijd en dan met name op de limes. Latere perioden en andere gebieden zijn vooral onderzocht door amateur-archeologen. Aspecten als de kerstening van de Rijnstreek, de veenontginningen of de middeleeuwse burcht bij Zwammerdam hebben nog nauwelijks aandacht gekregen. De 141 geïnventariseerde vondsten en onderzoeken worden beschreven in een catalogus. Samen met die uit het Stadshart komt het totaal aantal beschreven vondsten en onderzoeken voor Alphen aan den Rijn hiermee op 201. Het merendeel daarvan dateert uit de Romeinse tijd. Eén vindplaats dateert in de midden- of late ijzertijd. De Middeleeuwen en Nieuwe Tijd zijn vooral vertegenwoordigd door losse vondsten en waarnemingen. Op basis van de verzamelde gegevens zijn 25 archeologisch waardevolle gebieden aangewezen. Het rapport beveelt voor deze gebieden beschermende maatregelen aan.

Gemeente Alphen aan den Rijn, R.S. Kok

Alphen aan de Rijn * Goudse Rijkpad | In opdracht van Rijkswaterstaat, Directie Zuid-Holland, heeft archeologisch adviesbureau RAAP een Aanvullende Archeologische Inventarisatie uitgevoerd ten behoeve van de aanleg van het viaduct Goudse Rijkpad over de Rijksweg 11 tussen Alphen en Zwammerdam (De Jager 2001). Onderzocht is de geplande bouwlocatie aan de noordzijde van de spoorlijn en een gebied dat daar aan de westzijde op aansluit. Het booronderzoek, een vervolg en aanvulling op het onderzoek ten behoeve van de aanleg van de Rijksweg 11 (De Jager 2000), was gericht op de Romeinse limesweg en de mogelijke aanwezigheid van een Romeinse nederzetting die reeds jarenlang op deze locatie vermoed wordt. Geologisch gezien ligt de onderzoekslocatie op de scheiding tussen zandige oeverwalafzettingen van de Oude Rijn en een zone met zwaardere afzettingen bestaande uit

kreekafzettingen en venige komkleien. Tijdens het onderzoek is gebleken dat er zich een restgeul van de Rijn ca. 225 m ten noorden van het Romeinse weg-tracé bevindt. Naar het oosten buigt de weg waarschijnlijk naar deze geul toe, om uiteindelijk aan te sluiten op het stuk restgeul waarin indertijd de beroemde Romeinse schepen van Zwammerdam zijn gevonden.

De weg is het meest duidelijk aangetoond in de boring op een locatie tegenover de ingang van het woonwagencentrum 'Gouwsluis', waar ook een duidelijke verhoging van het maai-veld zichtbaar is. De weg manifesteert zich als een vuil pakket grind en puin direct onder de bouwvoor. Dit vuile pakket is maximaal ca. 25 cm dik. De oorspronkelijke breedte van de weg kon niet exact vastgesteld worden, daar het grind door landbouwactiviteiten over een breedte van vijftien meter verspreid is geraakt.

Direct grenzend aan de zuidzijde van de weg is onder de bouwvoor een vuile cultuurlaag met grind, fosfaat en Romeins aardewerk (zowel gedraaid als handgevormd) aangetoond. Naar verwachting zijn ter plaatse nederzettingssporen aanwezig. Daarvan gescheiden door een relatief leeg gebied zijn, gezien de oppervlaktevondsten en archeologische indicatoren in de boringen, ook direct aan de noordzijde van de spoorlijn (aan beide zijden van het Goudse Rijpad) nog nederzettingssporen te verwachten. In 2001 zal waarschijnlijk ter plaatse een proefsleuvenonderzoek volgen. Naar het westen toe is het Romeinse wegdek zwaar verstoord door afvetting (kleiafgraving ten behoeve van de baksteenindustrie). Het grind is daardoor sterk verspreid geraakt. Het nu veronderstelde tracé van de Romeinse weg snijdt na ca. 500 meter Rijksweg 11.

Archeologisch adviesbureau RAAP, Dick de Jager

Barendrecht * Carnisselande-Stadse Rechthoek II | In het kader van de archeologische begeleiding van de Vinex-locatie Midden-IJsselmonde is door het BOOR een middeleeuwse woonplek op een dijk onderzocht. De aanwezigheid van een middeleeuwse dijk en bewoningssporen was reeds in 1996 vastgesteld

Afb. 40. Barendrecht * Carnisselande-Stadse Rechthoek II. 14de-eeuws insigne met erotische voorstelling.

in het plangebied Stadse Rechthoek I met behulp van boringen, proefsleuven en luchtfoto-onderzoek. Bij de archeologische inventarisatie van Stadse Rechthoek II werd in juni en juli 1999 de dijk met bijbehorende bewoningsplekken weer aangeboord (Peters 1999b). Vervolgens werd op een bedreigde locatie een proefput aangelegd, waarna een opgraving werd uitgevoerd. In totaal is ongeveer 900 m² onderzocht (Peters 2000a).

De dijk bestaat uit ophogingslagen van klei- en zandkluiten, afgewisseld door riet- en mestlagen. De breedte van de dijk is ongeveer 20 m. Het dijklichaam is weggezakt in de venige en kleiige ondergrond. Bovenin de dijk zijn de onderkanten van houten palen gevonden, die tezamen de platte-

grond van een woning van ongeveer 14 x 6 m vormden. De lengterichting van het huis komt overeen met de lengterichting van de dijk. In het huis lag een riet- en mestpakket (vloer?) met daarin vondsten. Vanaf het huis richting landzijde van de dijk bevond zich het erf. Het bestond ook uit een riet-mestpakket met vondstmateriaal. Op het erf zijn voorts enkele kuilen gevuld met veen, klei en mest en wat palen gevonden. Uit de paalconfiguratie kan geen structuur worden afgeleid. Het erf strekte zich uit over een lengte van 19 m achter het huis. De huisplaats is op basis van het aardewerk te dateren rond 1300. Op grond van de stratigrafische positie en historische bronnen kan het geheel in ieder geval vóór de overstroming van de Riederwaard in 1373 geplaatst worden. De vondsten bestaan uit aardewerk (veel grijs aardewerk, wat rood aardewerk, steengoed en vuurdovers), baksteen, bot, natuursteen, hout (waaronder meer borden/ kommetjes), metaal (waaronder gespen, insignes (afb. 40), messen, spijkers, sintels, een haardtang, enkele munten, een riek) en leer (schoenen en messchedes). Onder en ten noorden van het erf zijn enkele greppels en kuilen met ouder vondstmateriaal (onder andere Paffrath-aardewerk, 11de tot 13de eeuw) aangetroffen.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rijnmond (BOOR), F.J.C. Peters

Barendrecht * Carnisseweg | In het kader van de archeologische begeleiding van de aanleg van de Vinex-locatie Midden-IJsselmonde heeft het BOOR in 2000 een Aanvullend Archeologisch Onderzoek verricht in deelgebied Vaanpark IV (Peters 2001a). Het onderzoek bestond uit boringen en het graven van proefsleuven op een vindplaats die tijdens een veldkartering op IJsselmonde tussen 1987 en 1989 is ontdekt. Bij het onderzoek van de vindplaats werden twee greppels, houtskool en laatmiddeleeuws aardewerk (11de - 14de eeuw) aangetroffen. Het vondstmateriaal bevindt zich in de top van het Hollandveen. Er is echter geen sprake van een duidelijk herkenbare vondstlaag. Ook is de top van het veen niet ver-aard. In het gebied is de grens van het veen met de erop liggende Afzettingen van Duinkerke III scherp. Mogelijk is een eventuele vondstlaag door erosie verdwenen. De Afzettingen van Duinkerke III bestaan voor het merendeel uit zandige sedimenten, die tussen de overstroming van de Riederwaard in 1373 en de vorming van de polder Binnenland in 1483 zijn gevormd.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rijnmond (BOOR), F.J.C. Peters

Barendrecht * Gaatkensplas | In december 1999 en januari 2000 zijn in het kader van de archeologische begeleiding van de Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, locatie Carnisselande, boringen gezet rondom een vindplaats uit de Romeinse tijd, gevolgd door een aanvullend archeologisch onderzoek (AAO) door middel van proefsleuven. De vindplaats, waarschijnlijk een nederzettingsterrein, is bij een veldkartering op IJsselmonde tussen 1987 en 1989 ontdekt (Hageman 1990). In 1994 hebben medewerkers van BOOR in samenwerking met leden van de Historische Vereniging Barendrecht enige waarnemingen gedaan bij het tijdelijk verlagen van het peil in de Zuidpolderse Boezem. De bodem is van boven naar beneden opgebouwd uit achtereenvolgens de Afzettingen van Duinkerke III op Afzettingen van Duinkerke I op Afzettingen van Duinkerke o/ Calais IV.

Bij het AAO werden drie putten aangelegd (Peters 2001a). In put 1 is in Afzettingen van Duinkerke I een greppel aangetroffen met in de vulling één scherp aardewerk en bot. Het aardewerk dateert waarschijnlijk uit de Romeinse tijd. De greppel is vastgelegd over een afstand van 8 m. Het insteekniveau van de greppel en het bijbehorende loopvlak zijn geëro-

deerd. In put 2 is een houtskoolconcentratie met een doorsnede van ongeveer 30-40 cm aangetroffen onder Afzettingen van Duinkerke I. In put 3 werd staand en liggend hout aangetroffen, net onder de erosiegrens van het laat-middeleeuwse overstromingsdek (Afzettingen van Duinkerke III): het staand hout is *in situ* aanwezig, het liggend hout mogelijk ook, maar het kan ook verplaatst zijn. Een eventueel bijbehorend loopvlak is geërodeerd. Al het vondstmateriaal bevindt zich in zand- en kleilagen tegen het hout aan en is verspoeld; er is aardewerk uit de Romeinse tijd en late Middeleeuwen aanwezig. Een C14-datering (GrN-25912) van het hout van een paal (Spaanse aak) schept meer duidelijkheid: het hout wordt gedateerd tussen 85 en 215 na Chr. Ten noorden van het hout is tevens een greppel aanwezig. In de greppel zijn geen vondsten aangetroffen, waardoor een datering niet is te geven.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rijnmond (BOOR), F.J.C. Peters

Barendrecht * Polder Binnenland | Naar aanleiding van een vondstmelding door de heer T. Blinde uit Barendrecht van enig aardewerk en een groot fragment van een maalsteen van tefriet uit de 12de/13de eeuw (afb. 41) heeft het BOOR een aanvullend archeologisch onderzoek verricht. De vinder verzamelde zijn vondsten uit de taluds van een pas gegraven berm-sloot, die zuidelijk van de Carnisserbaan loopt in de toekomstige woonlocatie Vrijenburg. Het aanvullend onderzoek bestond uit het zetten van een boring en doen van waarnemingen aan de sloottaluds (Moree in: Peters 2001a). Behalve 12de-/13de-eeuws aardewerk (Andene, Paffrath, Pingsdorf, kogelpot en gedraaid grijs aardewerk) zijn enkele kuilen en een aangepunte paal (els) gedocumenteerd.

De ondergrond van het terrein bestaat uit kleiig zand met daarop een ongeveer 50 cm dikke laag klei (Afzettingen van Calais). Hierop rust een ongeveer vier meter dik veenpakket (Hollandveen). Van onder naar boven is sprake van een overgang van eutroof naar oligotroof veen. De top van het veen is licht veraard. In de top zijn de vondsten aangetroffen. Van een duidelijke vondstlaag is echter geen sprake. De bovengrens van het veen is erosief; een eventuele vondstlaag is verdwenen als gevolg van de overstromingen van 1373 van de Riederwaard. Duidelijk is dat de menselijke activiteiten zich in de 12de en 13de eeuw op het hoogveen afspeelden. Op het veen bevindt zich een laag zand van 75 cm dik met daarop een

Afb. 41. Barendrecht * Polder Binnenland. Laatmiddeleeuwse maalsteen van tefriet. Schaal 1:8.

kleilaag van 10 cm (Afzettingen van Duinkerke III). Dit klastische pakket is gevormd na de overstromingen van 1373. De top van de sequentie bestaat uit de ca. 40 cm dikke bouwvoor.

De vindplaats maakt deel uit van een reeks vindplaatsen uit de 12de en 13de eeuw in het hart van IJsselmonde. Zij waren alle gelegen op een (hoog)veenondergrond, buiten het bereik van de grote rivieren, de Nieuwe Maas in het noorden en de Oude Maas in het zuiden.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rijnmond (BOOR), J.M. Moree

Barendrecht * Zuidpolder | In het kader van de archeologische begeleiding van de Vinex-locatie Midden-IJsselmonde (Carnisselande) heeft het BOOR een boor- en proefsleufonderzoek uitgevoerd op een plaats waar zich vermoedelijk een ijzertijd-nederzetting zou bevinden (Peters 2001a). De ondergrond bestaat uit een humeuze, zandige klei. In de top hiervan bevindt zich de vondstlaag met materiaal uit het einde van de vroege ijzertijd of uit de midden-ijzertijd en uit de Romeinse tijd. De vondstlaag strekt zich uit over een areaal van maximaal 20 x 30 m. Op de vondstlaag rust een laag van ongeveer 10 cm dikte, bestaand uit dunne kleien zandlaagjes, waarin ook vondsten uit het einde van de vroege ijzertijd of de midden-ijzertijd en Romeinse tijd zijn aangetroffen. Het gaat in dit geval om verspoeld materiaal. In beide vondstniveaus domineert het materiaal uit de ijzertijd. Er is aardewerk gevonden, waaronder briquetage-materiaal (zogenoeten staven), en metaal: een ring en een fibula (afb. 42). De locatie wordt afgedekt door een pakket zandige sedimenten dat tussen de overstroming van de Riederwaard in 1373 en de vorming van de Zuidpolder in 1650 is gevormd.

In de top van het kleipakket en in de vondstlaag is staand en liggend hout aangetroffen. Er konden twee parallelle rijen paaltjes met een onderlinge afstand van 2,90 m worden herkend; tevens zijn nog enkele ‘losse’ paaltjes geregistreerd. Daarnaast is een grote plank van ongeveer 2 x 0,4 m x minimaal 5 cm gevonden. Uit de configuratie van paaltjes kon vanwege de beperkte omvang van de proefsleuf geen constructie worden afgeleid. Een paaltje ‘buiten’ de twee parallelle rijen staken heeft een C14-datering tussen 17 voor Chr. en 79 na Chr. (GrN-25913). Hiermee staat vast dat in ieder geval een deel van het constructiehout uit de Romeinse tijd dateert. Gelet op de flinke hoeveelheden ijzertijd-aardewerk bestaat de mogelijkheid dat een deel van het hout in deze periode is te plaatsen.

De hier beschreven vindplaats werd bedreigd door het graven van de Gaatkensplas, een waterpartij aan de zuidzijde van de Vinex-locatie Carnisselande. In overleg met de gemeente Barendrecht is besloten de archeologica te beschermen door de plas plaatselijk minder diep uit te graven. De verhoogde plasbodem is door de gemeente Barendrecht afgedekt met anti-worteldoek en een laag steengruis om de archeologische resten te behoeden voor de schadelijke werking van wortels van waterplanten en voor het vergraven bij opschoning van de plas.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rijnmond (BOOR), J.M. Moree

Afb. 42. Barendrecht * Zuidpolder. IJzertijdfibula met ring.

Binnenmaas * Maasdamseweg | In opdracht van de projectorganisatie Hogesnelheidslijn-Zuid Infra heeft archeologisch adviesbureau RAAP een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd te Maasdam. Het onderzoeksgebied betreft een bouwzone waarin graafwerkzaamheden verricht gaan worden ten behoeve van de aanleg van een tunnelbak. Van de zone is 1,3 ha onderzocht door middel een karterend booronderzoek. Er zijn 14 boringen gezet (tot 5,5 m beneden maaiveld) aan weerszijden van de Maasdamseweg ter hoogte van de Tweede Kruisweg. Tijdens het onderzoek werden slechts in één boring enkele kleine stukjes houtskool aangetroffen. Eerdere vondstmeldingen door de Stichting Oudheidkundig Bodemonderzoek Hoekse Waard (SOB) nabij het onderzoeksgebied duiden echter wel op de aanwezigheid van mogelijke nederzettingsresten. Het verschil in de waarnemingen kan mogelijk verklaard worden door een verschil in de onderzoeksmethodiek (oppervlakte-/slootkantkartering versus booronderzoek) en/of door de toegepaste boorintensiteit. Voor het onderzoeksgebied is een vervolgonderzoek aanbevolen in de vorm van een archeologisch toezicht bij de graafwerkzaamheden.

Archeologisch adviesbureau RAAP, Christo Thanos

Binnenmaas * Puttershoek (nieuwbouwlocatie Schouteneinde) | Het bedrijf Sagro Milieu Advies Zeeland b.v. heeft archeologisch adviesbureau RAAP verzocht een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uit te voeren in het plangebied ‘nieuwbouwlocatie Schouteneinde’ in de gemeente Binnenmaas. Het plangebied ligt ingeklemd tussen de Oude Maas, de kreek en de Boezemvliet en heeft een oppervlakte van ca. 3 ha. Het onderzoeksgebied ligt in de polder Oudeland van Maasdam en Puttershoek, een polder die in de late Middeleeuwen, tussen 1421 en 1500, is aangelegd. De geologie van het terrein laat zich op basis van het uitgevoerde booronderzoek als volgt beschrijven. Onder een toplaag van grijze klei werd Hollandveen aangetroffen. De klei (overigens weer afgedekt door 1,5 m bouwzand) kenmerkt zich door een sterke reductie en laminatie met zeer fijne en dunne zandlagen. Dit duidt op een afzetting van het sediment onder water. Sporen van rijping (de eerste tekenen van bodemvorming op het moment dat de klei droog komt te liggen) zijn niet waargenomen. Dergelijke kleipakketten kunnen geïnterpreteerd worden als komafzettingen. Kommen vormen zich in een rustig milieu, meestal op enige afstand van de geulen of rivieren. In geen van de boringen werden archeologische indicatoren aangetroffen. Deze worden doorgaans ook niet op dergelijke afzettingen verwacht.

Archeologisch adviesbureau RAAP, I. Schute

Brielle * Seggelant | Naar aanleiding van de ontwikkeling van het bedrijventerrein ‘Seggelant’ heeft het BOOR op twee verschillende locaties in het plangebied een opgraving uitgevoerd. Beide vindplaatsen zijn ontdekt bij veldverkenningen tijdens het schonen van watergangen voorafgaande aan de grote schouw (Van Klaveren 1990 en 1992). In de herfst van 1994 zijn beide locaties middels steekboringen nader onderzocht (Kok, Moree en Van Zijverden 1995). Het archeologisch onderzoek van vindplaats 09-124 vond plaats in het tracé van een rioolsleuf (Moree 2001). Een deel van een gebouw kon worden gedocumenteerd. Voorts werd aardewerk, bot, staand en liggend hout, metaal (een fibula en een ring), natuursteen (o.a. een slijpsteen), houtskool, mest en verkoold graan (emmertarwe en gerst) aangetroffen.

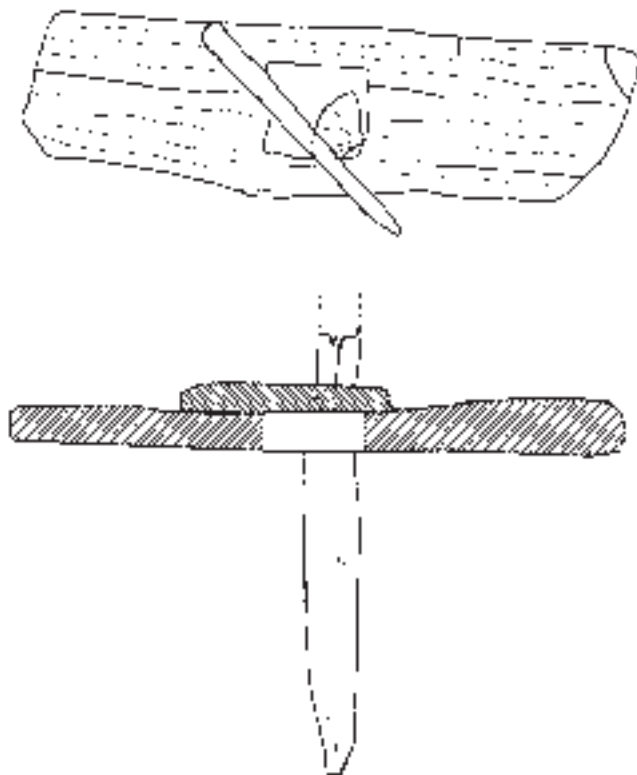
De ondergrond van het terrein wordt gevormd door een lichtzandige, met riet doorgroeide, humeuze klei op een zandige klei met zandlaagjes (Afzettingen van Calais). Hierop rust

een veenpakket met een dikte van ongeveer 1,5 m (Hollandveen). De bovenste trajecten van het veen bestaan uit hoogveen; in de top bevinden zich de sporen uit de Romeinse tijd. Het veen wordt afgedekt door achtereenvolgens een ongeveer 60 cm dikke laag lichtkleurig zand met in de venige basis verspoeld aardewerk uit de Romeinse tijd en uit de 11de /12de eeuw en een laag zandige klei van 30 tot 45 cm dikte (beide lagen Afzettingen van Duinkerke III). De aanwezigheid van vondstmateriaal uit de Romeinse tijd en uit de 11de /12de eeuw in de basis van de Afzettingen van Duinkerke III geeft aan dat voor vorming van dit klastisch pakket de top van het Hollandveen enigszins is geërodeerd.

De bewoning vond plaats in een ontwaterd hoogveengebied. In het tracé van de riolering is een deel van een gebouw gedocumenteerd. Het aangetroffen gebouw had een breedte van ca. 5,5 m en was ongeveer zuidwest-noordoost gericht. De minimale lengte bedroeg 6 m; het noordoostelijke deel van het gebouw bevond zich buiten de opgravingsput. Het dak werd gedragen door wandpalen en vermoedelijk ook door een rij staanders op de centrale lengte-as van het huis. Van de staanders is er één gedocumenteerd. Als bouwhout is hiervoor iep gebruikt. Voor de wandpalen zijn de volgende houtsoorten aangewend: eik (2x), els (3x), es (2x), esdoorn (2x), hazelaar (3x) en iep (1x). Een eikenhouten paal in het noordwestelijk deel van de korte wand was gefundeerd op een plaat van elzenhout van 126,5 x 35,5 x ca. 6 cm grootte. De paal werd gezeurd door een eikenhouten dwarshout (afb. 43). Deze constructie verhinderde het wegzakken van de paal in de veenondergrond. Ongeveer 4 m uit de korte wand is een gelegen haard aangetroffen die centraal ten opzichte van de lange wanden in het huis lag.

Het tweede nederzettingsterrein, met een omvang van ca. 50 x 55 m, was in 1998 reeds aan de zuidzijde aangesneden bij de aanleg van een waterleiding. Tijdens de door het BOOR daarbij uitgevoerde waarnemingen konden de restanten van een spieker gedocumenteerd worden. Verdere ontwikkeling van het bedrijventerrein vormde de noodzaak het centrale deel van het nederzettingsterrein te onderzoeken. Daarbij werden de restanten van ten minste twee boerderijen aangetroffen. Voorts werd aardewerk, bot en metaal gevonden. De bewoningssporen bevinden zich op het Hollandveen en zijn afgedekt door de Afzettingen van Duinkerke III. Plaatselijk bevinden zich op de cultuurlaag en onder de Afzettingen van Duinkerke III restanten van Post-Romeins veen. Eén van de boerderijen was min of meer noordoost-zuidwest georiënteerd. Alleen een deel van de westwand hiervan kon onderzocht worden. De zuidzijde viel buiten het onderzoeksterrein, terwijl de noordoostzijde als gevolg van sub-recente graafactiviteiten geheel verstoord was. Mogelijk heeft de boerderij twee opeenvolgende bouwfasen gekend. Parallel aan en direct naast elkaar zijn namelijk de restanten van twee verschillende huiswanden aangetroffen. De meest westelijke daarvan bestond uit eikenhouten palen, die ondergronds en aan weerszijden door horizontaal liggende balken van essenhout voor omzakken werden behoed. Oostelijk daarvan bevond zich een wand bestaand uit smalle essenhouten paaltjes met daarlangs vlechtwerk van els, es en hazelaar.

Ten noordoosten van de boerderij bevond zich een tweede boerderij. Deze was min of meer oost-west georiënteerd. Aan de noordzijde was de ongeveer 7 m brede boerderij voorzien van een uitbouw. De breedte ter plaatse van deze uitbouw bedroeg ruim 11 m. De lengte van de boerderij kon niet worden vastgesteld, aangezien de westzijde ervan buiten het voor onderzoek beschikbare terrein viel. De opgegraven oostzijde was waarschijnlijk het woongedeelte. Hier zijn twee haardplaatsen aangetroffen, opgebouwd uit aardewerkscher-

Afb. 43. Brielle * Seggelant. Inheems-Romeinse funderingsconstructie, bestaande uit een verticale aangepunte paal (eik), een funderingsplaat (els) en een dwarshoutje (eik). Schaal 1:15.

ven die in een kleiplaat waren ingedrukt. Het woondeel van de boerderij was tweeschepig van opzet. Eén van de eikenhouten middenstaanders is aangetroffen. Deze was, om wegzakken in het veen te voorkomen, gefundeerd op een elzenhouten slof. De wanden bestonden voornamelijk uit smalle paaltjes van els met op de hoeken zwaardere eikenhouten palen. Aan de kopse kant van de boerderij lagen horizontaal liggende balken, die omzakken van de wandpalen moesten voorkomen. Tijdens het onderzoek is een grote hoeveelheid aardewerk verzameld, zowel geïmporteerd als lokaal vervaardigd materiaal.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rijnmond (BOOR), J.M. Moree & E. Jacobs

Capelle aan den IJssel * Middelsewatering-West | In het kader van de begeleiding van de herinrichting van de wijk Middelsewatering-West werd in 1999 door het BOOR een booronderzoek verricht (Peters 1999a), waarna in 2000 een opgraving plaatsvond. Bij het onderzoek werd een damconstructie met resten van drie duikers en bijbehorende palenschermen uit de Romeinse tijd aangetroffen (afb. 44). Verder werd divers vondstmateriaal verzameld, waaronder aardewerk, bot, bouwmetaal en metaal.

De damconstructie is gevormd in een ingraving in de bedding van een Tiel I-restgeul. Het geheel wordt afgedekt door Afzettingen van Tiel II/III. Voorlopig wordt de aanleg van de dam en de duikers in elk geval na 101 na Chr., mogelijk zelfs na 175 na Chr. gedateerd. De einddatum van het gebruik van de duikers zal waarschijnlijk aan het eind van de 2de of in de 3de eeuw geplaatst moeten worden. In Capelle aan den IJssel zijn reeds eerder resten van een duiker uit de Romeinse tijd aangetroffen (Van Trierum e.a. 1988, 49-50). De dam was

Afb. 44. Capelle aan den IJssel *
Middelwatering-West. Romeinse
duiker met op de achtergrond
beschoeiingspalen.

noordoost-zuidwest georiënteerd. Aan de geërodeerde bovenzijde bedroeg de breedte van de dam meer dan 5 m. De dam is blootgelegd over een lengte van ten minste 9 m. De basis van de dam bevond zich op een diepte van ca. 4,20 m onder NAP en bestond uit dikke pakketten opgebrachte humeuze klei waarin boomstammen waren verwerkt. Vanaf ongeveer 2,60 m onder NAP tot aan de waargenomen top van de dam op ca. 2 m onder NAP was sprake van pakketten grijsbruine, vette klei, afgewisseld met rietlagen. Oorspronkelijk zal de top van de dam wel hoger gelegen hebben, maar deze is in latere tijden deels geërodeerd en opgenomen in de bouwvoor. De vondst in één van de ophogingslagen van een koperen munt, een As van keizer Trajanus geslagen in het jaar 101, dateert de aanleg van het damlichaam in ieder geval in de periode na 101 na Chr..

Zowel aan de oost- als westzijde was het damlichaam verstevigd met een beschoeiing, die voornamelijk bestond uit elzenhouten palen. In de top van de dam, rond 2 m onder NAP, bevonden zich de restanten van drie houten oost-west gerichte duikers. De duikers waren vervaardigd van zwarte of grauwe els en hadden een buitenomtrek van ongeveer 40 cm. Eén van de duikers was reeds in de Romeinse tijd verwijderd. Het enige wat hiervan restte was de in-

steek, schorsresten van de oorspronkelijke duiker en resten van een vlechtband. De conservering van de overige twee duikers was dusdanig slecht, dat niet kon worden vastgesteld of ze vervaardigd waren uit een uigeholde of een gekliefde boomstam. Aangetroffen resten van vlechtbanden van hazelaar- en elzentakken doen echter vermoeden dat de duikers uit twee helften waren gevormd, die bij elkaar gehouden werden door banden.

Aan de westzijde van de dam bevonden zich resten van palenschermen van elzenhout, die het damlichaam ter hoogte van de duikermondingen beschermden tegen afkalving. In de ophogingslagen en in de kreekvulling ter weerszijden van de dam werd aardewerk gevonden, dat voor 98% (sic!) bestond uit gedraaid import aardewerk. Het overgrote deel daarvan betreft Waaslands grijs en rood aardewerk. Verder zijn een draadfibula en een fragment bronsblik aangetroffen. Het bronsblik is versierd met een mannenkop in reliëf. In de ondergrond, een stuk dieper dan de dam, is een vrijwel complete pot van handgevoemd aardewerk aangetroffen, die in de late bronstijd/vroege ijzertijd gedateerd kan worden.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rijnmond (BOOR), E. Jacobs

Delft * Lage Abtwoudse Polder | De aanleg van een transportleiding voor drinkwater van Naaldwijk naar Delft door waterbedrijf Europoort is archeologische begeleid. Het leiding-tracé doorsneed onder meer de rand van een kleine huisplaats (MD 04-07), die deel uitmaakt van een reeks terpen in de Lage Abtwoudse Polder. Vóór de opgraving was een hoogtelijnenkaart van het reliëf van de terp gemaakt, waaruit bleek dat de woonplaats nauwelijks was opgehoogd. De sleuf voor de transportleiding doorsneed het erf aan de noordflank, daar waar nog amper sprake was van ophoging.

De ondergrond van de woonplaats bestaat uit een laag rietveen. Ten oosten van de woonplaats komt een ondiepe geul uit de Duinkerke I-transgressiefase voor, waarvan de klei in het rietveen tot een dunne lens uitwigt. Hierboven ligt andermaal rietveen, dat sterk veraard is. Hierop komt plaatselijk nog een flinterdun laagje gele vette klei voor, waarop de woonplaats ligt. De woonplek was nagenoeg uitsluitend herkenbaar aan de vuile, rulle en iets meer humeuze klei met daarin scherfjes en botjes. Buiten de woonplaats ging deze laag over in een roestbruine kleilaag onder de grasmat. Verder werden er enkele kuilen of greppeltjes in de wand van de sleuf waargenomen, waaronder een kuil met mest. Het gevonden aardewerk bestaat uit Pingsdorf-, Paffrath-, Andenne-, kogelpot-, roodbakkend en grijsbakkend aardewerk. Dit dateert de vindplaats tussen het midden van de 12de eeuw en het einde van de 14de eeuw.

Gemeente Delft, Epko J. Bult

Delft * Phoenixstraat | Bij de aanleg van een ondergrondse parkeergarage aan de Phoenixstraat werden in de noordoosthoek van de bouwput de resten van een groot bakstenen gebouw aangetroffen. Het gebouw is buitenwaarts gemeten 20,8 m lang en 10,6 m breed. Het opgaande muurwerk is 70 cm dik en gemetseld met stenen die in grootte variëren van 21 x 10 x 5 cm tot 20 x 9,5 x 4,5 cm. Op grond van deze steenformaten wordt de bouw gedateerd in het midden van de 15de eeuw.

Aan de oostzijde sloten muren aan die onder de nog aanwezige bebouwing langs de Oude Delft doorliepen. Tegen de lange gevels stonden steunberen, wat er op wijst dat het gebouw minstens één verdieping heeft gehad. Het dak was gedekt met rechthoekige leisteen in zgn. Maaslandse stijl. Verder had het gebouw een kelder die nog grotendeels tot aan het niveau

van de onderdorpels van de kelderlichten bewaard was gebleven. De kelder was in de lengterichting in zes balkvakken verdeeld. De binten die de houten vloer van de begane grond hebben gedragen, rustten oorspronkelijk op een rij natuurstenen zuilen in het westelijke deel van de kelder en op korte bakstenen muurtjes in het oostelijke deel, waardoor in de oostelijke hoeken enkele aparte vertrekken ontstonden. De vloer bestond uit op de platte zijde gelegde bakstenen en had een bol verloop voor de afwatering naar de goten langs de binnenzijde van de keldermuur. De kelder had twee uitgebouwde ingangen in de lange gevels, waarvan er één in een nabijgelegen gebouw uit kwam, de andere in de tuin. Buiten het gebouw lagen enkele beer- en waterputten. De kelderruimte werd aan het einde van de 15de of aan het begin van de 16de eeuw verder onderverdeeld door er enkele muren in op te trekken. De kelder bleef tot ongeveer 1650 in gebruik en werd daarna dichtgegooid met mest, puin en huishoudelijk afval.

Het gebouw maakte waarschijnlijk tot 1573 deel uit van het fraterhuis Hiëronymusdal dat in 1404 als huis voor de Broeders des Gemeenen Levens werd gesticht. Onder de funderingen werden de resten van met mest dichtgegooid afvalkuilen en greppels gevonden, die het terrein in langgerekte oost-west georiënteerde percelen verdeelden. De scherven aardewerk die erin zijn aangetroffen, gaan terug tot het midden van de 14de eeuw. De greppels zijn waarschijnlijk veel ouder en gaan terug tot de 12de eeuw, toen de bewoning aan de Oude Delft ontstond. Ze werden in de 15de eeuw gedempt en vervangen door tuinmuren, die de grond binnen de bouwput in drie percelen opsplitten, waarvan de twee meest zuidelijke bijna 19 m (5 Rijnlandse roeden) breed zijn. Het noordelijke perceel waarop het onderkelderde gebouw stond is bijna 20 m breed.

Gemeente Delft, Epko J. Bult

Delft * TU-bibliotheek (binnenterrein) | Archeologisch onderzoek tijdens het uitgraven van het binnenterrein van de voormalige TU-bibliotheek voor de realisatie van een ondergrondse parkeergarage, heeft aangetoond dat op deze plaats in de binnenstad van Delft nauwelijks werd gewoond. Het terrein werd van de late 15de eeuw tot aan 1644 gebruikt als bleekveld en om lakens te drogen; geen activiteiten die veel archeologische sporen nalaten. Dergelijke stadsramen zijn aangegeven op het schilderij van de stadsbrand (1536) en op de stadsplattegrond van Jacob van Deventer (1550).

Pas na 1644 werden er huizenblokken gebouwd langs de oostzijde van de toen aangelegde Lakengracht. Tussen dat jaar en 1675 werden er drie zijstraten met huizen ten oosten van deze gracht aangelegd, te weten de Wolstraat, de Nieuwe Raamstraat en de Fortuinstraat. Beide eerstgenoemde straten lagen binnen de bouwput. Deze straten en de bijbehorende bebouwing was geen lang leven beschoren; in 1814 hadden ze al plaats gemaakt voor een exercitieterrein. De straten en de funderingen van de huizen werden niet aangetroffen, wat erop duidt dat de bebouwing ondiep gefundeerd zal zijn geweest. Slechts een enkele afvalkuil en een tonput met een tiental rood aardewerken waterkannen wijst nog op deze bewoning. De woningen lijken vooral bestemd te zijn geweest voor het armere deel van de werkende bevolking. Het meest opvallend was het aantreffen van een 6 m brede gracht, die oorspronkelijk op het terrein tussen de Wolstraat en de Nieuwe Raamstraat lag en die parallel liep aan het Rietveld. Deze gracht was in 1644 al gedempt. Zowel ten noorden als ten zuiden ervan werden nog twee dichtgegooid sloten gevonden, die mogelijk uit de begintijd van de stedenbouwkundige ontwikkelingen van de 14de eeuw dateren. Het zijn deze archeologische spo-

ren die een belangrijke bijdrage leveren aan het beeld hoe Delft er stedenbouwkundig in de Middeleeuwen heeft uitgezien. Verdere grootschalige grondwerkzaamheden in de nabije toekomst zullen naar verwachting nog meer van deze vroegstedelijke structuur in dit stadsdeel aan het licht brengen.

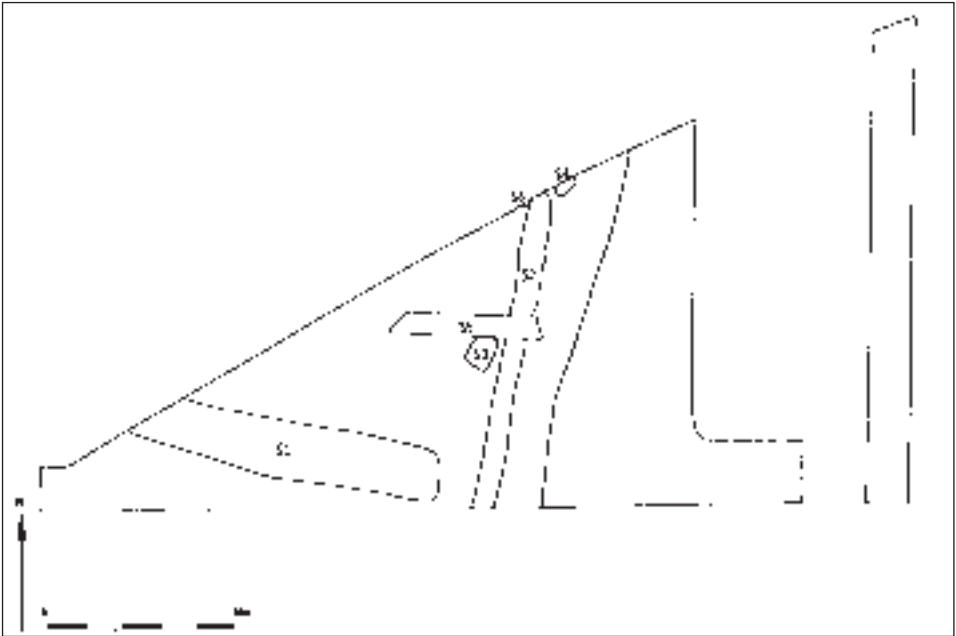
Gemeente Delft, Epko J. Bult

Giessenlanden * Schelluinen – Knooppunt Gorcum | In juni 2000 is in Schelluinen, gemeente Giessenlanden, een kleinschalig archeologisch onderzoek uitgevoerd in het kader van de aanleg van de Betuweroute. De vindplaats ligt tussen het knooppunt Gorinchem (A27 en A15) en de dorpskern van Schelluinen. Ontwerp en directievoering van het onderzoek waren in handen van de Projectgroep Archeologie Betuweroute (PAB), het veldwerk is uitgevoerd door het Archeologisch Diensten Centrum (ADC).

De vindplaats werd ontdekt door RAAP tijdens een inventariserend onderzoek in het kader van de aan te leggen Betuweroute (Asmussen 1994: 111). In boringen was een archeologische laag zichtbaar met houtskool, bot en fragmenten van kogelpot-, Pingsdorf-, Paffrath- en Badorf-aardewerk. De vindplaats is op grond van het aardewerk gedateerd in de 11de - 12de eeuw. Vermoed werd dat het een huisplaats betrof. Dit type vindplaats is in het landelijk gebied van Zuid-Holland zeldzaam en daarom werd besloten om op het door de aanleg van de Betuweroute bedreigde deel van de vindplaats een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) uit te voeren (Goossens 2001). Het tracé van de Betuwelijn is hier ca. 35 m breed. Het archeologisch onderzoek is uitgevoerd door in het geplande tracé twee putten aan te leggen met een gezamenlijk oppervlak van 733 m² (afb. 45). De door RAAP gedane waarnemingen bleken geen betrekking te hebben op een vondstlaag. De vindplaats is door een recente egalisatie afgetopt, waardoor het oorspronkelijk loopoppervlak en de vondstlaag in het onderzochte deel verdwenen zijn.

Gelijktijdig met het archeologisch onderzoek is op en in de omgeving van de vindplaats een fysisch-geografisch onderzoek uitgevoerd. Hieruit bleek dat de vindplaats gelegen is op de zuidelijke oeverzone van een zuidwest-noordoost lopende stroomgordel. Ten zuiden van werkput 2 bevinden zich blijkens het booronderzoek komafzettingen en crevasse-afzettingen in de ondergrond. Van de twee geplande opgravingsputten bevatte alleen werkput 1 sporen (afb. 45). In deze werkput zijn twee greppels aangetroffen, die mogelijk als de zuidoosthoek van een erfafscheiding geïnterpreteerd kunnen worden. De vulling van de twee greppels bevatte laatmiddeleeuws vondstmateriaal. Naast deze greppels werden in de put onder andere een rechthoekige kuil van 2,8 bij 1,3 m aangetroffen, waarvan de functie onbekend is. Het vondstenspectrum van de vindplaats bestaat uit huttenleem, aardewerk, metaal en bot. Aardewerk is zowel in het vlak als in de sporen aangetroffen. Het huttenleem komt vooral uit de laatmiddeleeuwse sporen in put 1.

De sporen kunnen op grond van het aardewerk gedateerd worden van de 11de tot de 13de eeuw. Dit aardewerk is vooral afkomstig uit het Duitse Rijnland en de Maasvallei. Daarnaast bevatte deze vindplaats in mindere mate ook Elmpter waar en wat proto-steengoed. Het aangetroffen metaal is slecht geconserveerd en heeft geen duidelijke artefacten opgeleverd. Het botmateriaal is vooral afkomstig uit de sporen in put 1. Het betreft vooral gedomesticeerde dieren als rund (13%), varken (3%), één fragment van schaaap/geit, terwijl ook een eendenbot herkend kon worden. Op een aantal botfragmenten zijn menselijke slacht- en haksporen aanwezig. Uit een greppelspoor zijn twee monsters archeobotanisch onder-

Afb. 45. Giessenlanden * Schelluinen – Knooppunt Gorcum. Overzicht van alle sporen in werkput 1.

zocht. Het monster met verkoolde resten heeft de volgende graansoorten en gewassen opgeleverd: emmertarwe, haver, gerst en erwt. Het monster met onverkoold materiaal bevatte alleen wilde planten, waaronder akkeronkruiden en oeverplanten. De laatste soort past goed in het beeld van de watervoerende erfafscheidingen (greppels) en het nattere komgebied.

De verkoolde graan- en kafresten betekenen dat verbouw van graan mogelijk geweest moet zijn op het hoge en droge deel van de oeverwal. De op de komgronden gelegen weilanden zullen vooral gebruikt zijn voor het houden van vee en misschien als hooiland. Hooi was in de Middeleeuwen een belangrijk agrarisch product, dat gebruikt werd als voedsel voor vee en voor mestproductie.

De conclusies die hier gepresenteerd worden zijn voorlopig, gezien het geringe oppervlak dat onderzocht is en het waarderend karakter van het onderzoek. De kern van de bewoning zal zeer waarschijnlijk meer op het hogere deel van de oeverafzettingen gesitueerd zijn geweest en moet nader onderzocht worden. Op basis van de greppels die vermoedelijk als erfafscheiding gediend hebben, kan de ligging van de kern van de bewoning op slechts enkele tientallen meters ten noorden van werkput 1 worden ingeschat. Het greppelsysteem vormde zeer waarschijnlijk de zuidoostelijke begrenzing van een erf en heeft vermoedelijk ook gezorgd voor ontwatering van het erf naar de komgronden. Het vondstmateriaal wijst erop dat op het erf minimaal één boerderij gestaan moet hebben, maar de stroomgordel waarop de vindplaats ligt bood genoeg ruimte voor meer erven en bouwland. De wanden van de veronderstelde boerderij zullen gemaakt zijn van vlechtwerk, aangesmeerd met leem, getuige het verbrande huttenleem met takindruckken uit put 1. Op basis van het aardewerk kan de bewoning vooral worden toegeschreven aan het tweede en derde kwart van de 12de eeuw (gebaseerd op de vondst van een dakvormige, afgeschuinde Pingsdorfrand en een machet-

rand van een pot uit de Maasvallei). De bewoners van de boerderij zullen zich vooral beziggehouden hebben met land- en tuinbouw en het houden van vee. Op basis van het botmateriaal mag men veronderstellen dat vooral runderen en ook varkens gehouden zijn. Opvallend is het zo goed als ontbreken van botmateriaal van schapen en geiten.

Gezien de relatief hoge grondwaterstand kan verwacht worden dat eventuele houtresten en andere organische materialen goed bewaard zijn gebleven, vooral in de dieper gelegen sporen. Het type vindplaats, een goed geconserveerde middeleeuwse wetland-nederzetting, is zeldzaam. Geïsoleerde huisplaatsen uit de 10de – 12de eeuw zijn voornamelijk bekend uit de Noord- en Zuid-Hollandse gewesten.

Projectgroep Archeologie Betuweroute, Esther Wieringa

Gorinchem * Laag Dalem | In het kader van de nieuwbouwplannen van de gemeente Gorinchem heeft RAAP in 2000 in het plangebied Laag Dalem, gelegen tussen Gorinchem en Dalem een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd. Hoewel de verwachting was dat de pleistocene afzettingen zich voor dit onderzoek op een te grote diepte bevinden, werd tijdens het karterend booronderzoek in het centrale deel van het plangebied toch een rivierduin (donk) aangetroffen. De ‘Dalemse Donk’ was voorafgaande aan dit onderzoek onbekend. Opvallend is dat de top van de donk aan de oppervlakte ligt. Dat de zandige formatie tijdens geologische en bodemkundige karteringen niet is opgemerkt, is mogelijk te wijten aan een gedeeltelijke afdekking met overslagafzettingen. Een deel van de top van de donk is opgenomen in de kleiige bouwvoor. Waarschijnlijk is de donk met een laag klei overdekt geweest. Door het verlagen van de grondwaterspiegel is het gebied rondom de donk ingeklonken, waardoor deze tegenwoordig als een verhoging in het huidige landschap zichtbaar is. Tijdens de oppervlaktekartering werd op de donktop een concentratie prehistorisch aardewerk en vuurstenen artefacten aangetroffen. De omvang van de oppervlakteconcentratie is ca. 75 bij 35 m. De samenstelling van het materiaal duidt op de aanwezigheid van een nederzettingsterrein uit het Neolithicum. Tijdens het waarderend booronderzoek zijn op de flanken van de donk afvallagen uit zes verschillende perioden aangetroffen. Deze afvallagen strekken zich tot 20 m vanaf de donk in het omliggende veen of klei uit. De afvallagen werden op verschillende niveaus aangetroffen. Op grond van de aanhechtingshoogte van de afvallagen met de donk zijn deze gedateerd. De datering van de lagen varieert van 2.200 tot 4.150 voor Chr. De afvallagen werden zowel in de rondom de donk aanwezige kleilagen als in het veen aangetroffen.

Archeologisch adviesbureau RAAP, B. Jansen

Gouda * Groeneweg 27 | Op deze locatie staat het uit 1926 daterende pand van de Casimirschool. Het gebouw was niet onderheid en is hierdoor in de loop der jaren verzakt. Dit is verholpen door het aanbrengen van een nieuwe fundering. Na het verwijderen van de betonvloeren kon archeologisch onderzoek worden uitgevoerd door leden van de Archeologische Vereniging Gouda onder leiding van de gemeentelijk archeoloog. Het onderzoek bestond uit het graven van proefsleuven en vond plaats in de periode oktober 2000 tot januari 2001. Voor deze locatie bestond grote belangstelling, omdat hier één van de Goudse kloosters lag: het Catharinaklooster. Op de stadsplattegrond van Blaeu uit 1649 staat de kloosterkerk nog aangegeven.

In de vijf onderzochte lokalen zijn verschillende funderingen blootgelegd van oude

woonhuizen. De huizen lagen aan de Koepoort of Korte Geuzenstraat, een straatje haaks op de Groeneweg. Er zijn delen van verschillende zij- en binnenmuren aangetroffen. Eén zijgevel had een lengte van minimaal 12 m; de totale diepte van dit pand bedroeg waarschijnlijk ca. 14 m. Naast dit huis lag een steegje van 1 m breed met een verharding van stukken natuursteen in combinatie met gewone bestrating. De breedte van de panden bedroeg ongeveer 6,5 m. Het is opvallend dat de richting van de muren afwijkt van de huidige rooilijn. De huizen kunnen waarschijnlijk in de 17de eeuw worden gedateerd. Helaas zijn er geen vondsten aangetroffen die iets zouden kunnen zeggen over het dagelijks leven van de bewoners. Aan de zijde van de Groeneweg is verder een gemetselde rioolput gevonden. De afmetingen bedroegen 0,90 x 2,30 m (binnenwerks) met een diepte van 2,20 m. De put maakte deel uit van een overkluisd riool, dat nog watervoerend was en grotendeels intact. Deze riolering staat aangegeven op een oude rioolkaart en is in ieder geval ouder dan 1870. Het riool is naar alle waarschijnlijkheid aangelegd in een oude zijl of kavelsloot. Achter een ingestort deel van de put was een oudere muur te zien, waarvan de onderste lagen waren opgetrokken uit grote blokken natuursteen. Ondanks het feit dat er vooralsnog geen sporen van het Catharinaklooster zijn gevonden, heeft dit onderzoek toch aanvullende gegevens opgeleverd over de topografie van dit deel van de binnenstad.

Gemeente Gouda, R.S. Kok

Gouda * Oosthaven 14 | Tijdens restauratiewerkzaamheden in het pand Oosthaven 14 is in maart 2000 onderzoek gedaan door leden van de Archeologische Vereniging Golda. Hierbij is tegen de achtergevel van het pand een verroest stalen luik ontdekt dat toegang gaf tot een oude kelder, waarin een watergang werd aangetroffen. Onder het achterhuis bleek een overkluisd riool aanwezig te zijn, dat nog watervoerend was en vrijwel geheel intact (afb. 46). Het riool loopt in de lengterichting onder het pand door en verbindt de Haven met het grachtje van de Molenwerf. Op de kade voor het huis staat nog een eveneens verroest mechanisme, waarmee een inlaatschuifkon worden bediend (een zogenaamd rinket). Bij de aanleg van deze verbinding is gebruik gemaakt van de al aanwezige kelder. Deze kelder was oorspronkelijk 2,20 m breed en voorzien van een tongewelf. Door het plaatsen van een tussenmuur is de ruimte in tweeën gedeeld, waarbij in het breedste gedeelte van ruim 1,30 m een open riool is gemaakt. Het is vooralsnog onbekend wanneer dit is gebeurd. Buiten de kelder is het riool overkluisd. Aan de voorkant verdwijnt het riool onder het naastgelegen pand Oosthaven 13, dat oorspronkelijk één geheel vormde met nr. 14. Het verdere verloop ervan kon door een vrijwilliger in een waadpak voor een gedeelte worden vastgesteld. Bouwhistorisch onderzoek door bureau IBID uit 's-Hertogenbosch heeft uitgewezen dat het achterhuis uit het begin van de 17de eeuw dateert en misschien zelfs iets ouder is. De gegevens die in de kelder zijn verzameld, vormen een belangrijke aanvulling op dit bouwhistorisch onderzoek.

Gemeente Gouda, R.S. Kok

Gouda * Waarnemingen | In 2000 zijn enkele kleinere onderzoeken uitgevoerd, onder andere aan de Westhaven 37 en in de Wilhelminastraat. Op de locatie Raam 19-23, waar in 1999 twee stookplaatsen van een lakenverver zijn onderzocht (Kok 1999), konden eveneens enkele aanvullende waarnemingen worden verricht.

Gemeente Gouda, R.S. Kok

Afb. 46. Gouda * Oosthaven 14. Overkluisd riool, 17de-19de eeuw.

's-Gravenhage * Achterom 36-40 | In de periode van 11 oktober tot en met 22 november is een onderzoek verricht op de locatie Achterom 36-40. Aanleiding voor het onderzoek vormde de sloop van de bestaande bebouwing en de geplande nieuwbouw ter plaatse. De locatie is gelegen aan de oostzijde van de strandwal waarop het centrum van Den Haag is gelegen en markeert min of meer de overgang van het Oude Duin naar het naast gelegen strandvlakteveen. Het opgravingsterrein zelf lag ingeklemd tussen de voormalige Beek, een in de Middeleeuwen aangelegde waterverbinding met de Hofvijver, en het Achterom.

Uit het archeologisch onderzoek bleek dat de oudste bewoningssporen op de locatie uit eind 14de/begin 15de eeuw dateren. In deze periode werd de oostelijke oever van de Beek aangeplempt met stadsafval, waaronder veel (fragmenten van) steengoedkannen uit het Duitse Siegburg. Gelijktijdig of mogelijk iets later verschenen langs het Achterom twee eenvoudige bakstenen huizen. Eén daarvan was gelegen onder de huidige percelen Achterom 38-40. Van dit pand, dat minimaal ca. 5 m breed was, zijn delen van de noordelijke zijgevel en de achtergevel aangetroffen. De ligging van het pand, deels onder Achterom 40 en deels onder Achterom 38, geeft aan dat beide percelen oorspronkelijk één geheel vormden en pas in een later stadium gesplitst zijn. Het tweede 15de-eeuwse pand, met een breedte van iets meer dan 5,5 m, was gelegen op het huidige perceel Achterom 36. Van dit pand zijn delen van de voorgevel en beide zijgevels aangetroffen. Andere sporen behorend bij deze gebruiksfase van de locatie, zoals leemvloeren of afvalkuilen, zijn niet aangetroffen. Omstreeks het midden van de 16de eeuw zijn beide panden waarschijnlijk afgebroken en werd begonnen met nieuwbouw, die de basis zou vormen van de bebouwing, die tot aan de sloop in de zomer van 2000 zou blijven bestaan.

In eerste instantie bestond deze 16de-eeuwse bebouwing uit ca. 8 m diepe panden, die in de daarop volgende eeuwen naar achteren toe verlengd werden. Deze uitbouw verliep schoksgewijs en niet voor alle panden gelijktijdig. Met name het 16de - 17de-eeuwse grondplan van Achterom 40, met een 17de-eeuwse kelder inclusief keldervloeren en diverse toegangstrappen, was goed bewaard gebleven.

Een opmerkelijke vondst betrof verder een bakstenen leerlooiersput aan de zuidzijde van Achterom 40, die op basis van het gebruikte baksteenformaat omstreeks de 17de eeuw gedateerd kan worden. De aanwezigheid ervan geeft aan dat, ondanks de vele verordeningen die het tegendeel trachtten te bereiken, het ambacht van leerlooier in deze periode nog steeds aan het Achterom werd uitgeoefend. Daarnaast zijn vele andere resten aangetroffen van fundamente van nieuwbouw- en verbouwactiviteiten. Hiertoe behoren ook restanten van een bakstenen kade-aanleg en overkluizing van de Beek. Vondstmateriaal behorend bij de 16de- en 17de-eeuwse bewoning is, afgezien van enkele aspotten, nauwelijks aangetroffen. Blijkbaar is het merendeel van het gebruiksafval door de bewoners direct in de Beek gedumpt.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, E. Jacobs

's-Gravenhage * Binnenhof | Tussen april en september 2000 zijn archeologische waarnemingen gedaan bij de vernieuwing van het rioolstelsel op het Binnenhof. De grondwerkzaamheden betroffen het ontgraven van oude riooltrajecten en het graven van een aantal nieuwe trajecten op het voorplein voor de Ridderzaal en langs de bebouwing achter de Ridderzaal. Bij deze werkzaamheden werden aangetroffen muurresten zoveel mogelijk ontzien.

Op het voorplein werden verspreid enkele kleine 14de-eeuwse afvalkuilen gevonden. Aan de zuidzijde van het voorplein lag een grote 18de-eeuwse puinkuil, die waarschijnlijk samenhangt met de verbouw van het 'Stadhouderskwartier'. Aan de noord-west-zijde van het voorplein werden funderingen met een spaarboog-constructie aangetroffen die vermoedelijk onderdeel zijn geweest van een uitbreiding van de Hofkapel. Aan het begin van de 20ste eeuw is veel bebouwing rond en achter de Ridderzaal gesloopt. Deze bebouwing is gelukkig eerder, in 1875, ingemeten. Allerlei funderingen en plavuizenvloertjes die in de rioolsleuven werden aangetroffen, kunnen met behulp van de opmeting uit 1875 worden verklaard. Opmerkelijke sporen waren die van de 3 m diep gefundeerde muren van de Hoge Raad, aan de onderzijde uit 17de- en 18de-eeuwse stenen opgebouwd en aan de bovenzijde uit 13de-14de-eeuwse kloostermoppen. Op een aantal plaatsen werden funderingen gevonden van poorten, die de Ridderzaal verbonden met de omringende bebouwing. Eén van die funderingen, opgebouwd uit 13de-eeuwse kloostermoppen, is onderdeel van een nog onbekende structuur direct ten noorden van de grafelijke zalen.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, M.M.A. van Veen

's-Gravenhage * Dr. van Welylaan | Grootschalige nieuwbouw op het terrein van het voormalig Juliana Kinderziekenhuis aan de Dr. van Welylaan noopte de afdeling Archeologie tot het uitvoeren van een vijf maanden durend archeologisch onderzoek ter plekke. Boringen en kleine proefputjes hadden aangegeven dat het terrein een aantal duidelijke archeologische waarden bevatte. Het terrein is gelegen op de flank van een strandwal en bevindt zich binnen het gebied dat door Jong Duin is overstoven.

Het onderzoek is uitgevoerd in een drietal basiswerkputten, overeenkomend met de drie gebouwen waar de nieuwbouw van 'De Jutter' uit zou gaan bestaan. Er werden sporen en vondsten aangetroffen uit vier verschillende perioden: de late ijzertijd, de Romeinse tijd, de vroege Middeleeuwen en de late Middeleeuwen. Verreweg de meeste sporen en vondsten stamden uit de late ijzertijd (2de - 1ste eeuw v.Chr.). De overblijfselen uit die periode waren in alle drie de basisputten aanwezig. In het lager gelegen deel van het oude landschap ging het om een aantal vaak parallel aan elkaar lopende greppeltjes. Het lijkt er op dat er sprake is geweest van akkersystemen die na elkaar hebben gefunctioneerd. Het hogere deel van het toenmalige landschap, aangesneden in de meest oostelijke basisput, leverde een aantal paalspoortjes op zonder dat daar een structuur in te ontdekken viel. Waarschijnlijk is hier de ijzertijd nederzetting of -boerderij heel dicht genaderd; duidelijk is echter dat de kern buiten het opgravingsterrein moet hebben gelegen. Het vondstmateriaal bestond vanzelfsprekend voornamelijk uit aardewerk en werd in alle putten aangetroffen. Het materiaal bleek zeer slecht te zijn geconserveerd. Mede daarom is een meer exacte datering van een en ander nog niet te geven.

Er is ook, zij het in beperkte mate, Romeins vondstmateriaal aanwezig. Het gaat om een aantal scherven die uit de 2de eeuw na Chr. stammen. Er konden echter geen duidelijke grondsporen aan deze periode worden toegeschreven. Blijkbaar heeft er in die periode in de omgeving een boerderij gestaan, maar waar die moet worden gezocht is nog onbekend. In principe kan een soortgelijk verhaal voor de vroegmiddeleeuwse periode worden verteld. Er is een beperkt aantal scherven aangetroffen die in de 6de of 7de eeuw kunnen worden gedateerd. Slechts één kuil, gevuld met onder andere grote houtskoolfragmenten, kon ook aan deze periode worden toegeschreven. Er moet van uit worden gegaan dat in de directe omgeving een vroegmiddeleeuwse rurale nederzetting heeft gefunctioneerd. Ook voor deze geldt echter dat we nog geen idee hebben waar die zich zou moeten bevinden.

Tenslotte zijn er vondsten en enkele grondsporen uit de late Middeleeuwen, uit de 14de eeuw teruggevonden. Het gaat hierbij om een aantal duidelijke sloten, die waarschijnlijk akker- of weidepercelen in het lagere deel van het landschap omgrensden. Het verloop van de strandwal lijkt bepalend te zijn geweest voor de uitleg van dit systeem. De sloten hebben een sterk humeuze vulling, aangevend dat er water in heeft gestaan. Dat betekent dat de grondwaterstand in die periode duidelijk hoger moet zijn geweest dan in de periodes daarvoor. Dat kan te maken hebben met de in die periode langs de kust al veelvuldig optredende Jonge Duin-overstuivingen. Het zijn ook die overstuivingen die een einde maken aan het boerenbedrijf hier. De genoemde sloten zijn allen dichtgewaaid en overstoven. Daarmee komt de Jonge Duinvorming hier overigens laat op gang, iets wat misschien wel specifiek is voor het gehele Haagse gebied. De opgraving aan de Johan van Oldenbarneveltlaan in het Statenviertel heeft destijds eenzelfde datering voor de overstuivingen van het Jonge Duin opgeleverd (Magendans & Waasdorp 1989).

*Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie,
J.A. Waasdorp & F. Romijn-Wijzenbeek*

's-Gravenhage * Lozerlaan | Eind 2000 bleek het noodzakelijk een beperkt archeologisch onderzoek uit te voeren langs de vijver direct ten oosten van het meest zuidelijk deel van de Lozerlaan, omdat daar 'natuurvriendelijke' oevers zouden worden aangelegd. Dit deel van de Lozerlaan en omgeving staat bekend als een archeologisch rijk gebied met de restanten

Afb. 47. 's-Gravenhage*
 Lozerlaan. Graf van een zuigeling
 uit de Romeinse tijd (foto: Peter
 van Oosterhout, Rijswijk)

van een uitgebreid inheems-Romeins nederzettingscomplex uit de 2de en 3de eeuw na Chr. (Zie Van Ginkel & Waasdorp 1992). Middels twee sleuven van enkele meters breed werd een gebied bestreken van ca. 100 m. Inderdaad bleek er zich nog een behoorlijk aantal sporen te bevinden die aan de inheems-Romeinse nederzetting konden worden toegeschreven. Het ging daarbij om zowel greppels en paalsporen als kuilen. Eén van de greppels bleek een voortzetting te zijn van een greppel die enkele jaren geleden aan de andere zijde van de Lozerlaan is aangetroffen en zou nu als erfafsluiting geïnterpreteerd kunnen worden.

Twee kuilen verdienen een aparte vermelding. Eén ervan had ooit een waterput bevat. De resten daarvan zijn echter niet teruggevonden; waarschijnlijk zijn die al in de Romeinse tijd verwijderd. Ronduit spectaculair was de inhoud van de andere kuil: hier werd het goed bewaard gebleven skelet van een baby aangetroffen (afb. 47). Blijkens fysisch-antropologisch onderzoek, uitgevoerd door C. Kraan, is het kind destijds waarschijnlijk niet ouder gewor-

den dan 1 jaar. Het skeletje is geconserveerd en zal te zijner tijd opgenomen worden in de collectie van het Museum.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, J.A. Waasdorp

's-Gravenhage * Rabbijn Maarssenplein | Half september 2000 is een archeologisch onderzoek gestart op het Rabbijn Maarssenplein (tussen Gedempte Gracht, Bezemstraat en St. Jacobstraat) dat tot eind april 2001 in uitvoering is.

Het onderzoek richt zich enerzijds op de sporen van de handwerkwijk in het veengebied die zich aan de oostzijde van de Gedempte Gracht ontwikkelde vanaf de 15de eeuw en anderzijds op de ontwikkeling van de joodse buurt hier vanaf het einde van de 17de eeuw. Het veldonderzoek wordt waarschijnlijk in het najaar van 2001 voortgezet. De resultaten zullen in de Kroniek over 2001 verschijnen.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, M.M.A. van Veen

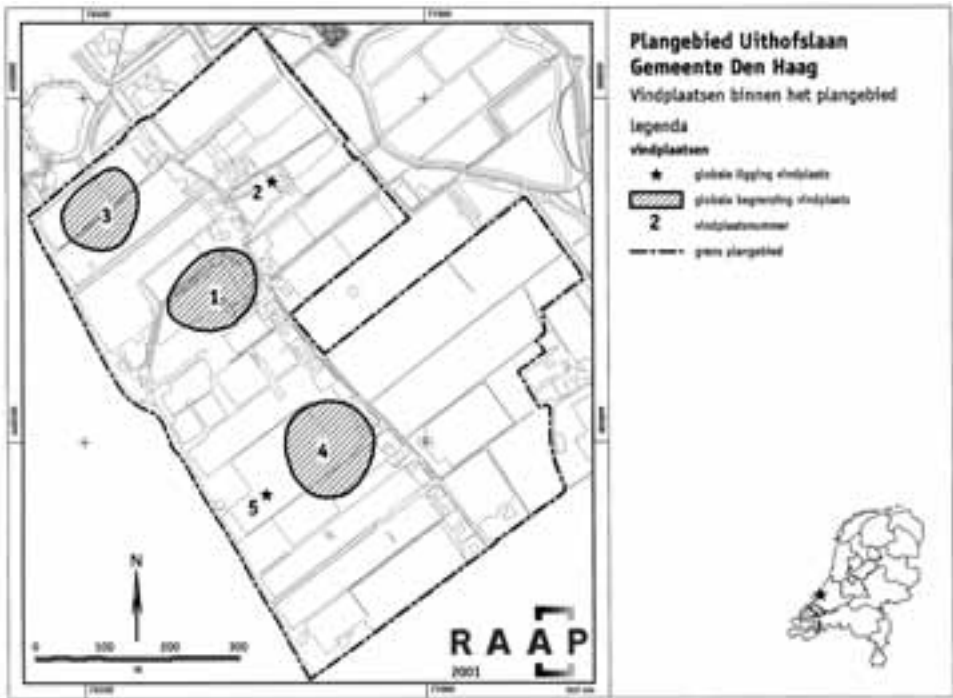
's-Gravenhage * Uithofslaan | Amstelland Ontwikkeling Grondbedrijf BV heeft archeologisch adviesbureau RAAP opdracht gegeven een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAI) uit te voeren ten behoeve van woningbouw langs de Uithofslaan te Den Haag (afb. 48). Het onderzoek betrof een karterend- en waarderend booronderzoek. De archeologische kartering (AAI-1) heeft binnen het plangebied Uithofslaan, naast twee reeds bekende vindplaatsen, nog eens drie nieuwe vindplaatsen opgeleverd (vindplaatsen 3, 4 en 5). Deze zijn aansluitend aan het karterend onderzoek gewaardeerd (AAI-2).

De eerste vindplaats betrof een al bekende locatie in de noordwestelijke helft van het plangebied (ten westen van de Uithofslaan, ARCHIS-waarnemingsnummer 24360). Op deze vindplaats zijn sporen uit de Romeinse tijd alsmede muurresten en waterputten van vermoedelijk boerderijen van de uithof van het klooster Leeuwenhorst aangetroffen. Deze stenen resten dateren uit de Middeleeuwen en de 16de - 17de eeuw. Tijdens het booronderzoek werden onder andere enkele kleine fragmenten aardewerk, houtskool en fosfaat aangetroffen op een diepte vanaf gemiddeld 50 cm onder het maaiveld. Door de bebouwing in de Middeleeuwen en recentere tijden is de verwachting dat een deel van zowel de Romeinse als middeleeuwse sporen gedeeltelijk verstoord of verdwenen is. Op basis van de verspreiding van de archeologische indicatoren werd een globale omvang van de vindplaats vastgesteld.

De tweede vindplaats betreft een reeds bekende locatie in het noordoostelijke deel van het plangebied. Op deze plek werden, op basis van historische kaarten, eveneens muurresten van gebouwen verwacht die behoorden tot de uithof van het klooster Leeuwenhorst. De aanwezigheid van die muurresten kon door middel van het booronderzoek niet aangetoond worden, maar kan nog altijd niet uitgesloten worden. Ook zijn hier twee locaties achterhaald waar tijdens grondwerkzaamheden in het verleden stenen en muurresten werden aangetroffen.

De derde vindplaats bevindt zich in de uiterste noordwestelijke hoek van het plangebied. Hier zijn restanten aangetroffen van wat vermoedelijk een klein nederzettingsterrein uit de Romeinse tijd is geweest. De archeologische indicatoren zijn vanaf ca. 45 cm onder het maaiveld aangetroffen. De omvang van de plaats kon moeilijk vastgesteld worden en het is niet uitgesloten dat het eigenlijk om twee vindplaatsen gaat waarvan de tweede zich op het zuidelijk gelegen perceel bevindt. Dit perceel kon echter niet onderzocht worden vanwege de aanwezigheid van een betonnen beplating.

De vierde vindplaats bevindt zich in de zuidelijke helft van het plangebied (ten westen van

Afb. 48. 's-Gravenhage * Uithofslaan. Opgravingsplattegrond.

de Uithofslaan). Hier zijn sporen gevonden van een vermoedelijk nederzettingsterrein uit de Romeinse tijd en mogelijk de Middeleeuwen. Het Romeins aardewerk dateert uit de 1de en/of 2de eeuw na Chr. De archeologische indicatoren zijn vanaf 25 cm onder het maaiveld aangetroffen. De noordelijke en westelijke begrenzing van de vindplaats konden globaal vastgesteld worden. De oostelijke en zuidelijke begrenzing vallen deels buiten het onderzochte gebied. De vindplaats zal zich zeker in zuidelijke richting uitgestrekt hebben.

De vijfde vindplaats bevindt zich direct ten westen van vindplaats 4. Het betreft een zandige opduiking waarop in enkele boringen houtskool is aangetroffen. De zandkop heeft een globale omvang van 70 x 60 m en de hoogte van het zand loopt van 1,28 m onder NAP (1,35 m onder het maaiveld) tot 2,51 m onder NAP (2,7 m onder het maaiveld). De hoeveelheid houtskool varieert van een enkele tot meer spikkels. Slechts in één boring werd veel houtskool aangetroffen. Op basis van de diepteligging van het afdekkende veen kan de houtskool globaal gedateerd worden in de periode Neolithicum – vroege bronstijd. De aard van de vindplaats is niet bekend. Door het ontbreken van andere archeologische indicatoren is het niet uitgesloten dat het houtskool een natuurlijke oorsprong heeft.

Van de vindplaatsen 1, 3 en 4 kon een globale begrenzing weergegeven worden, van de vindplaatsen 2 en 5 niet. De verwachting is dat zich binnen de aangegeven begrenzingen een groot gedeelte van de respectievelijke nederzettingkernen bevindt. Buiten deze begrenzingen zijn weinig tot geen indicatoren aangetroffen, maar er kunnen hier desondanks nog grondsporen voorkomen zoals greppels die voormalige perceelsgrenzen vormden. Voor alle vindplaatsen is een Aanvullend Archeologisch onderzoek in de vorm van proefsleuven aanbevolen.

Archeologisch adviesbureau RAAP, Christo Thanos

's-Gravenhage * Wateringse Veld | In het Wateringse Veld is gedurende het jaar 2000 ge-graven op een aantal voormalige duinruggen in de Erasmuszone, rondom het sportcomplex 'De Rhyenhof' aan de Noordweg. Het landschap in dit gebied is omstreeks 4000 voor Chr. ontstaan. De duinruggen vormen de uitlopers van een complex van duinen en strandwallen dat parallel aan de kust van zuid naar noord liep en door een duinenrij van de zee was afge-sloten. Vanaf omstreeks 1730 voor Chr. ontstond veen in de lager gelegen delen, als gevolg van een stijging van het grondwater onder invloed van een stijgende zeespiegel. Waar eerst bossen waren, ontstonden nu moerassen. Drogere en nattere periodes wisselden elkaar af. Tussen 500 en 250 voor Chr. steeg de zeespiegel zover dat de duinenrij voor de kust werd doorbroken. De Gantel en haar zijkreken doorsneden vanuit zee het landschap. Bij over-stromingen werden hele kleipakketten afgezet (Afzettingen van Duinkerke I). Omstreeks 1150 na Chr. steeg de zeespiegel opnieuw en werden weer kleipakketten afgezet.

Uit de opgravingen die in 2000 langs de Noordweg zijn gedaan blijkt dat in dit voormali-ge landschap in het verleden meermalen mensen actief zijn geweest. De vroegste sporen van bewoning zijn van voor de veenvorming en dateren tenminste uit het Laat-Neolithicum. Ver-schillende vuurstenen werktuigjes en afslagen, botmateriaal en fragmenten van aardewerk werden gevonden. Eveneens uit deze periode dateert een kuil met deels verbrand bot, aarde-werk en vuursteen. Bestudering van dit materiaal zal meer duidelijk kunnen maken over de leefwijze van deze groep mensen. Nadat omstreeks 730 voor Chr. de veenvorming was ge-stopt werd het gebied opnieuw bewoond. Dit blijkt uit afdrukken in de drassige ondergrond van vee dat daar heeft gelopen en de voetstap van een mens uit de overgangperiode van de late bronstijd naar de vroege ijzertijd. Na een nattere fase hebben akkerbouwers in de buurt gewoond. De akker waar zij hun gewassen verbouwden werd tijdens de opgravingen in 2000 vrijgelegd. Deze akker kan in de midden-ijzertijd gedateerd worden tussen 600 en 500 voor Chr. Aan de flank van een van de duintoppen werd een grote hoeveelheid materiaal aange-troffen dat deels uit de late bronstijd, maar mogelijk ook uit vroegere fases stamt. In 2000 was nog niet duidelijk of dit materiaal gerelateerd kon worden aan de sporen van het be-lopen niveau elders in het gebied.

Sporen van Romeinse bewoning werden in dit gebied eveneens aangetroffen. De sporen bestonden uit greppels die voor het grootste deel in verband stonden met de boerderijplat-tegrond die in 1999 langs de Rhijenhof werd opgegraven. Ook uit de middeleeuwse en post-middeleeuwse periode zijn greppelsystemen opgegraven.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, A. Vermeulen

's-Gravenzande * Vreeburghlaan (veilingterrein) | Op het voormalige veilingterrein van 's-Gravenzande zal in de komende jaren een geheel nieuwe woonwijk verrijzen. De acti-viteiten zijn in 1999 begonnen met de bouw van een school waar ook in het jaar 2000 nog aan gewerkt is. De veilinggebouwen werden en worden in etappes afgebroken, waarna er stapsgewijs steeds nieuwe woonhuizen gebouwd zullen worden. Vanuit het zuidwesten wordt de nieuwe wijk in noordoostelijke richting steeds verder uitgebouwd.

Bekend is dat op het veilingterrein (dat grenst aan het dorpscentrum), met name ten noorden van de veilingkade en ten oosten van de Vreeburghlaan, in de Middeleeuwen een begijnhof en een klooster hebben gelegen. Na de reformatie, waarbij de klooster- en be-gijnhofgoederen in beslag genomen werden door de Staten van Holland, kwamen klooster en begijnhof in particuliere handen en werd op het terrein in de 17de eeuw de buitenplaats

Vreeburgh gesticht. In 1999 is er van deze complexen al het nodige opgegraven (zie kroniek over 1999).

In 2000 zijn er voornamelijk archeologische waarnemingen gedaan tijdens de bouwwerkzaamheden. Vooral in de hoek ten noordoosten van de Vreeburghlaan en de Gasthuislaan zijn erg veel vondsten aangetroffen uit de periode van het begijnhof. Bij het onderzoek in 1999 was er aan de Vreeburghlaan al een stuk van de begijnhofmuur teruggevonden en men hoopte nu ook aan de Gasthuislaan een stuk muur te vinden. Die muur werd daar inderdaad gevonden, ongeveer 30 m ten noorden van de Gasthuislaan. Hierdoor lijkt het logisch dat de perceelgrens van het begijnhof ongeveer gelijk liep met de achtergrens van de huizen aan de (middeleeuwse) Gasthuislaan. De muur zelf bestond uit twee delen waarbij de onderste drie lagen gemaakt waren van fragmenten secundair gebruikte kloostermoppen en grote bakstenen die te dateren zijn in de 15de eeuw. Deze oude fundering varieerde in breedte van 70 tot 80 cm en was aan de bovenkant met behulp van leisteen en brokken baksteen afgevlakt. Bovenop de oude 15de-eeuwse fundering is in de 17de of 18de eeuw een nieuwe muur gemetseld van zachtgebakken orangerode steen die ondersteund werd met steunberen die op ongeveer 2,5 m afstand van elkaar stonden. Dit nieuw opgemetselde stuk muur uit de 17de of 18de eeuw is vrijwel zeker een vernieuwing van de perceelscheiding uit de periode van de buitenplaats Vreeburgh, die in de 17de eeuw is aangelegd op de terreinen van het begijnhof en het klooster. De totale lengte van het teruggevonden stuk (begijnhof)muur was 8,80 m. Op het begijnhofterrein vlakbij de nieuw gevonden muur werden verschillende heel grote afvalkuilen gevonden. In deze afvalkuilen werd veel aardewerk aangetroffen uit de 15de en de 16de eeuw. Het vermoeden bestaat dat hier een rij woonhuizen van de begijnen heeft gestaan, waarbij ze op hun achtererf een beerput of afvalkuil hadden. Het meeste aardewerk dat hier werd gevonden was in scherven, maar na restauratie zijn hier verschillende mooie exemplaren vaatwerk uit samengesteld. Een bijzondere vondst was een pijpenpaard beeldje van Sint Joris.

Verspreid over het terrein werden ook diverse sporen gevonden van de buitenplaats Vreeburgh, o.a. enkele (tuin?)muren, funderingsmuren van gebouwtjes, een gedempte vijver en een grote sokkel van natuursteen met reliëfversiering. Deze sokkel heeft waarschijnlijk in de tuinen van Vreeburgh gestaan of aan de rand van de vijver. Op de sokkel kan een beeld gestaan hebben of een grote tuinvaas.

Wat er van de vijver is teruggevonden was een baan van 15 m breed die over tientallen meters opgevuld was met puin. Het puinpakket was ongeveer 50 cm dik en bestond uit fragmenten kloostermoppen en 17de- en 18de-eeuwse stenen. Tussen het puin werden nog verschillende (natuurstenen) bouwfragmenten gevonden, maar geen gebruiksvoorwerpen van aardewerk.

Van het klooster zijn verschillende funderingsresten teruggevonden. Omdat er niet echt structureel opgegraven kon worden, maar alleen waarnemingen gedaan konden worden in rioolsleuven en soms in wat dieper aangelegde bouwputten, was het moeilijk om een overzicht te krijgen van de verschillende muren. Toch zijn op één plaats funderingen teruggevonden van het klooster waarvan nu al vrijwel vaststaat bij wat voor bouwwerk die gehoord hebben. Ongeveer op de hoek van de nieuw aangelegde Rederijkerslaan en de Minstrelhof werd muurwerk gevonden van het poortgebouw van het klooster. Het was een vrij zware fundering, 280 cm lang, 50 cm breed en ingegraven tot ongeveer 125 cm diep onder het oude maaiveld. Op

een kaart uit 1566 staat het poortgebouw van het klooster ingetekend. De situering van dit fundament komt daar redelijk goed mee overeen. Bij het uitgraven van het restant van de fundering werd ook nog een constructie van hout gevonden, die zich vrijwel horizontaal maar enigszins schuin aflopend in de grond bevond. Het had iets weg van een gedeelte van een deur, mogelijk een restant van de poortdeur. Het fragment was ongeveer 70 cm breed en 150 cm lang. De houten constructie en het muurwerk zijn nog steeds in situ aanwezig.

Midden in de Gasthuislaan werd een 14de-eeuwse waterput gevonden, met daarin een blauwgrijze waterkan. Opvallend aan de kan was dat in het oor een uitsparing was meegebakken, waar een touw in paste.

Bij het aanleggen van de riolering en het ingraven van kabels voor diverse nutsvoorzieningen voor de nieuwe woonwijk is op de westelijke hoek van de Gasthuislaan en de Vreeburghlaan in de sleuf de fundering van het gasthuis aangetroffen. Uit archiefgegevens was al bekend dat het in de 13de eeuw gestichte gasthuis hier had gestaan. Meer westelijk in de Gasthuislaan waren in het verleden al eerder funderingen van het gasthuis teruggevonden, maar door deze vondst is ook de oostelijke begrenzing van het gasthuis vastgesteld. Het ging hier om een zwaar fundament van primair gebruikte kloostermoppen, dat aan de hand van de afmetingen van de bakstenen gedateerd kon worden in de tweede helft van de 13de eeuw.

Achter de al bestaande bebouwing van de Vreeburghlaan, iets ten noorden van de Gasthuislaan en vlakbij de plaats van de bovengenoemde waterput werd door een metaaldetector-amateur een zilveren munt van de karolingische koning Lodewijk de Vrome (814-840) gevonden. De munt bevond zich in een schone (witte) natuurlijke zandlaag. Verspreid over het terrein in dezelfde zandlaag, waren al eerder een Romeinse fibula en een aardewerkscherf uit de vroege Middeleeuwen gevonden.

Op 23 augustus 2000 werd bij het leggen van een plastic buis voor de afvoer van hemelwater tussen twee blokken in aanbouw zijnde woningen aan de verlengde Gasthuislaan, waarvan de fundering net gestort was, een skelet gevonden. Het skelet was compleet op de teenkootjes na; die konden niet meer terug gevonden worden onder de fundering waar het lichaam tot de knieën onder lag. Het skelet lag op de rug met het hoofd naar het westen in vrij zware klei, er werden geen resten van een doodskist in de grond aangetroffen. De schedel lag in stukken; tijdens de bouwactiviteiten had hier een zware heilmachine gestaan. De eerste indruk, gezien de staat van het gebit, was dat het ging om een volwassen persoon van tussen de 25 en 30 jaar. Opvallend was zijn lengte: 1,75 m. Bij het opgraven werd al vrij snel duidelijk dat het hier om een oude begraving ging. Tijdens het uitgraven viel het op dat er, als de klei voorzichtig van de botten verwijderd werd, op de armen en ribben kleine goudglinsterende draadjes tevoorschijn kwamen. Ook op andere plaatsen als de schouders, het bekken en de bovenbenen werden resten van goud en/of zilverbrokaat gevonden. Hieruit mocht verondersteld worden dat het hier ging om het skelet van een hoogwaardigheidsbekleder van het klooster dat zich hier bevonden heeft, het Regulierenklooster Maria Magdalena in Bethaniën. Wellicht was het een van de priors, die in zijn rijk versierde liturgische gewaad begraven was. De kloosterling moet overleden zijn tussen 1450 en 1570. Hij was destijds begaven met de handen gevouwen in de schoot. Hoewel er wel houtresten tussen de handkootjes gevonden werden (rozenkrans?) konden er verder geen voorwerpen naast of op het lichaam vastgesteld worden.

Later bij het reinigen van de botten en het conserveren werd geconstateerd dat het hier om een ouder persoon ging dan in eerste instantie ingeschat was. Aan twee rugwervels in de lendestreek zaten flinke botvergroeiingen, zgn. botplaatjes, waardoor het zijwaarts bewegen van het bovenlichaam maar beperkt mogelijk was en pijnlijk moet zijn geweest. Verder werd bij nadere inspectie van het gebit geconstateerd dat er een kies getrokken was, de kaak was op die plek weer dichtgegroeid met bot. In een kies zat een gat zo groot als een erwten en in een andere kies ook een groot gat. De kiezen waren behoorlijk afgesleten. Om de leeftijd bij overlijden vast te kunnen stellen heeft tandarts Van Dijk uit 's-Gravenzande twee röntgenfoto's van de aangetaste kiezen gemaakt, de M2 (Molar secundus; links onder) en de M1 (Molar primus; rechts boven). Daaruit bleek dat het gat in een van de kiezen nog net niet tot op de zenuw zat, maar in de andere kies wel; daar moet de kloosterling dan ook veel pijn aan gehad hebben. Aan de vorm van de *pulpa*, de zenuwholte in de kies, en het terugtrekken van het tandvlees, dat duidelijk aan het gebit te zien was, schatte de tandarts de leeftijd bij overlijden op ongeveer 45 jaar.

Westlands Museum voor Streek- en Tuinbouwhistorie, A.A.G. Immerzeel

Heerjansdam * Develweg | In opdracht van Projectorganisatie Hogesnelheidslijn-Zuid/Projectbureau Zuid-Holland Zuid heeft archeologisch adviesbureau RAAP in het kader van de aanleg van de Hogesnelheidslijn een Aanvullende Archeologische Inventarisatie-2 (AAI-2) uitgevoerd op vindplaats 38 'Develweg' te Heerjansdam. De AAI-2 sluit aan op de eerder uitgevoerde Aanvullende Archeologische Inventarisatie-1. Het onderzoek betrof een booronderzoek met in totaal 33 boringen. Er is geboord met een Edelmanboor (diameter 7 cm) en een guts (diameter 4 cm) tot een diepte variërend van 5,15 tot 11,32 m onder NAP. De vindplaats betreft een donk met aan de westelijke zijde één en aan de oostelijke zijde twee geulen. In het laatste geval kunnen het tevens twee fasen van eenzelfde geul betreffen. Op de westflank is binnen het onderzoeksgebied een dunne vondststrooiing op de donkflank aangetroffen die hoofdzakelijk bestaat uit houtskool. Deze strooiing komt niet los van de donk en is overdekt door veen en klei. Aan de hand van de aanhechtingshoogtes van het afdekende veen kan deze vondststrooiing globaal gedateerd worden. Het diepste punt ervan ligt op 10,8 m onder NAP (geschatte datering ca. 5800 voor Chr.), het hoogste voorkomen ervan op 8,9 m onder NAP (geschatte datering ca. 5400 voor Chr.). Hierdoor kan de afdekking van de vondststrooiing in het Mesolithicum gedateerd worden. Indien de vondststrooiing het gevolg is van één activiteit moet deze ouder zijn dan ca. 5800 voor Chr.

Archeologisch adviesbureau RAAP, Christo Thanos

Heerjansdam * Heerjansdam-Noord | In opdracht van de projectorganisatie Hogesnelheidslijn-Zuid Infra heeft archeologisch adviesbureau RAAP een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd te Heerjansdam. Het onderzoeksgebied betreft een bouw- en inpassingszone van de Hogesnelheidslijn. Het doel van het onderzoek was het nagaan of binnen het onderzoeksgebied een donk met eventuele bewoningsresten in de ondergrond aanwezig is. Binnen het 1,6 ha grootte onderzoeksgebied zijn acht boringen gezet tot 7,5 m beneden maaiveld. Binnen het onderzoeksgebied is geen donkzand aangetroffen.

Archeologisch adviesbureau RAAP, Christo Thanos

Heerjansdam * Kijfhoek | In opdracht van Projectorganisatie Hogesnelheidslijn-Zuid is in het kader van de aanleg van de Hogesnelheidslijn een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO Booronderzoek en Graafonderzoek) uitgevoerd op vindplaats 14 'Kijfhoek' te Heerjansdam. Het booronderzoek sluit aan op de eerder uitgevoerde Aanvullende Archeologische Inventarisatie Kartering en Waardering (Oude Rengerink 1997 & 1999) en werd uitgevoerd door archeologisch adviesbureau RAAP. Het betrof een booronderzoek van in totaal 82 boringen. Er is geboord met een guts (diameter 4 cm) tot een diepte variërend van 2,45 en 9,26 m onder NAP. Daaruit bleek dat Vindplaats 14 op een donk ligt, waarop binnen het tracé van de spoorlijn houtskool en enkele zeer kleine fragmenten verbrand bot als een dunne vondststrooiing zijn aangetroffen. Deze vondststrooiing bevindt zich op de top van de donk en is overdekt door veen. Aan de hand van de aanhechtinghoogtes van het afdekkende veen kan deze strooiing in het Neolithicum en ouder gedateerd worden.

Archeologisch adviesbureau RAAP, Christo Thanos

Hellevoetsluis * Ravense Hoek | In 1978 werden bij het graven van een watergang in de polder Nieuwenhoorn de resten van een woontoren uit de 13de eeuw ontdekt. De bewoningssporen bevinden zich op het veen en worden afgedekt door een overstromingsdek (Afzettingen van Duinkerke III). Bij de toen uitgevoerde opgraving werden de funderingen van een vierkante woontoren en delen van de omringende gracht gedocumenteerd (Hoek s.a.). De woontoren heeft vermoedelijk deel uitgemaakt van de uithof Oosthoek van de Cisterciënzerabdij Ter Doest (Carmiggelt, Goossens & Guiran 1999). Vanwege de aanleg van een nieuwe woonwijk werd het BOOR verzocht aanvullend onderzoek uit te voeren. Doel van het onderzoek in 2000 was het vaststellen van de exacte loop van de gracht en eventueel aanwezige bewoningssporen ten zuiden van de woontoren. Een vergelijkbaar onderzoek is in 1997 uitgevoerd voor het ten westen van de woontoren gelegen terrein (Guiran 1998). Bij het aanvullend onderzoek van 2000 werd ook de opgravingsdocumentatie uit 1978 opnieuw geïnterpreteerd (Guiran 2000).

Aan de zuidzijde van de woontoren werden sloten aangetroffen, die deels ouder kunnen zijn dan de kasteelaanleg. Er werd weinig vondstmateriaal aangetroffen. Er is sprake van een intensieve vervening van het gebied tussen de overstromingen in het midden van de 14de eeuw en de inpoldering in 1368. Uit het onderzoek bleek voorts dat de conserveringstoestand van de woontoren te wensen overliet: door afkalving van de noordoever van de wetering zijn de funderingen van de toren vrij komen te liggen in het water. De eerder door C. Hoek geschetste reconstructie van de (bouw)geschiedenis van de woontoren kon worden aangescherpt. Samengevat komt het erop neer dat tegen de vrij diepgefundeerde woontoren een 'heuvel' is opgeworpen. Een puinniveau, dat de sloop van de woontoren in het begin van de 14de eeuw weerspiegelt, bevindt zich onder in het overstromingsdek, uitsluitend op en buiten de (opgevlude) gracht. Vanwege de hogere ligging is het overstromingsdek niet afgezet op de kasteelheuvel zelf. De heuvel lijkt pas na de inpoldering van 1368 te zijn verlaagd, waardoor voortdurend steen moet zijn aangeploegd. Nog in de 17de eeuw heet het gebied 'De Steenhoek', een aanwijzing dat de funderingen niet onder een dik overstromingsdek lagen.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rijnmond (BOOR), A.J. Guiran

Jacobswoude * Hoogmade | Archeologisch adviesbureau RAAP heeft in opdracht van IDDS BV een archeologisch onderzoek uitgevoerd ten behoeve van woningbouw in het cen-

trum van Hoogmade. Het plangebied heeft een oppervlak van 0,7 ha en was ten tijde van het onderzoek nog volledig bebouwd.

Het plangebied is aan de hand van 24 boringen intensief onderzocht. Er zijn geen aanwijzingen gevonden die duiden op de aanwezigheid van (waardevolle) archeologische resten binnen het plangebied. Daarnaast bleek dat de bovengrond geheel bestaat uit een dikke laag opgebrachte grond en dat in de natuurlijke ondergrond grote verstoringen aanwezig zijn als gevolg van ondermeer het uitgraven van kelders en het ingraven van rioleringen en een olietank. Hierdoor wordt de kans op de aanwezigheid van (waardevolle) archeologische resten zeer klein geacht.

Archeologisch adviesbureau RAAP, Christo Thanos

Leiden * Bleys | In januari en februari 2000 werd op het terrein Bleys, gelegen aan de Narmstraat, een bodemsanering uitgevoerd. Dit project werd archeologisch begeleid door medewerkers van de afdeling Monumenten en Archeologie van de gemeente Leiden. Op deze plek werden sporen verwacht van het middeleeuwse mannenklooster Sint Hieronymusdal of Lopsen. Het terrein van het klooster lag tussen de huidige Morsweg, de Steenstraat en de in 1610 aangelegde Vestegracht. Uit historische bronnen was al bekend dat de gebouwen zich aan de zuidwestkant van het terrein bevonden, aan de toenmalige Kleiweg. De stichtingsdatum van het klooster is niet bekend, maar in 1404 wordt het voor het eerst vermeld. De broeders behoorden tot de derde orde van Sint Franciscus. Het klooster bestond uit een hoofdgebouw, enkele bijgebouwtjes en een kapel, die in 1453 werd ingewijd. Nadat het klooster in 1526 opgeheven was, gingen de bezittingen over op de stad Leiden, die het kloosterterrein tot dependance van het Sint-Catharina-gasthuis bestemde. In 1572 werden de gebouwen in verband met het naderende beleg in brand gestoken. Na het beleg is het gebied rond de stadsmuren opnieuw ingedeeld. Het voormalig kloosterterrein werd bij de stadsuitbreiding van 1611 in gebruik genomen. Op latere kaarten is te zien dat op deze plaats huizen staan.

Tijdens het veldwerk kwam een zware fundering aan het licht, met diverse steunberen. De muur was gefundeerd op een laag puin, en in deze laag bevonden zich aardewerkscherven uit de eerste helft van de 15de eeuw. Dit komt overeen met de bouwperiode van de kapel van het klooster. Ook het formaat van de gebruikte bakstenen past in deze periode. Op basis van dit stuk muur is het mogelijk de exacte locatie van de kapel te reconstrueren. Naast en gedeeltelijk onder deze fundering werd een aantal begravingen aangetroffen. Het is niet zeker hoeveel mensen hier begraven zijn, maar minstens acht. Fysisch-antropologisch onderzoek wees uit dat het om mannen, vrouwen en kinderen ging. De skeletten toonden geen sporen van bijzondere ziekten. Uit de periode na 1611 zijn drie waterputten en enkele riolen aangetroffen, met vondsten daterend uit de 17de, 18de en 19de eeuw. Verder was er een grote ovale kuip van bakstenen, waarvan alleen de bodem bewaard is gebleven. Mogelijk had de kuip te maken met de lakenindustrie, of met het looien van leer.

Gemeente Leiden, Maarten Dolmans

Leiden * Pomona | In de periode april tot en met juli 2000 is door medewerkers van het archeologisch centrum van de gemeente Leiden een opgraving uitgevoerd op het voormalig sportterrein Pomona aan de Wassenaarseweg. Het terrein ligt op de rand van een strandwal, die 4500 jaar geleden gevormd is. Deze vormde een droge plaats om te wonen, met vruchtbare weidegronden in de directe omgeving. Bij een archeologische inventarisatie van het ter-

rein in 1999 waren twee vindplaatsen aan het licht gekomen. De grootste bevond zich aan de westzijde van het sportveld, en op deze plaats is een proefsleuf aangelegd.

De eerste resultaten van dat proefonderzoek waren direct opzienbarend. De archeologen troffen een groot aantal sporen uit de Romeinse tijd aan, en een enorme hoeveelheid vondsten. Na enkele dagen kwam er een bijzondere vondst aan het licht, een compleet skelet van een paard. Het dier was onthoofd, en in zijn geheel begraven, waarbij het hoofd tussen de achterbenen geplaatst was.

In de daarop volgende weken is de opgraving uitgebreid, tot uiteindelijk een terrein van 3000 m² onderzocht is, op sommige punten tot een diepte van 2 m. De strandwal bleek deels verstoord; de top is niet meer aanwezig en alleen de onderkant van de verschillende grondsporen was nog zichtbaar. Tegen de helling van de strandwal zijn in de loop van de eeuwen kleipakketten afgezet, waarin sporen en afvallagen uit verschillende perioden zijn aangetroffen. Op 2 m diepte werden vondsten uit de ijzertijd gedaan. In het bovenste opgravingsvlak zijn sporen uit de Middeleeuwen gevonden.

Uit de ijzertijd zijn geen grondsporen terug gevonden. De vondsten uit deze periode kwamen van twee plaatsen, waarschijnlijk oude poeltjes. Het gaat om aardewerkscherven, en een kleine hoeveelheid bewerkt bot, meest uit de Romeinse tijd. Aan de rand van de strandwal is een Romeinse huisplattegrond aangetroffen. Alleen de bodem van de paalsporen is bewaard gebleven. Lager op de helling, in de klei, bevonden zich de sporen van diverse spiekers of graanschuurtjes. In enkele gevallen zijn hiervan de houten palen bewaard gebleven. Verder zijn 12 waterputten gevonden. De putten waren gegraven aan de rand van de strandwal. De wijze van aanleg was in vrijwel alle gevallen identiek. Eerst werd een grote kuil gegraven, tot de benodigde diepte, waarna op de bodem een fundament van hout werd aangebracht. In vijf gevallen was een houten wagenwiel als fundering gebruikt, waaruit de spaken waren verwijderd. Bovenop de houten fundering werd een wand gebouwd van kleiplaggen. Het grote aantal waterputten op een relatief klein terrein geeft aan dat regelmatig een nieuwe put gegraven moest worden.

In een van de waterputten werden de resten van een pottenbakkersoven aangetroffen. In de put zaten verschillende aslagen, met daarin halffabriekaat weefgewichten. Daarboven lag een grote hoeveelheid brokstukken van de wand van de oven. Nog nooit is zo'n groot deel van een pottenbakkersoven terug gevonden. Het is nog niet duidelijk of de oven in deze oude waterput opgebouwd en gebruikt is, ofdat de resten van een niet meer te gebruiken oven in de put zijn gegooid. Behalve de sporen van huis en waterputten was ook een groot aantal greppels te zien. Een deel hiervan diende waarschijnlijk als afwatering. Daarnaast waren er verschillende min of meer cirkelvormige greppels. Misschien zijn ook deze als afwateringsgreppel gegraven, bijvoorbeeld rond een hooiberg. Bijzonder was een aantal begravingen van gebruiksvoorwerpen en dieren, die vermoedelijk een ritueel karakter hebben gehad. Naast het skelet van een paard zijn ook nog een complete koe, een schaap en twee honden tevoorschijn gekomen. Andere vondsten in deze groep zijn aardewerk potten, die intact begraven zijn. Op de plaats waar een skelet van een schaap begraven was, lagen ook twee complete potten en verspreid over het terrein zijn er nog verschillende gevonden.

Het vondstmateriaal bestond voor een groot deel uit aardewerk scherven. 95% hiervan was lokaal vervaardigd en handgevormd en stamt uit de Romeinse tijd. Naast dit inheemse aardewerk is er 5% importaardewerk gevonden. Dit is meestal gedraaid, en veel harder gebakken dan het inheemse materiaal. De hoeveelheid importaardewerk is opvallend groot. Bij ande-

re nederzettingen ten noorden van de Rijn is niet meer dan 0,2 % aangetroffen. Behalve aardewerk zijn ook andere artikelen geïmporteerd uit het Romeinse rijk, zoals diverse bronzen fibulae, een bronzen hengsel van een kistje en een stukje glas. Opvallend zijn een slingerkogel en een werpkogel. Deze Romeinse wapens worden zelden aangetroffen in inheemse nederzettingen. Naast de complete dierskeletten is er een grote hoeveelheid los botmateriaal gevonden. Dit materiaal wordt door studenten van de Universiteit Leiden onderzocht. De voorlopige resultaten wijzen op afwezigheid van jachtwild, terwijl gedomesticeerde dieren zoals rund, varken, schaap, geit en hond normaal zijn vertegenwoordigd.

In het bovenste opgravingsvlak werden sporen en vondsten aangetroffen uit de Middeleeuwen. De vondsten dateren uit de 8ste tot 12de eeuw. Het gaat om twee huisplattegronden en een waterput, gemaakt van een uitgeholde boomstam. Van de paalsporen is alleen de bodem bewaard gebleven. De ene plattegrond is van een groot huis uit waarschijnlijk de 12de eeuw, de andere van een veel kleiner huis uit de Karolingische periode. Er is een vrij grote hoeveelheid middeleeuwse aardewerkscherven aangetroffen, uit beide periodes. Omdat er geen grondsporen teruggevonden zijn anders dan de uiterste bodem van paalgaten, is de aard van de nederzetting en de ontwikkeling ervan in de Middeleeuwen niet meer te reconstrueren. Zowel voor de Romeinse tijd als voor de Middeleeuwen geldt dat het grootste deel van de nederzetting hoger op de strandwal gelegen heeft. De opgraving bij Pomona heeft alleen de uiterste rand blootgelegd.

Gemeente Leiden, Maarten Dolmans

Leiden * Roomburg | In augustus 2000 werd door de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek, in samenwerking met de gemeente Leiden, op het terrein van de kynologenvereniging Rijnland gezocht naar de locatie van de Romeinse weg, die waarschijnlijk daar gelopen heeft. Het terrein is in de Middeleeuwen verstoord geraakt. Over het hele onderzochte terrein liepen brede sloten en greppels uit de Middeleeuwen, mogelijk resten van kleiwinning. Van de Romeinse weg zijn geen sporen aangetroffen, maar in de middeleeuwse context werd wel een bijzondere vondst gedaan. Het betreft een bronzen hand en onderarm, onderdeel van een meer dan manshoog beeld uit de Romeinse tijd. De arm met hand is ongeveer 30 cm lang. Aan de binnenzijde van de hand is een loodprop te zien. Waarschijnlijk was hiermee een voorwerp bevestigd. De hand maakte deel uit van een beeld van een keizer. Dit soort beelden stonden in de 1ste en vroege 2de eeuw in vrijwel elk castellum langs de *limes*. Doel van de beelden was de soldaten aan de keizer te binden; door het beeld was de keizer als het ware aanwezig in het legerkamp. Delen van keizerbeelden worden slechts zeer zelden aangetroffen; de meeste zijn in de Middeleeuwen al gevonden en omgesmolten. De hand van Roomburg is daarom een belangrijke vondst. Sinds mei 2001 is de hand te zien in het Rijksmuseum van Oudheden (afb. 49), dat haar van de gemeente Leiden in bruikleen kreeg.

Gemeente Leiden, Maarten Dolmans

Leiden * Stochemhoeve (Cronestein) | In november 2000 is een proefopgraving uitgevoerd op het campingterrein bij de Stochemhoeve, waar in de directe omgeving op diverse plaatsen vondsten uit de Romeinse tijd zijn aangetroffen. Bij een voorafgaand booronderzoek op de camping waren ook scherven uit deze periode gevonden. De opgraving had als doel inzicht te krijgen in de aard van de vindplaats, en vast te stellen of het bodemarchief bedreigd werd door het gebruik van de camping.

Afb. 49. Leiden * Roomburg. Conservator R. Halbertsma van het Rijksmuseum van Oudheden plaats de bronzen hand in een vitrine (foto: RMO/ P.-J. Bomhof).

Hoewel slechts een klein oppervlak is onderzocht, is het duidelijk dat een groot deel van het terrein in recente tijd ernstig verstoord is. Tot 80 centimeter diep is de grond vergraven. In de eerste opgravingsput werd hieronder een kleilaag met een lichte fosfaatinspoeling aangetroffen, tot een diepte van 1,45 meter onder het maaiveld. In deze laag bevonden zich enkele aardewerkscherven uit de 2de eeuw. Het grootste deel van de put was echter door recente sloten tot op grote diepte verstoord. In de kleilaag waren geen sporen te zien. De tweede opgravingsput gaf eenzelfde beeld. Gedeeltelijk was de bodem tot op het veen vergraven. In een hoek van de put bevond zich een ongestoorde kleilaag. In deze laag werd een spoor van een greppel aangetroffen. Hierin zijn enkele scherven inheems vervaardigd aardewerk uit de Romeinse tijd gevonden, en diverse scherven van geïmporteerd aardewerk, te dateren in de eerste helft van de 2de eeuw. Duidelijk is dat hier wel activiteiten hebben plaatsgevonden, maar dat de nederzetting in de directe omgeving ligt. De sporen liggen zo diep dat ze niet verder bedreigd worden.

Gemeente Leiden, Maarten Dolmans

Leiderdorp * Baanderij | In een vergevorderde stadium van de nieuwbouwplannen voor een bouwmarkt op de Baanderij (Zijldijk 22) te Leiderdorp werd de opdrachtgever door de gemeente (op initiatief van de provincie) ervan op de hoogte gesteld, dat deze werkzaamheden plaats zouden gaan vinden op een terrein van een hoge archeologische waarde. De sloopwerkzaamheden van de bestaande bebouwing werden door Arnicon archeologisch begeleid. In de sloopgaten werden nog in verband liggende funderingen aangetroffen.

Historisch onderzoek maakte duidelijk dat het hier onderdelen van het middeleeuwse kasteel en latere lustslot 'De Zijlhof' betreft, waarvan de laatste resten in 1806 gesloopt werden. Op basis van het baksteenformaat (34/35 x 16 x 8 cm) dateert het aangetroffen 1,2 m dikke muurwerk op z'n vroegst uit de tweede helft van de 13de eeuw. Op dringend advies van de provincie en in verband met de hoge kosten van een eventuele opgraving heeft de opdrachtgever besloten de nieuwbouw op te schuiven en ter plaatse een parkeerplaats aan te leggen. Omtrent de sloop van bestaande bebouwing en verdere graafwerkzaamheden zullen wij de opdrachtgever advies blijven verstrekken.

Arnicon BV/ ArcheoMedia BV, M.W.A. de Koning

Leiderdorp * Bos- en Munnikkenpolder | In opdracht van de projectorganisatie Hogesnelheidslijn-Zuid Infra heeft archeologisch adviesbureau RAAP een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd in de Bos- en Munnikkenpolder te Leiderdorp. In deze polder zullen werkzaamheden plaats gaan vinden ten behoeve van de aanleg van de Hogesnelheidslijn.

De ondergrond van de Bospolder en Munnikkenpolder bestaat hoofdzakelijk uit komafzettingen en veen. Daarnaast is in het noordelijke deel van het onderzoeksgebied een crevasserug aanwezig.

In de komafzettingen en het veen zijn geen archeologische resten aangetroffen. Op de crevasserug zijn uitsluitend in één boring enkele brokjes houtskool aangetroffen. Aanvullende boringen hebben geen archeologische resten opgeleverd. Op de crevasserug zijn geen aanwijzingen gevonden die duiden op de aanwezigheid van waardevolle archeologische vindplaatsen.

Archeologisch adviesbureau RAAP, Christo Thanos

Liesveld * Slot Liesveld | In mei 2000 zijn de vrijwel volledig dichtgegroeide grachten rond het voormalig Slot Liesveld in Groot Ammers gedeeltelijk uitgegraven en gereconstrueerd. Daarbij zijn door leden van de AWN-afdeling Lek- en Merwestreek waarnemingen verricht en vondsten geborgen.

Het kasteelcomplex bestond eertijds uit twee delen: een voorterrein met toegangspoort, formele tuin en gebouwvleugels voor dienstpersoneel. Daarachter stond het eigenlijke slot, omgeven door een brede vijver en verbonden met het voorterrein via een lange ophaalbrug. Het hoofdgebouw is na 1744 afgebroken. Ook de gebouwen op het voorterrein zijn, op het koetshuis naast de hoofdtoegang na, in de eeuwen daarna geleidelijk verdwenen. Bij de restauratie van het koetshuis is in 1982 in de aangrenzende voorgracht een grote hoeveelheid veelal compleet of te restaureren vaatwerk geborgen uit vooral de 18de eeuw.

Afb. 50. Liesveld * Slot Liesveld. Vlaamse Groot, midden 14de eeuw (foto: T. Koorevaar).

Afb. 51. (boven) Liesveld * Slot Liesveld. Vroegsteengoed kan en compleet steengoed kannetje, hoogte 34 en 9,2 cm, ca. 1275-1300 en ca. 1550-1600 (foto: T. Koorevaar).

Afb. 52. (linksboven) Liesveld * Slot Liesveld. Tabaksdoos met gegraveerde voorstelling van Rotterdam, ca. 1650-1700, schaal 1:2 (tekening: T. Koorevaar).

Afb. 53. (links) Liesveld * Slot Liesveld. Stuk dakleij met tekening van een gevel, schaal 1:2 (tekening: T. Koorevaar).

Tijdens het graafwerk in 2000 bleek de humeuze vulling van de overige grachtsecties relatief weinig vondsten op te leveren. Kennelijk is de gracht indertijd goed schoongehouden. De grachtbodem lag op een diepte van 80 tot 90 cm onder NAP en bestond uit zavelige klei

Afb. 54. Liesveld * Slot Liesveld.
 Links pijlpunt van een kruisboog
 (gerestaureerd), middenin loden
 musketkogels, rechts een ijzeren ka-
 nonskogel (foto: T. Koorevaar).

en bleek plaatselijk sterk kwelgevoelig (het kasteelterrein ligt direct aan de Lekdijk). De meest belangwekkende vondsten kwamen uit dit bodemniveau of net daaronder. Het oudste vondstmateriaal werd aangetroffen rond de hoofdburcht en bestond uit blauwgrijs aardewerk, protosteengoed alsmede enkele baksteenfragmenten van het formaat 30 x 15 x 7,5 cm, alle te dateren in de tweede helft van de 13de eeuw, de tijd dat hier het eerste bakstenen kasteel moet zijn gebouwd (volgens de eerste leenbrieven geschiedde dit in 1277).

Belangwekkende vondsten zijn verder een zilveren munt, een zgn. Vlaamse Groot uit het midden van de 14de eeuw (afb. 50), een vroege steengoedkan en een compleet klein steengoed kruikje (afb. 51). Ook werd het deksel gevonden van een 17de-eeuwse koperen tabaks- of snuifdoos met een gegraveerde voorstelling van de stad Rotterdam (afb. 52) en wat 14de/15de-eeuws koperen riembeslag. Curieus was voorts de vondst van een stuk daklei met daarop een getekende voorstelling van iets dat op een gevelindeling lijkt (afb. 53). Aan wapentuig werden een 15de-eeuwse pijlpunt van een kruisboog gevonden, een ijzeren kanonskogel (diameter 7,5 cm) en een aantal loden pistool- en musketkogels (afb. 54), waarvan één exemplaar bleek te bestaan uit een stenen kern waaromheen lood was geslagen.

Uit de analyse van de vondsten blijkt dat het materiaal uit de periode van de tweede helft van de 13de eeuw tot ongeveer 1600 alleen voorkomt in de grachten rond de hoofdburcht, waarbij de belangrijkste woonvertrekken kennelijk oostelijk van de slotbrug hebben gelegen. Vanaf de 17de eeuw vinden we het vondstmateriaal meer verspreid over het gehele terrein, hetgeen zou kunnen samenhangen met een intensiever gebruik en inrichting van het voorterrein. Vervolgens illustreert de enorme toename van 18de-eeuws materiaal in de voorgracht vóór het koetshuis duidelijk dat de bewoningsactiviteit zich na de sloop van het slot verplaatst heeft naar de zuidwestelijke gebouwvleugel. Ook de historisch vermelde zittingen van het Liesveldse rechtscollege moeten hier hebben plaatsgehad. Opvallend is dat 19de-eeuws en later vondstmateriaal voor het koetshuis nauwelijks meer voorkomt. Kennelijk is er dan geen sprake meer van een intensief gebruik of bewoning van dit koetshuis. Deze plotselinge afname, gevoegd bij het feit dat er opvallend veel compléét 18de-eeuws serviesgoed voor het koetshuis werd gevonden, brengt ons tot de veronderstelling dat het doek voor Liesveld, zeker als zetel van het locale gerecht, is gevallen tijdens de Franse omwenteling aan het einde van de 18de eeuw. Mogelijk hebben gebouw en interieur toen te lijden gehad onder gewelddadigheden van patriotten. De aanwezigheid van een schoteltje onder het ser-

viesgoed met daarop de afbeelding van stadhouder Willem V maakt deze hypothese alleen maar waarschijnlijker.

AWN-afdeling Lek- en Merwestreek, T. Koorevaar

Maasland * Burgerdijkseweg (kasteel Boekestein) | Op het terrein dat op de Archeologische Monumentenkaart (AMK) Zuid-Holland is aangegeven als object 37B-32 zijn twee proefsleuven gegraven om de archeologische waarden van de vindplaats vast te stellen. Reden voor dit verkennend onderzoek was de aanvraag om op deze plek een bedrijventerrein te realiseren. Het onderzoeksterrein ligt ten oosten van de Burgerdijkseweg. Deze weg vormt de grens tussen de gemeenten Maasland en De Lier en ligt op een 12de-eeuwse dijk. Uit literatuur- en archiefonderzoek is gebleken dat op dit terrein het kasteel Boekestein heeft gestaan. De oudste vermelding dateert uit 1335, wanneer Boekestein als belening wordt genoemd. Het kasteel was aanvankelijk in bezit van de familie Uter Liere. Later werd het leenroerig aan Huis ten Dorp in Schipluiden. Bij Boekestein behoorde oorspronkelijk 75 morgen land (ongeveer 60 ha). In 1685 wordt vermeld dat Boekestein reeds lang is verdwenen en in een boomgaard is veranderd. Op een historische kaart van landmeter Jacob Hoensz. uit 1556 staat het perceel afgebeeld als een heuvel welke door een sloot is omgeven en in een boomgaard ligt naast een boerderij.

Boekestein blijkt een door grachten omgeven rechthoekig eiland (20 x 25-40 m) te zijn geweest. Het vondstmateriaal in de grachten dateert van de 13de tot in de late 15de of vroege 16de eeuw. De breedte van de grachten kon niet worden vastgesteld, omdat deze zich tot buiten het te bebouwen gebied uitstrekken. De aanvang van de bewoning kan op grond van het Pingsdorf-, Paffrath- en Andenne-aardewerk in het midden van de 12de eeuw worden gedateerd. Het erf werd in de tweede helft van de 12de of het begin van de 13de eeuw opgehoogd met klei, afkomstig uit de gegraven grachten. In tegenstelling tot wat de verwachting was, blijkt Boekestein geen mottekasteel maar een vierhoekig kasteel te zijn. Dergelijke kastelen werden vanaf ongeveer 1275 aangelegd. Er zijn twee bij elkaar behorende funderingen van secundair gebruikte moppen gevonden afkomstig van een 9 m breed gebouw, dat waarschijnlijk een jonger bijgebouw is. Met de huidige inzichten kan worden gesteld dat de tijds-marge tussen het ophogen van het maaiveld in de tweede helft van de 12de eeuw en het voorkomen van de oudst bekende vierkante kastelen erop wijst dat in de tussenliggende periode de gracht het enige verdedigbare aspect van het kasteel vormde, zodat in feite van een begraven hofstad kan worden gesproken.

Gemeente Delft, Epko J. Bult

Maasland * Herenlaan | Architecten- en Adviesburo Maasland b.v. heeft, op advies van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, RAAP verzocht een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uit te voeren op een terrein aan de Herenlaan in de gemeente Maasland. Het te onderzoeken terrein heeft een grootte van ca. 0,16 ha en maakt deel uit van een bestaand archeologisch monument. Het betreft een vindplaats met sporen uit meer perioden. Naast een nederzetting uit de ijzertijd (800 -12 voor Chr.) en/of de Romeinse tijd (12 voor Chr.- 450 na Chr.) zijn hier een woonplaats en een omgrachte Commanderie uit de late Middeleeuwen (1050-1500 na Chr.) aangetroffen. De zuidgrens van de nederzettingen ligt ca. 50 m ten noorden van het nu onderzochte terrein (Schute 1996).

Het onderhavige onderzoek leverde geen aanwijzingen op voor de aanwezigheid van ar-

cheologisch resten. De afdekkende toplaag wordt gevormd door een Duinkerke IIIa-dekafzetting (waarin middeleeuwse sporen zijn te verwachten), terwijl de ondergrond bestaat uit een zandige Duinkerke o-geulafzetting (het niveau van eventuele sporen uit de ijzertijd en/of Romeinse tijd). Tussen deze lagen bevindt zich een licht zandige kleilaag, afgezet tijdens de Duinkerke I-transgressie. In de top van deze afzetting werd in vrijwel elke boring een zwak ontwikkelde humeuze vegetatiehorizont waargenomen. Deze zogenaamde laklaag is ook op het archeologisch monument zelf aangetroffen.

Archeologisch adviesbureau RAAP, I. Schute

Monster * Poeldijk – Noord Oost | Van 24 januari tot en met 23 februari 2000 is een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) uitgevoerd op een toekomstig bouwterrein in Poeldijk, gemeente Monster. Naar aanleiding daarvan is van 5 juni t/m 15 juli 2000 een vervolgonderzoek uitgevoerd in opdracht van de gemeente Monster.

De opgravingen werden uitgevoerd door archeologen van het Archeologisch Diensten Centrum (ADC). Het onderzoeksgebied bevindt zich aan de noordoostelijke rand van de bebouwde kern van Poeldijk, in het bestemmingsplan Poeldijk-Noordoost. Op het terrein zullen in de toekomst ca. 300 nieuwe woningen worden gebouwd. Op grond van een eerder uitgevoerde Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) door de Dienst Stadsontwikkeling van de gemeente Delft waren de verwachtingen voor het gebied betrekkelijk hoog. Op de locatie bleken zich twee archeologische vindplaatsen (vindplaats A en B) te bevinden, die vermoedelijk als een groot geheel konden worden geïnterpreteerd.

Aangezien de bouwplannen reeds in een vergevorderd stadium waren, was integraal behoud van de vindplaatsen niet meer mogelijk. Allereerst werd daarom de archeologische waarde van het gebied d.m.v. proefsleuven onderzocht, wat leidde tot de aanbeveling eerst archeologisch onderzoek te laten verrichten in het gebied alvorens zal worden gebouwd. Dit vervolgonderzoek richtte zich specifiek op de bedreigde delen van vindplaats A. In overleg tussen opdrachtgever (gemeente Monster), de Provinciaal Archeoloog van Zuid-Holland, de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek en het ADC is echter tevens besloten om een gedeelte van de tijd en middelen in te zetten op het zogenaamde tussengebied, waar een grafveld werd vermoed. Op vindplaats B heeft afgezien van de proefsleuf die tijdens het AAO is aangelegd, geen nader archeologisch onderzoek plaatsgevonden.

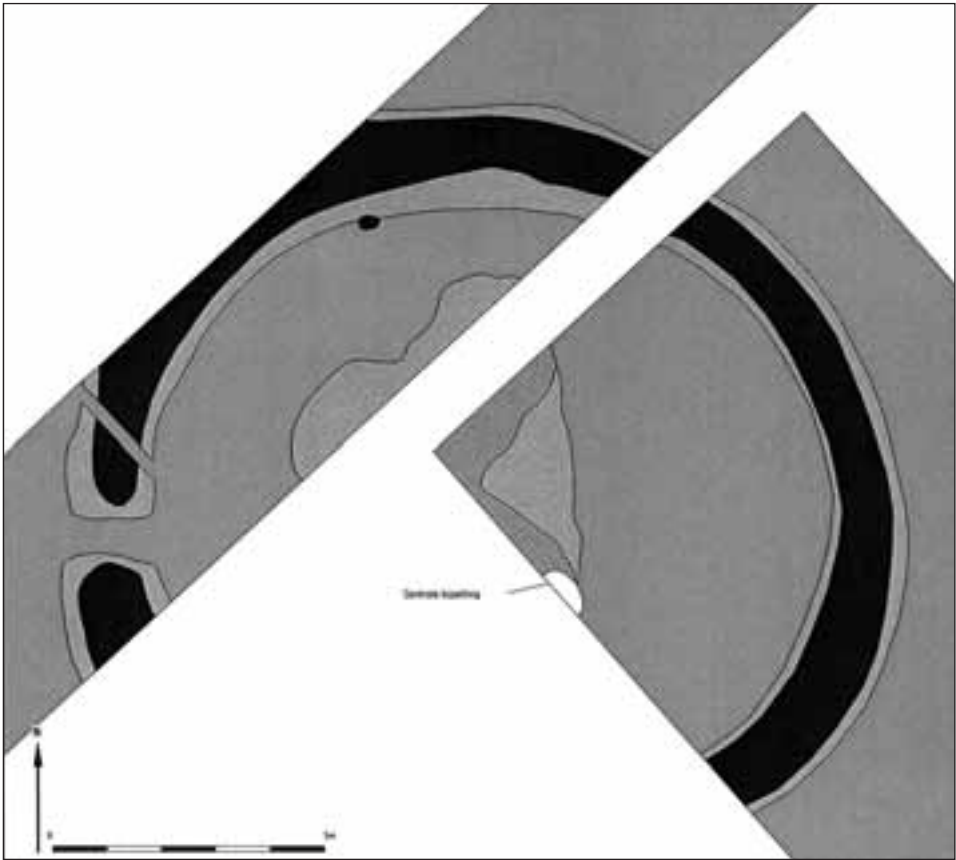
Landschappelijk gezien bevindt het onderzoeksgebied zich in het kustgebied. Volgens de Geologische Kaart bestaat de ondergrond uit Jonge Zeeafzettingen op Oud Strandzand, dat behoort bij een meer landinwaarts gelegen strandwal. Vindplaats A lag op een relatief hoge duinkop van deze strandwal op een hoogte van ongeveer 0,20 m boven NAP. De kop vormde een eilandje in een kweldergebied. In de top van het duinzand had zich een bodem gevormd waarin een vondstlaag is aangetroffen, die op basis van het aardewerk in de (midden-) ijzertijd gedateerd diende te worden. Er is tevens een grote hoeveelheid archeologische grondsporen aangetroffen, waaronder vele paalgaten, diverse kuilen en ploegsporen in meer richtingen. De bewoningskern mag op basis van de AAI-kartering en de dichtheid en verspreiding van de grondsporen op ongeveer 0,5 ha worden geschat. De aangetroffen nederzettingssporen zijn bijzonder gaaf geconserveerd. Dat geldt in mindere mate voor het ecologische materiaal en nog minder voor het aardewerk dat erg gefragmenteerd en verweerd was. Eén groepje opmerkelijke vondsten verdient de aandacht. Het zijn betrekkelijk kleine, leemgebakken, massieve pijlertjes die in de literatuur ook wel kleispijkers worden

Afb. 55. Monster * Poeldijk. Kleispijkers, deels verbrand (ADC-rapport 56).

genoemd. Ze doen soms sterk denken aan weefgewichten, maar missen echter de kenmerkende doorboringen van dergelijke gewichten. Eén van de voorwerpen is bovendien voor de helft secundair verbrand geraakt. De kleispijkers hebben te maken met zoutwinning (afb. 55). De grondsporen zijn gegraven in het duin- en strandzand van een oude strandwal. Het looppniveau en de vondst- of cultuurlaag uit deze periode zijn gedeeltelijk aangetast door latere plaatafzettingen (Afzettingen van Duinkerke I). In de hierop volgende tijd is het terrein onbewoond gebleven; vanaf de Romeinse periode heeft het continu een agrarisch gebruik gekend, uitgezonderd de periode dat de kleiafzettingen van het Westlanddek (Afzettingen van Duinkerke IIIB) het gebied beroerden.

Op vindplaats B zijn bewoningssporen van een inheems-Romeinse nederzetting uit de tweede helft van de 2de eeuw aangetroffen. De grootte mag op basis van het AAI-rapport worden gesteld op minimaal 200 bij 200 m. In de grondsporen zijn de configuraties van maximaal vier huisplaatsen en vermoedelijk een bijgebouw herkend. De sporen en vondsten zijn redelijk geconserveerd. De nederzetting ligt op de oever- en geulafzettingen van de Gantel en de sporen zijn ingegraven vanaf de top van de Duinkerke I afzettingen. Het gebied tussen de vindplaatsen A en B is pas in de Romeinse tijd in gebruik genomen. Landschappelijk gezien bevonden de archeologische grondsporen zich op plaatafzettingen die na de ijzertijdbewoning vanuit de Gantel zijn afgezet. Het leek alsof deze afzettingen samen met het Romeinse niveau zouden zijn geërodeerd, maar tijdens het AAO leverden de proefsleuven toch enkele bewoningssporen op, waaronder de restanten van een kringgreppel (afb. 56 en 57) en een 'weggetje' bestaande uit een grondlichaam met bermsloten. Uit het vervolgonderzoek bleek dat zich daar de resten van in elk geval twee grote grafheuvels bevonden

Afb. 56. Monster * Poeldijk. Plattegrond kringgreppel van grafheuvel (ADC-rapport 37).

(doorsnede elk ca. 10-12 m), waarvan ook één centrale begraving met bijgaven is waargenomen en onderzocht. Het ging daarbij om een ondiepe afgeronde kuil (ca. 0,50 x 1,25 m) met brandresten, die was ingegraven in het heuvellichaam. De brandstapelresten waren met de crematieresten en de meeverbrande bijgaven in de grafkuil terecht gekomen. De bijgaven bestonden uit aardewerk uit de tweede helft van de 2de eeuw na Chr.: scherven van een Oostgallisch terra sigillata-bord (type Dragendorff 18/31), een geverfde beker met kerfsnede (Brunsting techniek C), en een ruwwandig bord (Brunsting 20). Onverbrand, eventueel compleet aardewerk en andere bijgiften zijn niet aangetroffen. De grootste crematieresten waren apart verzameld en op één plek gelegd. Daarbij zijn tijdens de opgraving geen resten van een container – kistje, urn, doek (?) – waargenomen of herkend. Wel werd in de directe omgeving van deze grote crematieresten betrekkelijk veel verbrand metaal gevonden, veelal onbepaald ijzer met houtskoolresten en enkele verbrande nagels. Mogelijk is dit materiaal te interpreteren als de resten van een verbrande lijkbaar. De crematieresten zelf waren erg gefragmenteerd en mede daardoor waren geslachtsbepaling en een lichaams lengteschatting niet mogelijk. Wel kan worden gesteld dat het totaal gewicht (627 gram) aan botfragmenten zeer wel representatief kan zijn voor één persoon, en kon de leeftijd van deze persoon op 20-40 jaar worden geschat.

Afb. 57. Monster * Poeldijk. Het college van B&W van de gemeente Monster binnen de kringgreppel (ADC-rapport 37).

Meer duidelijkheid over de omvang van het grafveld kon niet worden verkregen, omdat er geen andere grafheuvels zijn waargenomen of herkend. De trefkans op het vinden van (goed geconserveerde) begravingen is na het afgelopen onderzoek aanzienlijk verminderd. Erosie, rivierafzettingen en recente landbouwwerkzaamheden hebben het tussengebied aanzienlijk gehavend. Ten opzichte van het AAO worden behoudenswaardigheid en sporenkwaliteit van het tussengebied nu anders beoordeeld, want het onderzoek op het grafveld heeft absoluut weinig grondsporen opgeleverd. Het voorkomen van twee kringgreppelbegravingen in combinatie met een nabijgelegen nederzetting (vindplaats B) is echter uitermate zeldzaam te noemen. Indien daarbij de relaties op microregionaal niveau worden betrokken, zoals die met de Romeinse villa aan de Wateringseweg in Poeldijk, blijkt het grote belang van dit gebied. Tot slot kon continuïteit van bewoning van vindplaats A naar vindplaats B, op basis van zowel de fysisch-geografische als de aardewerkgegevens volledig worden uitgesloten. Er is dus geen sprake van één groot nederzettingsterrein.

Archeologisch Diensten Centrum, Bunschoten, W.K. Vos

Monster * Rijnweg | Het gebied ten noordwesten van de Rijnweg in Monster is de afgelopen jaren in gebruik genomen voor het bouwen van woningen. De daar aanwezige tuinbouwbedrijven en een rij huizen langs de Rijnweg moesten ten behoeve van die nieuwbouwplannen verdwijnen. Na de afbraak van deze huizen in de zomer van 2000 werden in de grond vreemde sporen in het zand gevonden. Bij het afvlakken van een uitgegraven put werd een geometrisch patroon van rechthoeken zichtbaar. Dit soort rechthoekige vormen zijn in het verleden wel vaker gevonden, meestal in gebieden met zandgrond. Het idee is dat dit putten zijn geweest waaruit zand werd gewonnen, dat gebruikt werd voor woningbouw,

of om elders de grond te verbeteren. Om niet te veel overlast van grondwater te krijgen werden er steeds kleine putten uitgegraven, die dan weer met vuile grond werden dichtgegooid. Na het dichtgooien van de kuil werd ernaast weer een nieuwe put uitgegraven, waarbij men dan wel een dammetje originele grond liet staan omdat anders de putwand in zou storten. In een langere periode ontstaat op een perceel grond dan vaak een grillig of onsamenhangend patroon van kuilen die zich in de ondergrond aftekenen. In dit geval is het uitgraven waarschijnlijk heel systematisch aangepakt en achter elkaar uitgevoerd. Dit soort activiteiten zijn soms te dateren, omdat men in de vulling van vuile grond wel eens dateerbare aardewerkscherven aantreft. Bij de oppervlakkige waarneming die op het terrein in Monster werd uitgevoerd, zijn geen vondsten gedaan waarmee deze werkzaamheden waren te dateren.

Westlands Museum voor Streek- en Tuinbouwhistorie, A.A.G. Immerzeel

Monster * Wateringseweg 57-67 (Poeldijk) | Aan de Wateringseweg in Poeldijk, ter hoogte van de nummers 57 t/m 67, werd begin 2000 een nieuw tuinbouwbedrijf aangelegd ter grootte van ongeveer 4 hectare. Meer bestaande oude bedrijven werden hiertoe samengevoegd. De oude kassen en schuren werden gesloopt en twee scheidingssloten werden gedempt. De locatie van dit nieuwe tuinbouwbedrijf was hemelsbreed ongeveer 200 m ten zuidwesten van het terrein waar in 1970 en 1993/1994 sporen van een villa uit de Romeinse tijd en de beroemde ‘bronzen brief’ zijn gevonden (Van Es 1981: 253-254). Het was dus niet uit te sluiten dat ook op dit terrein archeologische sporen aanwezig zouden zijn. De oude noordelijke oeverwal van de Gantel loopt ongeveer evenwijdig aan de Wateringseweg. Bijna alle tuindershuizen aan de zuidzijde van de weg zijn gebouwd op de oeverwal. Dat is ook goed te zien, omdat de erven vanaf de weg enkele tientallen centimeters oplopen.

Het perceel waarop het nieuwe tuinbouwbedrijf werd aangelegd bevindt zich tussen de Wateringseweg en de Gantel, aan de oostzijde begrensd door de Zuidwijckweg. Het terrein moest geëgaliseerd worden en hiervoor werden de laagst gelegen delen opgehoogd. Om te kunnen bepalen of er dusdanig belangrijke sporen in de grond aanwezig waren dat een archeologisch onderzoek uitgevoerd moest worden, werd op verzoek van het bevoegd gezag door leden van de AWN een booronderzoek uitgevoerd. Hierbij bleek dat het grootste gedeelte van het terrein tot op de maximale boordiepte van 125 cm bestond uit schone, natuurlijke grondlagen. Aan de zijde van de Wateringseweg, op de plaats waar een bedrijfsschuur met dockshelter (verdiepte inrit voor vrachtverkeer) gepland was, werden wat verstoringen in de ondergrond aangetroffen. Dit gedeelte werd uitvoeriger onderzocht, waarbij om de 4 m een boring werd uitgevoerd. Hierbij werden op twee plaatsen, op een diepte van 90 tot 110 cm onder het maaiveld, donkere verkleuringen en sporen van fosfaten gevonden, die meestal een aanwijzing zijn voor veehouderij. Deze verkleuringen bevonden zich onder een schone kleilaag, de zogenaamde Duinkerke IIIa, afgezet in de 12de eeuw. De ervaring leert dat dit soort sporen een aanwijzing kunnen zijn voor bewoning uit de Romeinse tijd. Hierna zijn rondom de twee boorgaten waarin de sporen werden gevonden nog enkele boringen uitgevoerd, maar dat leverde geen extra indicaties op. Hierop werd besloten dat het niet noodzakelijk was om voortgaand aan de bouwwerkzaamheden een archeologisch onderzoek uit te voeren, maar dat volstaan kon worden met het volgen van de graafwerkzaamheden. Vooral het uitgraven van de dockshelters en de bouwputten voor de watersilo's kwamen daarvoor in aanmerking. Ook hierbij kwamen geen archeologische sporen aan het licht. In een later stadium van de werkzaamheden werden nog wel enkele aardewerkscherven uit de Romeinse tijd gevonden in een

sleuf die grensde aan de oude bebouwing vlakbij de Wateringseweg. Deze scherven waren echter afkomstig uit een verstoorde grondlaag en het vermoeden bestaat dat ze oorspronkelijk afkomstig zijn uit de oeverwal die zich langs de Wateringseweg bevindt en die nu bebouwd is met tuindershuizen en oude schuren.

Westlands Museum voor Streek- en Tuinbouwhistorie, A.A.G. Immerzeel

Naaldwijk * Honselersdijk | Van Mierlo Planontwikkeling BV heeft archeologisch adviesbureau RAAP opdracht gegeven een archeologisch onderzoek uit te voeren in verband met de ontwikkeling van een bedrijventerrein op een perceel ten noorden van de Dijkweg te Honselersdijk. Uit het vooronderzoek bleek dat binnen het plangebied resten uit de ijzertijd en/of Romeinse tijd verwacht konden worden. Daarnaast bleek uit het historisch onderzoek dat het plangebied overeen kwam met de locatie van de Oranjetuin van het voormalige paleis van stadhouder Frederik Hendrik († 1647). Op basis hiervan konden nog resten van de oranjerie, vijvers en (sier-)tuinen van het paleis binnen het plangebied verwachten worden. Eventuele restanten van de oranjerie hadden onderzocht moeten worden door middel van een geofysisch onderzoek. Vanwege de slechte terreincondities kon dit onderzoek niet uitgevoerd worden.

Het plangebied is onderzocht aan de hand van een karterend booronderzoek. Dit onderzoek heeft geen aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van vindplaatsen uit de ijzertijd en/of Romeinse tijd. Tijdens de aanvullende boringen naar eventuele restanten van de historische tuin zijn in twee boringen veel baksteen fragmenten en mortel aangetroffen. Deze locaties lijken overeen te komen met de ligging van de oranjerie. Doordat het echter niet mogelijk was een geofysisch onderzoek uit te voeren, moet er rekening mee gehouden worden dat de aangetroffen resten eventueel afkomstig zijn van latere bouwwerken. Voor het gehele plangebied is een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) in de vorm van proefsleuven aanbevolen.

Archeologisch adviesbureau RAAP, Christo Thanos

Naaldwijk * Woerdblok | In opdracht van Rabo Vastgoed BV heeft archeologisch adviesbureau RAAP een archeologisch onderzoek uitgevoerd in het plangebied Woerdblok te Naaldwijk. Binnen het plangebied zullen woningen gerealiseerd worden. Het archeologisch onderzoek betrof een karterend booronderzoek van het plangebied Woerdblok en een waardering van het westelijke deel van een terrein van hoge archeologische waarde (CMA-Monumentnummer 4137). Uit het karterend onderzoek bleek dat de diepere ondergrond van het plangebied is opgebouwd uit de Pre-Romeinse Afzettingen van Duinkerke I. In het uiterst noordoostelijk deel is in drie boringen ook het diepgelegen Hollandveen aangeboord. Deze afzettingen zijn grotendeels overdekt met een dun laagje veen dat gedateerd is rond 300 na Chr. (ook wel 'Romeins veen' genoemd). In het westelijke deel van het plangebied wordt dit veen overdekt door het zand van de Naaldwijkse Geest, in het overige deel door de middeleeuwse Afzettingen van Duinkerke IIIa.

In het Hollandveen, de Duinkerke I-afzettingen en het Romeinse veen zijn geen archeologische indicatoren aangetroffen; in de bovenliggende middeleeuwse Afzettingen van Duinkerke IIIa wel. Deze indicatoren betreffen kleine fragmenten baksteen, verbrande leem, bot, fosfaat en twee scherven van (post) middeleeuws aardewerk. Dit materiaal kan globaal gedateerd worden vanaf de Middeleeuwen tot heden. De indicatoren zijn tevens aangetroffen op locaties waar vermoedelijk kassen uit eind 19de tot begin 20ste eeuw hebben

gestaan. Hierdoor is het niet duidelijk is of de vondsten aanwijzingen zijn voor laat middeleeuwse bewoning of wellicht restanten zijn van kassenbouw. Het waarderend onderzoek vond plaats op een terrein van hoge archeologische waarde in de zuidoostelijke hoek van het plangebied. Dit terrein betreft onder meer een omgrachte locatie waar het huis 'Hoge Woerd' heeft gestaan en waar aardewerk uit de Romeinse tijd en de Middeleeuwen is aangetroffen. Het onderzoek vond buiten het omgrachte deel van het terrein plaats en hier zijn geen aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van Romeinse of middeleeuwse resten.

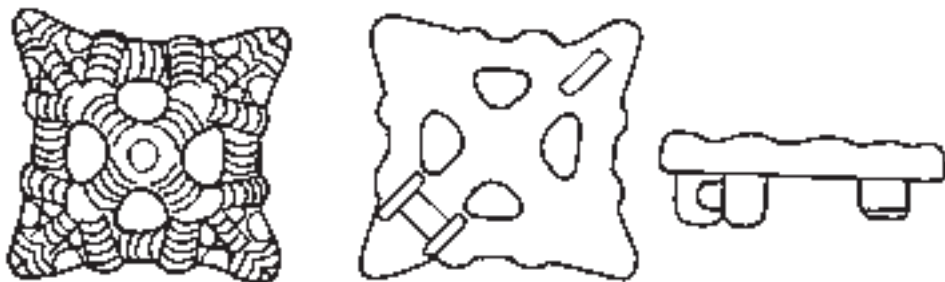
Archeologisch adviesbureau RAAP, Christo Thanos

Noordwijk * Amsterdamse Waterleidingduinen | Evenals in 1999 werden fragmenten aardewerk aangetroffen op (dezelfde) twee plaatsen ter hoogte van het in 1994 gedichtte zuidelijke deel van het 'Van Limburg Stirumkanaal'. Het kanaal ligt deels op grondgebied van Noord-Holland, deels in Zuid-Holland. Hier schijnen bij de aanleg van het kanaal destijds een tweetal rijke nederzettingsterreinen vergraven te zijn. De vondsten werden verzameld door H. Vader, duinwachter van de Gemeentelijke Waterleidingduinen Amsterdam,. Ook nu dateert het gevonden materiaal uit de gehele tijdsspanne tussen late ijzertijd en Nieuwe Tijd.

Universiteit van Amsterdam, Amsterdams Archeologisch Centrum, A.M. Numan

Noordwijk * Polder Vinkeveld | In het vroege voorjaar van 2000 deed P. Schaap uit Noordwijk met zijn metaaldetector in de omgeving van Noordwijk een ongebruikelijke vondst. In de polder Vinkeveld trof hij een kleine ruitvormige, vermoedelijk laat-Karolingische schijffibula aan (afb. 58). De platte bronzen fibula meet 22 bij 21 mm en weegt 5,2 gram. Aan de voorzijde zijn de vier hoeken van de ruit versierd met motieven die vermoedelijk dierkoppen voorstellen. De vier koppen zijn in het midden van de schijf met elkaar verbonden, de rest van het centrale deel van de schijf is opengelaten. Koppen en verbindingen zijn overdadig versierd met dwarsgroeven. De achterzijde is onversierd. De nu verdwenen ijzeren naald was bevestigd door middel van een bronzen asje, gemonteerd tussen twee wangen. Deze wijze van bevestigen is zeer typerend voor fibulae uit de Karolingische tijd en later. Ondanks uitgebreid literatuuronderzoek is het tot op heden nog niet gelukt een parallel voor deze fibula te vinden. Op grond van materiaalgebruik, decoratieve motieven en bevestigingswijze kan een datering tussen ca. 850 en 1050 na Chr. aangenomen worden.

Provincie Zuid-Holland, R.H.P. Proos

Afb. 58. Noordwijk * Polder Vinkeveld. Laat-Karolingische ruitvormige fibula, schaal 3:2 (tek. J. Hulst, ROB Amersfoort).

Noordwijk en Rijnsburg * Bedrijventerrein Klei-Oost | De gemeenten Noordwijk en Rijnsburg hebben archeologisch adviesbureau RAAP opdracht gegeven een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uit te voeren vanwege de aanleg van het bedrijventerrein Klei-Oost in het gebied tussen de provinciale weg N206, de Rijnsburgerweg, de Noordwijkerweg en de Trappenberglaan. In totaal zijn hier 110 boringen gezet. Het plangebied vertoont in grote lijnen een identieke geologische opbouw. Van onder naar boven zijn de volgende lagen te onderscheiden: wadafzettingen (Afzettingen van Calais); strandwalafzettingen (alleen in het noorden van het plangebied); bruin veen en bruingrijze kleiige en zandige afzettingen. Archeologische resten zijn in drie boringen in het strandwalzand aangetroffen. Het gaat om houtskool (in drie boringen) en vuursteensplinters (in één boring). De vondsten geven aan dat zich in de top van de strandwal een archeologische vindplaats bevindt. De aanwezigheid van vuursteen kan erop wijzen dat deze vindplaats dateert uit de prehistorie. Aangezien de strandwal waarschijnlijk pas gevormd is gedurende het Midden-Neolithicum, lijkt een datering van de vindplaats in de periode tussen het Midden-Neolithicum en de ijzertijd aannemelijk.

Archeologisch adviesbureau RAAP, D. Raemaekers

Nootdorp * VINEX-locatie Ypenburg | In het Nootdorps deel van de Vinex-locatie Ypenburg werd in het veen een tweetal (incomplete) Andenne kruiken gevonden. De kruiken waren op elkaar geplaatst in het veen. Een spoor was niet waarneembaar. De bovenlaag was bij het bouwrijp maken al verwijderd. Beide kruiken zijn hierbij zwaar beschadigd. De kruiken dateren uit de periode 1175 – 1250. Soortgelijke waarnemingen zijn al eerder gedaan, dit is echter de eerste keer dat het aardewerk in situ aangetroffen is. Bij die vroegere waarnemingen werden vergelijkbare aardewerkcomplexen, bestaande uit het spectrum kogelpot, Andenne, Paffrath, Pingsdorf en steengoed opgetekend. De scherfconcentraties werden steeds gevonden in het gedeelte van Ypenburg met een veenbodem; het zijn blijkbaar de laatste overblijfselen van een bewoningsfase uit de tijd dat het veen werd ontgonnen. Door deze vondsten is duidelijk geworden dat het veen (en het aansluitende kleigebied) vóór het laatste kwart van de 12de eeuw reeds ontgonnen werd. In de loop van de 13de of 14de eeuw is de bewoning verplaatst van het veen naar het noordelijk en westelijk van Ypenburg gelegen kleigebied. Door achtereenvolgende ontginningen, landbouw en vervingen is slechts de noordelijke rand van het veenkussen bewaard gebleven in een sterk gecomprimeerde vorm. Daarachter is het veen geheel verdwenen en komt het slechts in de kades nog voor.

Gemeente Rijswijk, DGZ-V&H, sectie archeologie, J.M. Koot

Pijnacker * Nederlands-hervormde Kerk | Vanwege de herbouw van een kerktoren werd onderzoek verricht naar de fundering van een oudere voorganger. Deze toren waarvan de onderste twee verdiepingen in Romaanse stijl waren gebouwd, stond tot 1893 tegen het kerkgebouw aan. Nadien werd het eigenlijke kerkgebouw met één travee ingekort, waardoor de toren los van de kerk kwam te staan. In 1940 is deze toren ingestort.

Er werd een 2,2 m brede sleuf op 2,2 m evenwijdig aan de westmuur van de huidige kerk gegraven, zodat de fundering van de tot in 1893 aanwezige westmuur van de kerk hier binnen viel. Aan de binnenzijde van de westmuur werd de grond tot onder het niveau van de funderingen uitgegraven. Verder werd ter hoogte van de toren de put in westelijke richting uitgebreid.

De westmuur was 60 cm breed en bestond uit moppen van $30/28 \times 15/14 \times 8/7$ cm. De muur liep aan de noordkant als steunbeer door tot buiten de noordelijke gevel, waarvan de fundering in verband was gemetseld met de westmuur. Laatstgenoemde muur bevatte veel onvolledige bakstenen, wat op secundair gebruik wijst (kleinste steenformaat $24 \times 6,5 \times ?$ cm). Ook stond er een steunbeer op 3,60 m uit de noordgevel tegen de buitenkant van de westmuur, met als tegenhanger een basement voor de zuil die binnen de kerk half in de gevel heeft gestaan, op één lijn met de noordelijke rij zuilen in de kerk. In diezelfde lijn liep onder het basement door een muur (steenformaat: $30 \times 15 \times 6$ cm) in oostelijke richting. Ditzelfde werd ook vastgesteld ter hoogte van de zuidelijke rij kolommen.

Binnen de westmuur werd een 1,9 m brede uitbraaksleuf aangetroffen, die was gevuld met speciebrokken en fijn baksteenpuin. Waarschijnlijk gaat het om een voorganger van de westmuur. In de uitbraaksleuf was de aanwezigheid van een steunbeer op de noordwesthoek herkenbaar, evenals het begin van west-oost lopende uitbraaksleuven ter hoogte van beide rijen kolommen. Het is aannemelijk dat deze uitbraaksleuven afkomstig zijn van een bakstenen voorganger van de kerk waarvan hierboven de funderingen zijn beschreven. Deze voorganger was uitwendig ongeveer 11 m breed, gelijk aan de breedte van het schip van de huidige kerk en het daarbij behorende koor. De insteek van de uitbraaksleuf komt vanaf de top van een bewoningslaag met aardewerk uit de eerste helft van de 13de eeuw, zodat dit als *terminus post quem* voor deze steenbouw geldt. De fundering van de toren meet $6,5 \times 6,5$ m en is gemetseld met bakstenen van wisselende grootte: $31/28/27 \times 14,5/14/12,5 \times 7,5/6,5$ cm. Waarschijnlijk stond deze toren eerst tegen de uitgebroken westmuur van de kerk aan en werd de latere westmuur tegen de toren aangebouwd.

Gemeente Delft, Epko J. Bult

Rijnsburg en Noordwijk * Bedrijventerrein Klei-Oost > zie Noordwijk

Rijswijk * Hoornwijk | In het Hoornwijkgebied vindt sedert enkele jaren archeologisch onderzoek plaats vanwege de aanleg van een groot bedrijventerrein en de herinrichting van een groengebied. Dit jaar vond het onderzoek plaats op twee locaties. De eerste locatie lag tussen het hoofdgebouw van de voormalige buitenplaats Zuidhoorn en de voormalige boerderij 'Pongong'. Het betrof hier een boerderijplaats die voor het midden van de 19de eeuw verlaten is. De boerderij maakte deel uit van een lintbebouwing. Enkele boerderijen van deze lintbebouwing groeiden in de loop van de 17de eeuw uit tot (omvangrijke) buitenplaatsen. Een van de vragen uit het onderzoek is gericht op de ouderdom van deze lintbebouwing en de relatie met de ontginningen van het poldergebied waarin de bebouwing ligt. Daarnaast kan het onderzoek van de vindplaats meer gegevens opleveren over de ontwikkeling van de boerderijgebouwen in de late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. De oostelijke helft van deze locatie is in 1997 opgegraven alvorens een weg van het bedrijventerrein werd aangelegd. Daarbij werden de resten van het 16de - 19de-eeuwse boerderijgebouw gevonden (Koot 1998). Het behoud van het resterende deel van de vindplaats was niet mogelijk, zodat in het najaar van 2000 een opgraving werd gestart. Aan het einde van het jaar was het noordwestelijk deel van het erf grotendeels onderzocht. Daarbij werd een rechthoekig bakstenen gebouw gevonden met afmetingen van ca. 5×15 m. Het baksteenformaat $16 \times 9 \times 4$ cm en begeleidendes mobiele vondsten maken een datering in de 17de - 18de eeuw aannemelijk. De functie lijkt een wagenshuur en/of stal te zijn geweest. Er werden op en buiten het erf ver-

scheidene geraamten van runderen gevonden, die daar blijkbaar begraven waren. Enkele erbij gevonden greppels dateren uit de late Middeleeuwen. In de eerste maanden van 2001 zal het resterende deel van het erf worden opgegraven. Naar verwachting zal hier het middeleeuwse hoofdgebouw van de boerderij worden gevonden.

De tweede onderzoekslocatie betrof de resten van de buitenplaats Delfvliet. De buitenplaats maakte deel uit van dezelfde lintbebouwing als de hierboven beschreven vindplaats. Enkele funderingen van de buitenplaats waren omstreeks 1978 waargenomen bij de uitbreiding van het verkeersknooppunt Ypenburg (mondelinge mededeling mevr. mr. M.L. Buschkens-Dijkgraaf). In 2000 werd een weg verlegd voor de aanleg voor een viaduct van een trambaan. Bij het ontgraven van de bouwput kwam een bakstenen riolering (met plavuizenvloer en tongewelf) tevoorschijn alsook enkele funderingen. Door de medewerking van het Stadsgewest Haaglanden (opdrachtgever aanleg tramlijn 15) was het mogelijk om de resten in kaart te brengen, waarna ze opnieuw werden bedekt. De funderingen behoorden bij een kleine kelder van het hoofdgebouw (?) van de buitenplaats Delfvliet. De fundering aan de noordzijde was versterkt met een houten constructie om verzakkingen te voorkomen. Het gebouw was immers naast een enkele meters brede sloot opgetrokken. Twee waterputten werden gevonden, maar deze waren bewust (schatgraverij?) vrijwel volledig vernietigd omstreeks 1978. Tussen en naast de gebouwssporen werden enkele greppels en een kuil uit de late Middeleeuwen gevonden. Uit laatstgenoemde vondsten blijkt dat in de loop van de 14de - 15de eeuw de bewoning op deze vindplaats een aanvang neemt. In de 17de eeuw groeide de boerderij uit tot een buitenplaats. In de daarop volgende eeuw vond een scheiding plaats tussen de agrarische en de representatieve functie van het complex. De eigenaar liet de boerderij slopen en op korte afstand herbouwen. De in 1978 waargenomen funderingen behoorden zeer waarschijnlijk tot deze boerderij. Op de plek van de oude boerderij werd het hoofdgebouw van de buitenplaats Delfvliet gebouwd, waarvan de resten nu zijn gevonden. De funderingen zijn na documentatie weer met zand bedekt.

Gemeente Rijswijk, DGZ-V&H, sectie archeologie, J.M. Koot

Rijswijk * Schiapweg (De Schilp) | In september 2000 startte de bouw van een nieuw zwembad naast sporthal De Schilp aan de Schiapweg. Kort voor aanvang van de werkzaamheden was er gelegenheid voor een archeologisch onderzoek. Volgens de geologische kaarten zou de locatie op korte afstand liggen van een strandwal. Uit enkele grondboringen bleek de strandwal zich uit te strekken tot onder de nieuwe zwembadlocatie. In de mee naar boven geboorde grond werd een fragment aardewerk aangetroffen dat op basis van de diepte uit de nieuwe steentijd zou kunnen dateren. Er werd besloten een proefsleuf aan te leggen. De resultaten waren van dien aard dat meteen werd overgegaan tot een noodopgraving. Daarbij werd het gedeelte onderzocht waar de aanleg van het hoofdbassin (35 x 35 m) van het zwembad de archeologische resten met vernietiging bedreigde. De belangrijkste vondsten die daarbij gedaan zijn bestaan uit een akkerlaag uit de ijzertijd en een bewoningslaag uit de nieuwe steentijd.

De akkerlaag is aangetroffen onder een laag klei, behorend tot de Afzettingen van Duinkerke I. De bovenkant van de akkerlaag bevond zich op een diepte van 0,7 m onder NAP en liep af in oostelijke richting tot een diepte van 1,0 m onder NAP. Direct onder de akkerlaag, bestaande uit bruin humeus zand, waren de krassporen van een eergetouw goed zichtbaar

Afb. 59. Rijswijk * Schaapweg.
Neolithische vuurstenen bijl, lengte
8,6 cm.

in het gelige zand. Plaatselijk kwam in het zand een oudere akkerfase met eergetouwsporen te voorschijn. In de akkerlaag zijn aardewerkscherven, stukjes bot en veel brokjes houtskool gevonden. De akkerlaag ligt op een veenlaag in de noordelijke helft van de opgravingsput en heeft doorgelopen tot op de hoger gelegen strandwal. Door zandwinning is het hogere deel van de strandwal (inclusief akkerlaag) verdwenen. Misschien is het zand van de akkerlaag door mensen op de onderliggende veenlaag aangebracht. Bodemkundig onderzoek zou hierover meer duidelijkheid kunnen verschaffen. De akkerlaag heeft niet verder in het veen gelegen. Op de scheiding van de akkerlaag met het veen zijn enkele paaltjes gevonden die behoren tot een afscheiding. De met de akkerlaag geassocieerde nederzetting zal op korte afstand op de strandwal hebben gelegen. C14-onderzoek leverde een datering op van 2395 ± 40 BP (GrA-17612); dit betekent dat de datering waarschijnlijk ligt tussen circa 520 en 390 voor Chr.

Het onder de akkerlaag gelegen veen (Hollandveen) heeft een dikte van ongeveer 60 cm. In noordelijke richting wigt het veen uit tegen de strandwal. Op de steile flank van de strandwal eindigde de veenlaag in een opeenvolging van veen- en zandlagen. Hieruit blijkt dat tijdens de veengroei soms dermate veel zand van de strandwal stooft dat dikke lagen ervan in het veen terecht kwamen.

In het veen zijn geen archeologische vondsten gedaan. In het kader van een veenonderzoek zijn pollenmonsters en monsters van eiken genomen voor dendrochronologisch onderzoek.

De veenlaag lag op het strandwalzand. De toplaag van dit strandwalzand bestond uit een bodem waarin veel aardewerk en natuursteen (vooral vuursteen) is aangetroffen. Daarnaast werd (verbrand) bot en houtskool gevonden. Het hoogste deel van de laag bevond zich op ongeveer 1,4 m onder NAP tegen de westwand van de opgravingsput. Vandaar liep het niveau af in noordelijke, zuidelijke en oostelijke richting tot zo'n 1,9 m onder NAP. De laag heeft een dikte van 20 tot 25 cm. Direct tegen de westwand van de opgravingsput splitste de laag zich in noordelijke richting. Tussen beide lagen lag een enkele centimeters dikke laag stuifzand. De bodemlagen zijn geruime tijd na beëindiging van de bewoning door de stijging van het grondwaterniveau afgesloten van de zuurstof. Daardoor zijn nauwelijks organische resten aangetroffen. Een uitzondering is de noordwestelijke hoek van de opgra-

vingsput. Hier dook de laag dermate sterk de diepte in dat de conserveringsomstandigheden uitstekend waren. Op deze plek, slechts enkele vierkante meters groot, zijn vele botten van onder meer runderen verzameld alsmede botanische resten zoals pitten van sleedoornpruimen. Daarnaast zijn insectenresten gevonden.

Onder de neolithische laag werden geen sporen aangetroffen. Op enkele plekken is een asconcentratie vastgesteld. De grootste bundeling aan vondsten werd op het hoogste deel van de laag aangetroffen. Van daar liep de vondstdichtheid sterk af naarmate de laag dieper ligt. Naast honderden afslagen werden vele artefacten als schrabbers, transversale pijlpunten en fragmenten van gepolijste vuurstenen bijlen gevonden. Een topvondst is een complete vuurstenen bijl (afb. 59). Een brokje houtskool leverde een C14-datering op van 4050 ± 40 BP (GrA-17685; dit duidt waarschijnlijk op de periode 2630 – 2490 voor Chr.). Op basis van de vondstverspreiding en het oplopen van de bodemlaag ligt de kern van de nederzetting vermoedelijk ten westen van de opgravingsput, onder een sportveld dat nog in gebruik is. Op slechts enkele honderden meters in westelijke richting is in 1996 eveneens een vindplaats uit de nieuwe steentijd gevonden (Koot 1997). Deze vindplaats in ‘De Strijp’ dateert uit dezelfde periode als ‘De Schilp’. Twee C14-dateringen gaven hier een ouderdom van 4115 ± 45 BP (GrA-17054, waarschijnlijk 2859 – 2581 voor Chr.) en 4145 ± 45 BP (GrA-17055, waarschijnlijk 2865-2623 voor Chr.).

De neolithische vindplaatsen van De Strijp en De Schilp bevatten de oudste bewoningsporen die tot op heden aangetroffen zijn op het Rijswijkse deel van de strandwal. Beide vindplaatsen maken duidelijk dat deze vroege archeologische resten goed geconserveerd zijn en zich over een aanzienlijk groter gebied uitstrekken dan de nu opgegraven delen. De vindplaatsen geven tevens aan dat het gebied een hoge archeologische potentie heeft en in aanmerking komt voor wettelijke bescherming.

Gemeente Rijswijk, DGZ-V&H, sectie archeologie, J.M. Koot

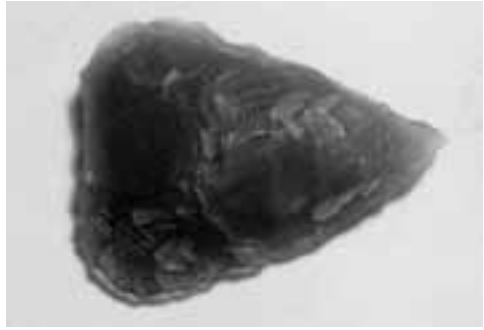
Rijswijk * Tollensstraat | Dit jaar werd het plein aan de Tollensstraat in de dorpskern van Rijswijk heringericht. De grondwerkzaamheden werden archeologisch begeleid. Het plein is omstreeks 1958 ontstaan door de sloop van enkele gebouwen. Onder het plaveisel bleken diverse funderingen aanwezig te zijn. Ook werd een waterput met de fundering van een pomphuisje aangetroffen en gedocumenteerd. De waterput was in 1978 ook al eens waargenomen. De positie was toen echter niet vastgelegd. In de nieuwe bestrating is de waterput weergegeven. Begeleidende vondsten dateren uit de 17de - 19de eeuw.

Gemeente Rijswijk, DGZ-V&H, sectie archeologie, J.M. Koot

Rijswijk * VINEX-locatie Ypenburg | Het onderzoek van de midden-neolithische vindplaats op de VINEX-locatie Buitenplaats Ypenburg werd in 2000 voortgezet. De vindplaats is gelegen op een begraven duin met een lengte van ongeveer 500 m. De bewoning is te plaatsen tussen omstreeks 3800 en 3200 voor Chr. In dit verslagjaar vond het onderzoek plaats op het middendeel van het duin, aan weerszijden van de Laan van Hoornwijk. In 2001 zal het oostelijk deel van het duin worden onderzocht. Op de vindplaats zal in de komende jaren het nieuwe Centrumgebied van Ypenburg tot stand komen. Het archeologisch onderzoek vindt plaats in opdracht van het Samenwerkingsverband Ypenburg en in nauwe samenwerking met het Projectbureau Ypenburg.

Uit het onderzoek blijkt dat het duin aanvankelijk een bescheiden omvang had. Door

overstuivingen is het duin vooral in oostelijke richting voortdurend groter geworden. Als gevolg van het proces van overstuivingen en erosie zijn meer bewoningslagen aanwezig die gescheiden worden door lagen stuifzand. De conserveringstoestand van de lagen verschilt sterk. Sommige bodemlagen zijn uitstekend bewaard gebleven, andere zijn vrijwel volledig verdwenen. Slechts de diepere delen van de sporen worden dan nog aangetroffen. Aan de westzijde van de Laan van Hoornwijk is het duin zwaar aangetast tijdens de aanleg en latere uitbreidingen van het vliegveld Ypenburg. Toch bleken ondanks de vele verstoringen meer bewoningsniveaus aanwezig te zijn. Van sommige niveaus waren slechts de onderkanten van de sporen (paalsporen, kuilen) bewaard gebleven.

Afb. 60. Rijswijk * VINEX-locatie Ypenburg.
Neolithische vuurstenen pijlpunt, lengte 3 cm.

In het najaar werd begonnen met het opgraven van het terrein aan de oostzijde van de Laan van Hoornwijk. De eerste opgravingsputten lagen in een zone die op korte termijn nodig is voor de aanleg van een trambaan alsmede kabels en leidingen. Deze zone is zwaar aangetast bij de aanleg van hoofdlandingsbaan van het vliegveld omstreeks 1953. In de loop van 2001 zal verder onderzoek plaatsvinden in meer oostelijke richting waar veel minder recente verstoringen verwacht worden.

Het onderzoek heeft aangetoond dat in het gehele nu onderzochte duinlichaam bewoningssporen aanwezig zijn. Op diverse plekken zijn zelfs meer bewoningsniveaus herkend. Uit micro-morfologisch onderzoek blijkt dat de bewoning een aanvang neemt zodra er van duinvorming sprake is. Het vondstmateriaal wijst op een bestaanswijze waarbij zowel de jacht werd beoefend (afb. 60) op onder meer kraanvogel, eend, steur en harder, alsook vee gehouden werd (rund en varken).

Gemeente Rijswijk, DGZ-V&H, sectie archeologie, J.M. Koot

Rotterdam * De Admiraal | Ondanks sterke verstoringen door (sub)recente bouwactiviteiten heeft het BOOR enige funderingsresten en sporen van scheepshellingen kunnen documenteren van de voormalige VOC-werf 'De Admiraal' aan de Oostzeedijk. De VOC bezat tot 1694 een scheepswerf in Rotterdam aan de Scheepmakershaven. In 1685 werd begonnen met de bouw van een nieuwe werf aan de Oostzeedijk (Grimm 1994). De resten van de scheepshellingen bestonden uit dikke pakketten houtsnippers. Ook werd bij het onderzoek een deel van een kaapstander aangetroffen. Een kaapstander is een verticale windas waarmee schepen op de helling getrokken konden worden.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rijnmond (BOOR), A.J. Guiran

Rotterdam * Binnenrotte | Naar aanleiding van de bouw van een parkeergarage tussen de Botersloot en de Binnenrotte heeft het BOOR onderzoek verricht in de bouwput. De parkeergarage maakt deel uit van het te realiseren complex 'The City Building'. Het onderzoek is in nauwe samenwerking met het archeologisch adviesbureau Jacobs & Burnier uitgevoerd.

Voor het eerst is in de binnenstad een gedeelte van een houten gebouw uit de prestedede-

Afb. 61. Rotterdam * Binnenrotte. Houten fundering van 14de-eeuws stenen huis aan de Lombardstraat.

lijke periode van Rotterdam, de 10de - 12de eeuw aangetroffen. Eerder zijn in de bouwputten van de spoortunnel op diverse plaatsen slootjes, kuilen en enkele palen uit dezelfde periode aangetroffen; steeds zwaar aangetast door erosie in de 12de eeuw (Carmiggelt & Guiran 1997). De nederzettingen kunnen in verband gebracht worden met de in 1028 voor het eerst vermelde nederzetting Rotta. De nu aangetroffen bewoningssporen bestaan onder meer uit slootjes, een ca. 1 m dik pakket ophogingslagen van klei en mest (huisterpje), met daarop resten van een deel van een gebouw in de vorm van vlechtwerkmatten, en stompen van zware palen met afgeplatte onderzijdes. De bewoningssporen bevinden zich op een klei-op-veen pakket in een ca. 25 m lange en maximaal 10 m brede strook, die parallel ligt aan het vroegere water de Binnenrotte. Vermoed wordt dat het grootste gedeelte van het gebouw buiten de bouwput ligt, onder de huidige straat de Binnenrotte. De bewoningssporen zijn aan het einde van de 12de eeuw afgedekt met zandige klei (Afzettingen van Duinkerke III). Na de afdamming van de Rotte bij de Hoogstraat (rond 1270) ontstond op de oostelijke oever van de Binnenrotte een weg, de latere, tot 1940 bestaande, Lombardstraat. Fragmenten van het vermoedelijk oudste plaveisel van de weg (delen van grote bakstenen), met daaraan een naar het oosten afbuigend zijstraatje, waren nog aanwezig. Restanten van de aangetroffen (houten) huizen langs de oostzijde van de Lombardstraat, in de vorm van bakste-

nen poeren en vuurplaatsen, dateren vermoedelijk uit de tweede helft van de 14de eeuw. Uiteindelijk ontstond vanaf de 15de eeuw een gesloten gevellijn van bakstenen huizen. De funderingen en vloeren van enkele van deze huizen konden geheel of gedeeltelijk worden opgegraven en gedocumenteerd (afb. 61).

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rijnmond (BOOR), A.J. Guiran & E. Jacobs

Rotterdam * De Kandelaar | In het kader van de archeologische begeleiding van de aanleg van een waterleidingtracé door Waterbedrijf Europoort (regio 2) heeft het BOOR een aanvullend archeologisch onderzoek uitgevoerd in het gebied 'De Kandelaar' ten noorden van Schiebroek (Peters 2001b). Het onderzoek bestond uit grondboringen en het graven van een proefsleuf. Op één locatie werd een houtskoolconcentratie aangetroffen, die waarschijnlijk uit de Romeinse tijd dateert. De houtskoolplek ligt op de kleiige oever van een Duinkerke I-geul en is afgedekt door Afzettingen van Duinkerke III. In de nabijheid is een fragment aardewerk uit de Romeinse tijd gevonden. In een ander deel van het tracé werd ten noorden van de Kandelaarweg een ophogingspakket aangetroffen, bestaande uit kleikluiten en rietlagen, dat in de ondergrond (veenlagen) is weggezakt. Lagen in het ophogingspakket zijn door het wegzakken diagonaal tot bijna verticaal komen te staan. Het ophogingspakket loopt door onder de Kandelaarweg: in een boring in de berm aan de noordzijde van de Kandelaarweg is het pakket aanwezig, in boringen in de zuidelijke berm ontbreekt het (booronderzoek 2001). Het ophogingspakket bevindt zich op Hollandveen en onder Afzettingen van Duinkerke III en dateert vermoedelijk uit de 11de /12de eeuw.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rijnmond (BOOR), F.J.C. Peters

Schipluiden * Klaas Engelbrechtspolder | In het kader van de tracébegeleiding van een transportleiding voor drinkwater van het waterbedrijf Europoort werd een sleuf gegraven door een terp die in het tracé ligt (MD 02-08). Het gaat om een huisterp achter boerderij Overwoudt. Voorafgaand aan de opgraving werd een hoogtelijnenkaart van de terp vervaardigd. De 4 m brede sleuf werd aan de zuidkant van de terp gegraven. Tijdens het uitgraven werden er nauwelijks grondsporen aangetroffen. Slechts één greppel liep schuin door het onderste vlak in de sleuf. De terp bestond voornamelijk uit vuile blauwgrijze geroerde klei. In totaal was er maximaal 90 cm ophoging aangebracht. Hiervan stak nog slechts 40 cm boven de omgeving uit, de rest van de ophoging was als gevolg van het gewicht in de ondergrond weggezakt. Deze ondergrond bestond uit een dikke laag Hollandveen, die was afgedekt door een dunne laag klei uit de Duinkerke I- transgressiefase. Op de top van deze klei bevond zich de zogenaamde Woudlaag, een donker blauwgrijze zeer humusrijke kleilaag. Deze laag ging midden onder de terp over in een pakket van afwisselend klei- en veenlaagjes. Klaarblijkelijk was het terplichaam dik genoeg om oxidatie te verminderen. Bovendien was door het gewicht van het terplichaam de Woudlaag hier verder naar beneden gedrukt waardoor de laag hier onder de grondwaterspiegel was blijven liggen. Deze waarneming geeft belangrijke informatie over het karakter van de Woudlaag. Het lijkt erop dat het de minerale overblijfselen zijn van een oorspronkelijke veenlaag waarvan door oxidatie de plantenresten vergaan zijn. Paleobotanisch onderzoek naar deze laag zal hierin uitsluitsel kunnen geven.

Uit het aangetroffen aardewerk in de ophoging blijkt dat het begin van de terpaanleg in het midden van de 12de eeuw te plaatsen is.

Gemeente Delft, Epko J. Bult

Schipluiden * Woudsepolder | In het kader van de tracébegeleiding van een transportleiding voor drinkwater van het waterbedrijf Europoort werd een sleuf gegraven door een terp die in het tracé ligt (MD 01-04). Voorafgaand aan de opgraving werd een hoogtelijnenkaart van de terp vervaardigd. De 8 m brede sleuf werd aan de oostkant van de terp gegraven. Onder een 40 cm dikke bouwvoor kwamen achtereenvolgens enkele lagen vuile grijze, schone gele en grijze klei voor. De ondergrond bestond uit een dikke laag Hollandveen, die was afgedekt met schone geelgrijze klei, waarvan in het veld niet duidelijk werd of deze laag was opgebracht, of als kleilaag was afgezet in de Duinkerke I- dan wel de Duinkerke III- transgressiefase. Om het antwoord op deze vraag te geven worden momenteel AMS-monsters geanalyseerd die moeten uitwijzen of de top van het onderliggende veen uit de Middeleeuwen stamt of dat deze Pre-Romeins is. In totaal was er maximaal 80 cm ophoging aangebracht. Als gevolg van het gewicht van het terplichaam was het veen onder het centrum van de terp 20 cm ingezakt. Aan de rand van het terplichaam vertoonde het onderliggende veen krimpscheuren als gevolg van uitdrogingsverschijnselen. Deze scheuren waren opgevuld met de schone klei die het veen afdekte. Onder het terplichaam ontbraken deze krimp-scheuren. Klaarblijkelijk was het terplichaam dik genoeg om de oxidatie van het onderliggende veen te reduceren. De terp had in de sleuf aanvankelijk een doorsnede van ongeveer 19 m. In de loop van de 13de en 14de eeuw werd de terp uitgebreid tot een doorsnede van 36 m. Dit gebeurde door vuile grijze klei en afval op de flank van de oorspronkelijke terp te storten. Het aardewerk uit de oudste ophogingslagen bestond uit scherven (Paffrath-) kogelpot, Pingsdorf en Andenne. Deze dateren de aanvang van de bewoning in het tweede kwart van de 12de eeuw. Uit het aardewerk op de flanken van de terp blijkt dat de bewoning rond het midden van de 14de eeuw werd afgebroken.

Gemeente Delft, Epko J. Bult

Schipluiden * Woudsepolder (bassin) | In het kader van de tracébegeleiding van een transportleiding voor drinkwater van het waterbedrijf Europoort werden tijdens de inspectie van de werkzaamheden in een bassin voor tijdelijke waterberging scherven aardewerk aangetroffen die erop duiden dat ter plekke in de 10de eeuw werd gewoond. Deze vindplaats (MD 01-37) ligt op ongeveer 200 m afstand van vindplaats MD 01-04. Daarop is besloten om een leesbaar vlak in het bassin aan te leggen. De scherven aardewerk lagen op de top van een ongelijke, grotendeels veraarde veenlaag, juist onder een dun kleidek dat tot de Afzettingen van Duinkerke III wordt gerekend. De scherven lagen grotendeels plat op het veen, wat aangeeft dat dit het oude bewoningsniveau was. Echte grondsporen werden er nauwelijks aangetroffen. Wel tekenden zich in het vlak polygonale scheuren af die met natuurlijke klei waren gevuld. Deze scheuren waren ontstaan doordat tijdens droge perioden het veen dieper werd ontwaterd waardoor klink en oxidatie optrad, wat ertoe leidde dat het veen kromp. De scheuren zijn soms wel 40 cm diep. Scherven aardewerk die uit de krimpscheuren werden geborgen, lagen niet op de bodem van de scheur, maar soms halverwege, op het veen en onder de klei. Dit wijst er op dat de krimp pas heeft plaatsgevonden na de afzetting van het kleidek.

In de toplaag van het veen was amper nog organisch materiaal bewaard gebleven. Bij het zeven van de grond bleek zelfs het paleobotanisch materiaal grotendeels te zijn verdwenen. Ook het weinige botmateriaal verkeerde in slechte staat. Dit is erg jammer, daar de vindplaats uit de periode van de eerste middeleeuwse veenontginningen dateert. Het aardewerk bestond voornamelijk uit zacht gebakken kogelpot en uit enkele scherven Pingsdorfaarde-

werk. Paffrath-kogelpotten ontbraken nog geheel in het keramisch spectrum. Soortgelijke vindplaatsen met dezelfde milieumomstandigheden werden enkele jaren geleden op enige honderden meters afstand gevonden bij de aanleg van een gasleiding.

Gemeente Delft, Epko J. Bult

Schipluiden * 't Woudt (Nederlands-hervormde Kerk) | Tijdens restauratiewerkzaamheden aan de Nederlands-hervormde Kerk in 't Woudt kon een deel van de fundering ter hoogte van de ingang in de zuidmuur van de kerk worden onderzocht. De fundering van de kerk bestaat uit kloostermoppen van 29 x 15 x 7 cm. Een globale datering voor dit baksteenformaat is omstreeks 1300. Op 50 cm boven het huidige maaiveld gaat deze muur over in een steenformaat van 18 x 9 x 4 cm. Voor de beide 80 cm brede steunberen die de ingang flankeren, werd onder het maaiveld een fundering aangetroffen van bakstenen met het formaat 19 x 10 x 4 cm (ongeveer 1500). Deze fundering ligt in een U-vorm waarvan de binnenzijde van de beide uiteinden op de binnenkanten van de beide steunberen aansluit. De breedte van de muur bedraagt 42 cm. Klaarblijkelijk heeft er in de 16de eeuw een uitwendig ingangsportaal tegen de zuidmuur van de kerk aangestaan. De onderkant van dit portaal is gefundeerd op de woudlaag, die hier op 80 cm diepte ligt. Deze blauwgrijze humeuze kleilaag ligt op de top van de Duinkerke I- klei en was het oude oppervlak uit het begin van de bewoning. De ophogingslaag van 80 cm dikte bevatte onderin puin van baksteen en daktegels, bovenin kwamen fragmenten dakleien voor. Klaarblijkelijk was het dak van de kerk oorspronkelijk met daktegels bedekt en pas later met leisteen.

Gemeente Delft, Epko J. Bult

Schoonhoven * Havenstraat | Naar aanleiding van de voorgenomen nieuwbouwplannen op het HBB-terrein (voormalige loodwitfabriek) aan de Havenstraat te Schoonhoven is in opdracht van de gemeente een verkennend archeologisch bodemonderzoek (Aanvullende Archeologische Inventarisatie) verricht. Historisch onderzoek toonde aan dat allerlei ambachtslieden hier hun activiteiten uitvoerden. Voorafgaand aan het onderzoek werd gedacht dat bedrijfsactiviteiten van de loodwitfabriek de bodem diepgaand verstoord hadden. Op basis van de grondboringen kan evenwel vastgesteld worden dat over het gehele terrein goed geconserveerde antropogene lagen aanwezig zijn, die tenminste teruggaan tot in de 14de eeuw. Daarnaast werden bakstenen en houten funderingen uit de 14de tot 17de eeuw aangetroffen.

Arnicon BV/ ArcheoMedia BV, M.W.A. de Koning

Vianen * Helsdingen | In het najaar van 2000 trof Jeroen Baars uit Vianen met zijn metaaldetector in een akker ten zuiden van Vianen een bijzondere Vroeg-Karolingische fibula aan (afb. 62). De mantelspeld lag op ca. 10 cm diepte in de bouwvoor en is in goede staat. De fibula behoort tot het type van de gelijkarmige beugelfibulae, en kan op grond van de door Hübener beschreven typologische onderverdeling (Hübener 1972) aan zijn 'Gruppe 10: Gleicharmige Fibeln mit 'Kerbschnittverzierung und Sonderformen' toegewezen worden.

De voorzijde van de bronzen mantelspeld is geheel met Kerbschnitt-decoratie bedekt. Op voet- en kopplaat zijn gelijkarmige kruisen afgebeeld, in iedere hoek van iedere kruisarm en op de kruisarmen zelf zat oorspronkelijk een klein lichtblauw steentje of glaspareltje. Nu zijn er nog acht aanwezig. De beugel is in het midden verdikt en bezit daar nog een rond tot

Afb. 62. Vianen * Helsdingen. Vroeg-Karolingische gelijkarmige beugelfibula, verguld brons en glaspasta (foto: F. Kleinhuis).

enigszins ovaal middenveld. Oorspronkelijk is de fibula verguld geweest, wat op sommige delen nog enigszins te zien is. De ijzeren naald is weggeroest, maar de rest van de bevestiging is nog aanwezig. De achterzijde was, voorzover zichtbaar, ongedecoreerd. Het voorwerp is 36 mm lang en 12 mm breed. Hübeners 'Gruppe 10' bestaat voornamelijk uit losse vondsten die op het strand van Domburg gedaan zijn in de late 19de en vroege 20ste eeuw (Roes 1954; Capelle 1976). Een datering is voor deze groep daarom moeilijk te geven. Twee verwante fibulae schijnen onlangs gevonden te zijn in Zutphen, waarvan een tijdens de sloop van het oude stadhuis (mededeling J. Baars). De motieven op de fibula doen christelijk aan, wat in combinatie met de toegepaste kerfsnede-techniek en de glaspareltjes een datering in de 8ste eeuw doet vermoeden. De vondst staat tot nu toe op zichzelf. In de omgeving van de vindplaats zijn relatief dichtbij rond 1970 een paar Karolingische lanspunten gevonden bij baggerwerkzaamheden, maar substantiële vroeg-middeleeuwse nederzettingssporen zijn in dit gebied nog niet aangetoond. Wel leverde dezelfde akker J. Baars ook nog een beschadigde Romeinse 'Augenfibel' (ogenfibula) op.

Provincie Zuid-Holland, R.H.P. Proos

Vlaardingen * Hoogstad | Het archeologische onderzoek op het bedrijventerrein Hoogstad, dat onderzocht werd in de periode 1993-1996, heeft in 1996 een duiker uit ca. 120 na Chr. opgeleverd, waarvan de conservering medio 2000 werd afgerond. Het betrof een ruim 5 m lange, gekliefde en vervolgens uitgeholde elzenstam die was afgedekt met een eikenhouten plank. Na de restauratie kwam de oorspronkelijke vorm van de elzenstam aan het licht. Het bleek verrassenderwijze te gaan om een hergebruikte kano (afb. 63). Deze kano was gemaakt van een minstens 6 m lange els met een omvang van ca. 65 cm. Over de gehele lengte, behalve aan de uiteinden, ontbraken noesten, waaruit afgeleid kan worden dat men de boom zorgvuldig geselecteerd heeft. De els is uitgehold met een dissel, waarvan de sporen nog altijd duidelijk zichtbaar zijn aan de binnenzijde van de kano. Het is de enige geconserveerde inheemse boomstamkano uit de Romeinse tijd. Na enige tijd was de kano

Afb. 63. Vlaardingen * Hoogstad. De Inheems-Romeinse duiker annex kano, bovenaanzicht (foto: E. van der Linden, VLAK).

opgebruikt en werd deze omgebouwd tot duiker, als gevolg waarvan het vaartuig een optimale conservering tegemoet zag.

Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), M.P. Defilet & T. de Ridder

Vlaardingen * Van Schravendijkplein | Op de locatie Van Schravendijkplein zijn tijdens een intensieve begeleiding van rioleringswerkzaamheden sporen aangetroffen uit de Romeinse tijd en de Middeleeuwen (Defilet & De Ridder 2001b). De rioolsleuf doorsneed een oeverwal waarvan de top reeds in de jaren twintig van de 20ste eeuw was afgegraven. Op de oostelijke flank van de oeverwal was echter nog een belangrijk deel van een bewoningslaag intact. De ca. 22 cm dikke bewoningslaag bevatte materiaal uit de 2de en 3de eeuw na Chr. Onder de bewoningslaag werden, afgezien van een rechthoekige ingraving, verder geen sporen ontdekt. De bewoningslaag is waarschijnlijk identiek met de occupatie die in 1992 bij een opgraving van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek 115 m zuidelijker werd ontdekt.

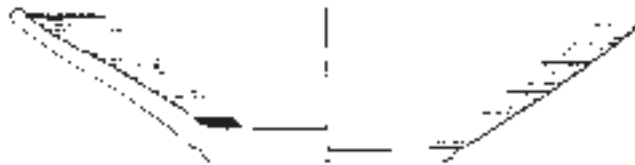
Op de overgang van de oeverwal naar de komklei bevond zich een bijzondere constructie van houten palen (afb. 64), die in een greppel waren geslagen (Lange 2000). De constructie werd gevormd door drie parallelle rijen van elzenhouten palen, die een diameter van tussen

Afb. 64. Vlaardingen * Van Schravendijkplein. De palenconstructie uit de Romeinse Tijd (foto: E. van der Linden, VLAK).

Afb. 65. Vlaardingen * Van Schravendijkplein. Reconstructie van de omgrachting van de grafelijke hof (tekening: E. van der Linden, VLAK).

Afb. 66. Vlaardingen * Van Schravendijkplein. Reconstructie van een houten bord uit de middeleeuwse gracht, diameter 25,2 cm (tekening: J. van den Berg, VLAK).

de 8,5 en 13 cm hadden en op 15 tot 20 cm van elkaar stonden. De palen aan de oeverwalzijde (de westelijke kant van de constructie) waren het diepst ingeslagen. De bovenkanten van de palen vertoonden nog duidelijk de inslagsporen van een houten hamer of moker. Op de twee westelijke rijen lagen planken van gespleten hout. Gezien de breedte van de rioolsleuf kon de palenconstructie over niet meer dan ca. 2 m gevolgd worden. Een dergelijke constructie is tot op heden in Vlaardingen nog niet eerder aangetroffen. Literatuuronderzoek en navraag bij collega's heeft nog geen vergelijkbare voorbeelden opgeleverd. Het geheel doet denken aan een soort funderingstechniek. Boven de palen is evenwel geen enkel stukje bouw materiaal aangetroffen, zodat het er eerder op lijkt dat de constructie een aardlichaam heeft gedragen. Vijf meter ten oosten van de greppel met de palenconstructie lag een andere, vermoedelijk parallelle, greppel. Deze was opgevuld met veen waarvan een pollenmonster genomen is. De onderzijde en de bovenzijde van de veenlaag zijn met behulp van de C14-methode gedateerd. De dateringen waren 1910 + 25 BP (GrN-25985) en 1700 + 25 BP (GrN-25986), wat

overeenkomt met respectievelijk ca. 80 – 124 na Chr. en ca. 336 – 400 na Chr. De pollencurve laat zien dat aan het einde van de Romeinse tijd het natuurlijke elzenbroekbos zich kon herstellen. Dit herstel van de natuurlijke vegetatie ter plekke impliceert een bewoningshiaat. Al langer werd vermoed dat er sprake was van een hiaat in de bewoning van het noordelijke Maasmondgebied tussen de late 3de eeuw en het midden van de zevende eeuw op grond van het ontbreken van vindplaatsen. Dit is het eerste bewijs dat er inderdaad sprake is van een ontvolking waardoor de natuurlijke vegetatie zich kon herstellen (Brinkkemper & De Ridder 2001).

De rioleringsleuven aan het Van Schravendijkplein bleken naast een Romeinse bewoningslaag ook de middeleeuwse grafelijke hof aan te snijden (Defilet & De Ridder 2001a & 2001b). Dit was onverwacht, aangezien eerdere reconstructies van de ligging van dit terrein deden vermoeden dat de begrenzing van de hof onder de huizen direct ten zuiden van het Van Schravendijkplein lag. De grens blijkt nu ten dele onder de stoep en onder de huizen ten noorden van genoemde straat gezocht te moeten worden (afb. 65). Een bijzondere vondst uit de gracht rond de hof was een houten bord (afb. 66). Verder werden er in de omgrachting nauwelijks vondsten gedaan. Het materiaal dat binnen de omgrachting gevonden werd wijst op een gebruikperiode die aanvangt in de tweede helft van de 12de eeuw en stopt aan het begin van de 14de eeuw. De stichtingsdatum moet echter veel vroeger liggen. Bij een doorsnijding van de gracht kon namelijk waargenomen worden dat de bodem van de gracht bekleed was met een plantaardig pakket. Deze plantaardige laag is met behulp van de C14-methode in 1045 ± 25 BP (GrN 25987) gedateerd. Hieruit blijkt dat de gracht vermoedelijk reeds tussen 987 en 1017 is aangelegd. Graaf Dirk II verkreeg in 985 rechten in het Maasmondgebied, hetgeen vermoedelijk het startsein was voor grootschalige ontginningen. De aanleg van de grafelijke hof zal dan ook niet lang na 985 plaats hebben gevonden. Van een houten of stenen bebouwing werd op het hofferrein niets teruggevonden. Het enige dat aangetroffen werd was een ingraving, mogelijk een uitbraaksleuf. Deze bevatte enige tientallen brokken van kloostermoppen, hetgeen doet vermoeden dat er in de 13de eeuw een stenen gebouw moet hebben bestaan dat in het begin van de 14de eeuw gesloopt is.

Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), M.P. Defilet & T. de Ridder

Vlaardingen * Vijfsluizen | In verband met de verlegging van de afrit van de rijksweg A4 ter hoogte van Vijfsluizen werd voorafgaande aan de werkzaamheden op het zuidoostelijke deel van het terrein een kort archeologisch onderzoek verricht. De Archeologische werkgroep Helinium verrichtte in 1984 al opgravingen op dit terrein. Daarbij werden sporen gevonden van een inheems-Romeinse huisplaats alsmede bewoningssporen uit de 10de tot en met de 20ste eeuw, zoals een 13de-eeuwse boerderijterp (Fontijn 1996: 31-34, Defilet 2001: 10-13). Het VLAK-onderzoek vond dus deels plaats op een terrein dat reeds onderzocht was. In de niet-geroerde lagen werden echter wederom sporen aangetroffen en vondsten gedaan uit de Romeinse tijd, de Middeleeuwen en latere perioden. Van de boerderijterp kon een deel van de westelijke flank worden gedocumenteerd.

Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), M.P. Defilet & T. de Ridder

Vlaardingen * Waarnemingen | Op diverse locaties (zie Defilet 2001) waar graafwerkzaamheden plaatsvonden, zijn waarnemingen verricht. Op de locatie Westhavenkade waar een bodemsanering plaatsvond, zijn vondsten gedaan uit de 16de/17de eeuw en later. Te-

vens werd door middel van booronderzoek inzicht verkregen in de geologische opbouw (tot ruim 4 m onder het maaiveld) van de locatie. Op de te bebouwen locatie Oosthavenkade 11-12 werden enkele boringen verricht. Het is immers denkbaar dat in de vroege Middeleeuwen niet alleen de westelijke, maar ook de oostelijke oeverwal van het riviertje de Vlaarding (de huidige haven) benut werd voor bewoning. De boringen hebben echter geen bewoningssporen aangetoond die verder teruggaan dan de 17de eeuw. Ook het uitgraven van de bouwput in januari 2001 bracht geen aanwijzingen voor oudere bewoning. De aanleg van een fietspad direct ten oosten van het bedrijventerrein Hoogstad leverde enige aanvullende geologische informatie op over de ligging van de Romeinse kreek met oeverwal.

De rioleringswerkzaamheden langs de Lyceumlaan, die in 2001 worden gecontinueerd, hebben nog geen noemenswaardige vondsten opgeleverd. De werkzaamheden doorsnijden een boomgaard, die op de bekende Cruquiuskaart uit 1712 is weergegeven. Het plaatsen van milieucontainers op diverse locaties in de stad leverde met name geologische informatie op. Bij het uitgraven van een singel rond de Heemtuin zijn eveneens waarnemingen verricht. Duidelijk zichtbaar waren enkele oude fossiele kreeklopen. Noemenswaardige archeologische vondsten werden echter niet gedaan.

Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), M.P. Defilet & T. de Ridder

Voorburg * Effatha-terrein | In opdracht van de Vereniging Effatha en op advies van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek heeft archeologisch adviesbureau RAAP een non-destructief archeologisch onderzoek uitgevoerd op het terrein van het doveninstituut Effatha in de gemeente Voorburg (De Jager & Raemaekers 2000). Aanleiding voor het onderzoek was de ontwikkeling van een nieuw inrichtingsplan voor het terrein Effatha, waarbij het instituut plaats maakt voor woningbouw. Het plangebied wordt in het zuiden begrensd door de Zuidvliet, in het westen en het noorden door het park Arentsburgh en in het oosten door een volkstuintencomplex en het terrein van het Diaconessen-ziekenhuis. In de ondergrond van het terrein van Effatha bevinden zich de resten van de Romeinse stad Forum Hadriani. Deze resten zijn beschermd in het kader van de Monumentenwet (archeologisch monument met AMK-code 30G-001) en het archeologisch beleid van rijk en provincie is dan ook gericht op behoud ter plaatse. Ingevolge de procedure ex artikel 11 e.v. van de Monumentenwet 1988 heeft de ROB zich bereid verklaard de randvoorwaarden aan te geven voor de eventuele ontwikkelingen binnen de locatie Effatha. Belangrijkste voorwaarde daarbij is dat het archeologisch monument niet aangetast zal worden. Bestaande fundamenteen en locaties waar reeds een verstoring heeft plaatsgevonden, kunnen in aanmerking komen voor nieuwbouw. Het onderzoek was er daarom op gericht om vast te stellen of op een aantal geselecteerde nieuwbouwlocaties archeologische resten in de ondergrond aanwezig zijn of dat het archeologisch bodemarchief ter plaatse is verstoord.

Het onderzoek wijst uit dat een deel van het Romeinse vondstniveau op het Effatha-terrein door het onderzoek van Reuvens en Holwerda (resp. in 1827-1833 en 1908-1923, zie Bogaers 1962) verstoord is, maar dat zij ook delen onvolledig hebben opgegraven of wellicht bewust nog intact hebben gelaten. Locaties van de voormalige en huidige bebouwing en (gedempte) sloten zijn als mogelijke verstoringen van het Romeinse oppervlak te beschouwen. Uit de boringen die in het kader van het onderhavige onderzoek zijn gezet blijkt dat in bepaalde delen van het plangebied het Romeinse oppervlak wel degelijk nog geheel intact is. Dit is met name ook het geval op een locatie waar in 1992 een bodemsanering heeft plaats-

gevonden (Hessing 1993). De geplande bodemingrepen zouden op die plek zeer nadelige gevolgen hebben voor de archeologische resten in de ondergrond. Direct naast sommige van de bestaande gebouwen zijn echter wel plaatselijke verstoringen geconstateerd. Op basis van dit onderzoek zijn de inrichtingsplannen voor het Effatha-terrein gewijzigd. Onder tussen is het gehele gebied verkocht en is gebleken dat in 2001 nog een uitvoeriger bureau- en booronderzoek zal moeten volgen.

Archeologisch adviesbureau RAAP, Dick de Jager

Warmond * Dorpsstraat | In opdracht van Vast Consult BV heeft archeologisch adviesbureau RAAP een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd in verband met de geplande bouw van een woning aan de Dorpsstraat nr. 17 te Warmond. Op het 0,15 ha grootte plangebied zijn negen boringen gezet. Tijdens het onderzoek zijn geen archeologische resten aangetroffen.

Archeologisch adviesbureau RAAP, Christo Thanos

Westvoorne * Oostvoorne-Rietdijk | Naar aanleiding van een melding door de heren A.J. de Vries (Oostvoorne) en C.J. Schouwenburg (Zwartewaal) heeft het BOOR een waarneming verricht in Oostvoorne-Rietdijk. Hier werd bij het vormen van een ‘natuurlijke oever’ langs de noordelijke bermsloot van de in het verleden reeds geslechte Rietdijk, een vindplaats ontdekt. Het betreft waarschijnlijk een nederzettingsterrein uit de Romeinse tijd (vermoedelijk eerste helft 2de eeuw). Er werd ter plaatse aardewerk, een dakpanfragment en een glazen kraal aangetroffen.

De ondergrond van het terrein wordt gevormd door een licht- tot sterk zandige klei op zand (Afzettingen van Calais). Hierop liggen achtereenvolgens een 13 cm dikke laag veen (Hollandveen), een pakket voornamelijk bestaande uit zandige sedimenten met in de basis mariene schelpen (Afzettingen van Duinkerke I) en een ongeveer 10 cm dikke vuile kleilaag. Deze vondstlaag wordt afgedekt door een lichtzandige klei (Afzettingen van Duinkerke I of II), een sterk venige klei (post-Romeins veen) en een pakket zand waarin een dunne kleilaag is opgenomen (Afzettingen van Duinkerke III). De top van de sequentie wordt gevormd door een 15 cm dikke verrommelde laag (waarschijnlijk de basis van de geslechte Rietdijk) en de bouwvoor. In totaal zijn op de vindplaats 132 aardewerk scherven aangetroffen. Daarvan bestaat 5% uit inheems handgevormd en 95% uit gedraaid import-aardewerk.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rijnmond (BOOR), J.M. Moree

Zevenhuizen * Dorpsstraat 103 | Recht tegenover de laat-gotische dorpskerk (begin 16de eeuw) werd in de zomermaanden van 2000 begonnen met de bouw van een winkelpand met kelder. Bij de sloop van het bestaande pand werd de grond soms anderhalve meter diep omgewoeld. In de bouwput van ruim 17 x 11,5 m konden vervolgens de aanwezige bewoningsporen tot aan de natuurlijke ondergrond bestudeerd worden. Door de uitgegraven sleuven en damwanden was het helaas onmogelijk een eventuele relatie met de naburige percelen vast te stellen. Tijdens het weggraven van de resterende grond konden vóór de machine uit nog waarnemingen worden gedaan en vondsten worden verzameld door leden van de historische Stichting Oud Zevenhuizen/Moerkapelle en de AWN afdeling Rotterdam. Van de oudste twee bewoningsniveau's konden slechts de vloeroppervlakken worden waargenomen; incidenteel werden wat paaltjes en sporen van vlechtwerkwanden gezien.

In de eerste helft van de 14de eeuw werd op het natuurlijke veen een ca. 0,2 m dikke op-hogingslaag van veenkluiten aangebracht, waarop een L-vormige bewoning werd gebouwd. De korte zijde van deze L was naar de Dorpsstraat gekeerd (de diepte vanaf de straatzijde bedroeg 4,20 m); de voorzijde lag ongeveer 3 meter achter de huidige rooilijn. De lengte van de lange vleugel was ongeveer 12 m, de breedte 5,20 m. Halverwege de lange buitenzijde ver- toonde de vloerlaag een rechte uitstulping met aan één zijde wat resten van een vlechtwerk- wand; helaas was dit spoor verre van volledig. Vermoedelijk betrof het een uitgebouwde in- gang. De datering van deze vroegste fase is gebaseerd op het erbij gevonden aardewerk, ondermeer een fragment van een zgn. Besenstrich-kogelpot, een fragment van proto-steen- goed en wat vroeg steengoed. Boven deze vloer heeft men nog in de 14de eeuw het niveau 20 tot 30 cm opgehoogd en daarop weer een vloer van klei aangelegd. De plattegrond van deze fase was bijna gelijk aan de eerste. In het midden van de lange vleugel (tussen 6 en 8 m uit de huidige rooilijn) bevond zich een stookplaats, waarvan de aslagen in het midden tiental- len centimeters dik waren. In de as werden brokken van metaalslakken aangetroffen. Naast de stookplaats was een tonnetje ingegraven (hoogte 50 cm, diameter 50 cm) waarvan de bo- venrand verbrand was; op een gegeven moment is dat tonnetje door een ander vervangen. Waarschijnlijk zijn de tonnetjes als aspot gebruikt. De vulling ervan bestond uit afwisselen- de lagen as en klei. Op andere plaatsen werden leerafsnijdsels gevonden. Een en ander wijst er op dat in het pand leer- en metaalbewerking plaatsvond. Waarschijnlijk in de 15de eeuw werd uitgaande van de huidige rooilijn een stenen voorhuis (muren anderhalf steens; steen- formaat 20 x 10 x 5 cm) gebouwd; de voorgevel mat vermoedelijk ca. 7 m, de diepte was on- geveer 5,50 m. In de eerste helft van de 17de eeuw is dit gebouw gesloopt.

Al in de 13de eeuw wordt Zevenhuizen vermeld; waar het dorp toen lag is onzeker. Mo- gelijk lag het aan de Rotte, waar ook het oude kerkhof wordt gesitueerd. Zoals bij veel ont- ginningsdorpen zal de bevolking, vanwege de voortschrijdende ontginning van de venen zijn verhuisd. Dit onderzoek doet vermoeden dat die verplaatsing van het dorp in de eerste helft van de 14de eeuw plaatsvond.

Stichting 'Oud Zevenhuizen' Moerkapelle, R. de Graad

Zwijndrecht * Devel | In het kader van de archeologische begeleiding van de sloop van het pand Kijfhoek 62 in verband met de aanleg van de Betuwelijn heeft het BOOR door middel van het graven van een proefput het terrein tussen twee huiswerven onderzocht. Beide wer- ven waren in 1988 reeds gedocumenteerd bij de archeologische kartering van IJsselmonde (Ha- geman 1990). De huiswerven (70 x 50 m en 60 x 30m) liggen op de rechteroever van de De- vel. Tussen beide locaties, aan de noordzijde van het gesloopte pand Kijfhoek nr. 62, is een proefput gegraven. Op 160-170 cm onder het maaiveld bevond zich daar een laag lichtzan- dige klei met houtskool en bot; uit de laag kon geen aardewerk worden verzameld. De klei boven de vondstlaag had een rul, niet natuurlijk voorkomen. Bovenin waren enige fragmen- ten baksteen en houtskool aanwezig. Verondersteld wordt dat de klei is aangevoerd om het terrein op te hogen. De plaatsing in tijd van de vondstlaag is lastig: een laat-middeleeuwse ouderdom (12de /13de eeuw) lijkt voor de hand te liggen, vanwege het veelvuldig voorkomen van aardewerk uit die tijd aan het oppervlak op beide locaties (Andenne, Pingsdorf, Paffrath, kogelpot en grijs- en roodbakkend aardewerk). Een vroegere datering kan echter niet wor- den uitgesloten. Op de vindplaats is tevens aardewerk uit de Nieuwe Tijd gevonden.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rijnmond (BOOR), J.M. Moree

Puzzelstukken

Soms leveren opgegraven objecten vragen op.

Reacties naar Walter Blazer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, Wormer

1. Scherf steengoed (afb. 67)

Door contacten met het gebied waar het Weser- en Werra-aardewerk vandaan komt, ben ik altijd gespist op vondsten uit dit uitgebreide pottenbakkersgebied. Toen er dus uit een zak met oude, niet verwerkte vondsten een scherf tevoorschijn kwam die mij aan dat gebied deed denken was mijn belangstelling gewekt. Jammer genoeg is de scherf niet in situ gevonden, maar in aangevoerde grond. Het is een bodem van een vroege steengoedkan en zowel aan de binnen- als aan de buitenzijde chocoladebruin van kleur; de scherf is grijs. Het deed me direct denken aan het materiaal uit het Pottland in Nedersaksen (Duingen en omgeving). Het steengoed uit de 14de eeuw dat daar wordt gevonden, heeft ook die kleur en volgens ingewijden is het geen engobe maar komt het door de ijzerverbindingen in de gebruikte leem en de bakmethode. Bij vergelijkingen met het materiaal ter plaatse werd de herkomst niet duidelijk. Een voet zoals dit fragment vertoont (met een druiprand) komt in Duingen niet voor; de meeste 14de-eeuwse kannen daar hebben een vrij slordige aangeknepen lobbenvoet. Volgens Hurst 1986 komen dergelijke bekers met een druiprand in Hessen en Keulen voor. Alleen betreft het daar geen steengoed maar aardewerk. Er staat wel geschreven dat het materiaal uit Hessen gemaakt werd in een tijd dat er intensieve contacten bestonden met het Werra- en Wesergebied in Nedersaksen, waartoe ook Pottland behoort. Vondsten uit het Pottland uit de 17de en 18de eeuw worden in de noordelijke provincies van ons land wel gedaan. Steengoedvondsten uit de 14de eeuw uit het Pottland zijn naar mijn weten nog niet eerder gedaan. Misschien is er iemand die hier iets over kan zeggen?

AWN-afdeling Zaanstreek, C.J. van Roon

Afb. 67. Puzzelstuk 1: onderste deel steengoed kan (foto: W. Blazer).

Afb. 68. Puzzelstuk 2: ivoren schijfje met schroefdraad (foto: W. Blazer).

2. Ivoren schijf (afb. 68)

Een schijf van ivoor (waarschijnlijk). Het voetje kan van het bovenstuk afgedraaid worden. Het schijfje is waarschijnlijk 16de-eeuws. Waarvoor zou het zijn geweest?

Benningbroek, Marijn Stolk

Literatuur

- Achterop, S.H. & J.A. Brongers, 1979: Stone Cold Chisels with Handle (Schlägel) in the Netherlands, *Berichten ROB* 29, p. 255-356.
- Ahlström, B, B.F. Brekke & B. Hemmingsson, 1976. *Norges mynter / The Coinage of Norway* (Stockholm).
- Alders, G.P., 1983: Heemskerk, in: *Archeologische kroniek over 1983, Holland* 16, p. 225.
- Alders, G.P., 1986: Heemskerk, in: *Archeologische kroniek over 1985, Holland* 18, p. 299.
- Alders, G.P., 1987a: Heemskerk, in: *Archeologische kroniek over 1986, Holland* 19, p. 306.
- Alders, G.P., 1987b: De vroegste baksteen in Holland en Friesland, *Westerheem* XXXVI-3.
- Alders, G.P., 1987c: Vondsten uit een dertiende-eeuwse waterput bij de hofstede Ter Wijc te Beverwijk, *Westerheem* XXXVI-3, p. 97-98.
- Archibald, M.M., 1991: Mot strømmen: myntbevegelse fra Skandinavia til de Britiske øyer i Vikingtiden / Against the tide: coin-movement from Scandinavia to the British Isles in the Viking Age, *Nordisk Numismatiske Föreningen (Nyt)*, p. 13-22.
- Asmussen, P.S.G., 1994: *Archeologische begeleiding Betuweroute deel C: waardering van de vindplaatsen, Amsterdam (RAAP-rapport 86)*.
- Bakker, J.S., 2000: *Molenwereld 3-5 (mei 2000)*.
- Bogaers, J.E. 1962: Civitas en stad van de Bataven en Caninefaten, *Berichten ROB* 10-11, p. 263-317.
- Brinkkemper, O. & T. de Ridder, 2001: Van Schravendijkplein 1.90. *Het botanische onderzoek. Een polencurve uit de Romeinse Tijd en een vlijlaag uit een grafelijke gracht (VLAK-verslag 5.2)*.
- Broeke, P.W. van den & J.-K.A. Hagers, 1994: *Gasleiding als aanleiding. Inventarisatie van archeologische waarden in het gasleidingtracé Monster-Gaag (Zuid-Holland) (Haagse Oudheidkundige Publicaties 1)*.
- Bult, E.J., 1983: *Midden-Delfland, een archeologische kartering; inventarisatie, waardering en bewoningsgeschiedenis (Nederlandse Archeologische Rapporten 2)*.
- Bult, E.J., 2000: *Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) op het kasteelterrein Boekestein in de gemeente Maasland (Delftse Archeologische Rapporten 10)*.
- Capelle, T., 1976: *Die frühgeschichtlichen Metallfunde von Domburg auf Walcheren. Amersfoort (Nederlandse Oudheden 5)*.
- Carmiggelt, A., en A.J. Guiran 1997: *Prestedelijke bewoningssporen en vondsten uit het tracé van de Willemsspoortunnel te Rotterdam; prehistorie, Romeinse Tijd en Middeleeuwen (vóór ca. 1150), BOORbalans 3, 73-112*.
- Carmiggelt, A., T.A. Goossens en A.J. Guiran 1999: *Een 13e-eeuwse begraafplaats te Hellevoetsluis bij de uithof Oosthoek van de Vlaamse cisterciënzerabdij Ter Doest, Rotterdam (BOORrapporten 47)*.
- Defilet, M.P., 2001: *VLAKnieuws. Een verslag van de belangrijkste werkzaamheden van april tot en met december 2000, Terra Nigra* 150, p. 7-25.
- Defilet, M.P. & T. de Ridder, 2001a: *Grafelijk hof kort na 985 aangelegd. Datering oudste hof van Holland door C14-datering bevestigd. Terra Nigra* 150, p. 50-55.
- Defilet, M.P. & T. de Ridder, 2001b: *Van Schravendijkplein 1.90. Basisverslag (VLAK-verslag 5)*.
- Deunhouwer, P., 2000: *Plangebied Reigersborg, gemeente Drechterland; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1). Amsterdam (RAAP-rapport 576)*.
- Diederik, F., 1992: *Een zorg voor later. Uitwerking van te treffen voorzieningen voor het durend voortbestaan van archeologische en cultuur-historische monumenten in het ruilverkavelingsgebied 'Schagerkogge.'* (Schagen).
- Diederik, F., 1996: *Nieuw leven voor een oud kasteelterrein (Schagen, ongepubliceerd)*.
- Es, W.A. van, 1981: *De Romeinen in Nederland (Haarlem, 3de druk), p. 253-254, afb. 193*.

- Fontijn, D.R., 1996: *Verbreiding rijksweg 4. Een archeologisch vooronderzoek in het wegverbredingstracé tussen Kethelplein en Beneluxster (gemeente Schiedam, Vlaarding en Rotterdam)*, Rotterdam (BOORrapport 20).
- Ginkel, E.J. van & J.A. Waasdorp, 1992: *De archeologie van Den Haag. Deel 2: de Romeinse tijd*. Den Haag (VOM-reeks 1992-4).
- Goossens, T.A., 2001: *Aanvullend Archeologisch Onderzoek in het tracé van de Betuweroute, Gorinchem (AAO 50), Amersfoort (Rapportages Archeologische Monumentenzorg 41)*.
- Grimm, P. (red.) 1994: *Heeren in zaken. De Kamer Rotterdam van de Verenigde Oostindische Compagnie (Zutphen)*.
- Groesbeek, J.W., 1981: *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland, hun bewoners en bewogen geschiedenis (Rijswijk)*, p. 113.
- Guiran, A.J. 1998: *Hellevoetsluis*, in: *Kroniek Zuid-Holland over 1997, Holland 1998*, p. 388-389.
- Guiran, A.J. 2000: *Een 13e-eeuwse bakstenen woontoren te Hellevoetsluis, bij de uithof Oosthoek van de Vlaamse Cisterciënzerabdij Ter Doest, Rotterdam (BOORrapport 56)*.
- Hageman, R.J.B. 1990: *Landinrichtingsgebied IJsselmonde: een archeologische kartering, inventarisatie en waardering, Rotterdam (BOORrapport 8)*.
- Hessing, W.A.M., 1993: *Voorburg-Arentsburg*. In: W.A.M. Hessing (red.), *Archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1992, Holland 25*, p. 347.
- Hoek, C. 1997: *Het geslacht uter Lyere als grootgrondbezitter op de noordelijke oever van de Maasmond, Historisch Jaarboek Westland 1997*, p. 125-146.
- Hoek, C., 1981: *Begraven hofsteden in het Maasmondgebied*, in: J.J. Hoekstra, H.L. Janssen & I.W.L. Moerman, *Liber Castellorum. 40 variaties op het thema kasteel (Zutphen)*, p. 122-144.
- Hoek, C. s.a.: *Een uithof van de Vlaamse abdij Ter Doest bij Rotterdam, Stadsarcheologie Gent 3-2*, p. 44-45.
- Hübener, W., 1972: *Gleicharmige Bügelfibeln der Merowingerzeit in Westeuropa, Madrider Mitteilungen 13*, 211- 269.
- Hurst, J.G. e.a., 1986: *Pottery Produced and Traded in North-West Europe 1350-1650*. Rotterdam (Rotterdam Papers VI), p. 237.
- Jager, D.H de, 2000: *Alpen aan den Rijn-Bodergraven, Rijksweg 11*. In: R. Proos (red.) *Archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1999, Holland 32*, p. 349-350.
- Jager, D.H de, 2001: *Rijksweg 11 Oost: viaduct Goudse Rijkpad, gemeente Alphen aan den Rijn, een Aanvullende Archeologische Inventarisatie*. Amsterdam (RAAP-rapport 667).
- Jager, de D.H. & D.C.M. Raemaekers, 2000: *Plangebied Effatha, Gemeente Voorburg. Non-destructief archeologisch onderzoek op het archeologisch monument CMA-code 30G-001 (Forum Hadriani)*. Amsterdam (RAAP-Rapport 569).
- Jansen, B. & D.H. de Jager, 2000: *Plangebied Laag-Dalem, gemeente Gorinchem: een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*. Amsterdam (RAAP-rapport 603).
- Janssen, H.L., 1996: *Tussen woning en versterking. Het kasteel in de Middeleeuwen*, in: H.L. Janssen, J.M.M. Kylstra-Wielinga & B. Olde-Meierink (red.), *1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen (Utrecht)*.
- Kempens, P.A.M.M. van, 2000: *Slot van Schagen, gemeente Schagen; een archeologisch onderzoek*. Amsterdam (RAAP-rapport 549).
- Kempens, P.A.M.M. Van, & C.S.I. Thanos, 2000: *Kadastraal perceel H 1792 te Honselersdijk, gemeente Naaldwijk. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1)*. Amsterdam (RAAP-verslag 2000-1815).
- Klaveren, H.W. van, 1990: *Kartering Voorne 1990: V1-V11, Rotterdam (BOORrapport 11)*.
- Klaveren, H.W. van, 1992: *Verkenningen op Voorne-Putten, BOORbalans 2*, p. 261-270.
- Kok, R.S., 1999: *Archeologische inventarisatie Stadshart Alphen aan den Rijn (Alphen aan den Rijn)*.

- Kok, R.S., 2000: Gouda, in: *Archeologische Kroniek Zuid-Holland 1999*, Holland 32, p. 371-372.
- Kok, R.S., 2001: *Archeologische inventarisatie gemeente Alphen aan den Rijn* (Alphen aan den Rijn).
- Kok, R.S., J.M. Moree en W.K. van Zijverden 1995: *Brielle-Seggelant: een archeologisch vooronderzoek door middel van steekboringen*, Rotterdam (BOORrapport 17).
- Koot, J.M. 1997: Rijswijk De Striip. In: R.M. van Heeringen (red.) *Archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1996*, II Zuid-Holland, Holland 29, p. 392.
- Koot, J.M. 1998: Rijswijk VINEX-locatie Buitenplaats Ypenburg 2. In: R.M. van Heeringen (red.) *Archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1997*, II Zuid-Holland. Holland 30, p. 399-401.
- Kort, J.C., 1987: *Overzicht van de leenkamers in Holland* (Rijksarchief Zuid-Holland, Publicatie 1).
- Kuijl, van der E.E.A en A.M. Robeerst, 2000: *Verkennd onderzoek ter plaatse van het De la Salle terrein aan de Glipperweg te Heemstede*. Nieuwerkerk a/d IJssel (Arnicon BV-rapport COO-164).
- Kuijl, van der E.E.A, 2000: *Aanvullend bodemonderzoek ter plaatse van het De la Salle terrein aan de Glipperweg te Heemstede*, Nieuwerkerk a/d IJssel (Arnicon BV-rapport COO-337).
- Lange, S., 2000: *Houtspecialistisch onderzoek aan een palenbeschoeiing uit de Romeinse Tijd*. Intern verslag VLAK.
- Magendans, J.R. & J.A. Waasdorp, 1989: *Franken aan de Frankenslag*. Een vroeg-middeleeuwse nederzetting in 's-Gravenhage. 's-Gravenhage (VOM-reeks 1989-2).
- Mietes, E. & E.N. Wieringa, 2001: *Ontwerp aanvullend archeologisch onderzoek tracebegeleiding Betuwe-route vindplaats 50 "Gorinchem"*.
- Molenaar, S., 2000a: *Omleggingen van de Ng bij Bergen, Schoorldam en De Stolpen; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*. Amsterdam (RAAP-rapport 538).
- Molenaar, S., 2000b: *Schiphol Logistics Park (SLP); een verkennend archeologisch onderzoek*. Amsterdam (RAAP-rapport 541).
- Molenaar, S., 2000c: *Bestemmingsplan Zuid-Oost III (Oosterbos), gemeente Heiloo; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1)*. Amsterdam (RAAP-briefverslag 2000-1092/MW).
- Molenaar, S., 2001: *Woningbouwlocatie Slingerweg II te Hippolytushoef, gemeente Wieringen; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*. Amsterdam (RAAP-rapport 553).
- Moree, J.M. 2001: *Brielle Seggelant, Archeologisch onderzoek van vindplaats 09-124*, Rotterdam (BOORrapport 64).
- Ostkamp, S. & R. Roedema, 1998: *Alkmaar: Houutil – Het Waaggebouw*, in: E. Jacobs 1999. *Archeologische kroniek van Holland 1998*, I Noord-Holland, Holland 31, p. 330-333.
- Oude Rengerink, J.A.M., 1997: *Archeologisch onderzoek Hogesnelheidslijn (HSL). Rapportage karterend onderzoek (deel 1)*. Amsterdam (RAAP-rapport 113).
- Oude Rengerink, J.A.M., 1999: *Archeologisch onderzoek Hogesnelheidslijn (HSL). Rapportage waarderend onderzoek (Fase D)*. Amsterdam (RAAP-rapport 304).
- Peters, F.J.C. 1999a: *Herinrichting Middelwatering-West, Capelle aan den IJssel*, Rotterdam (BOORrapport 38).
- Peters, F.J.C. 1999b: *Vinex-locatie Midden-IJsselmonde: Archeologisch vooronderzoek bij de deelplannen Gaatkensoog en Gaatkensplas van de nieuwbouwlocatie Carnisselande (gemeente Barendrecht)*, Rotterdam (BOORrapport 40).
- Peters, F.J.C. 2000a: *Vinex-locatie Midden-IJsselmonde: Archeologisch vooronderzoek bij het deelplan Stadse Rechtshoek II van de nieuwbouwlocatie Carnisselande (gemeente Barendrecht)*, Rotterdam (BOORrapport 42).
- Peters, F.J.C. 2000b: *Nogmaals Waterleidingtrace in 'De Kandelaar', gemeente Rotterdam. Een aanvullende archeologische inventarisatie*, Rotterdam (BOORrapport 50).
- Peters, F.J.C. 2001a: *Vinex-locatie Midden-IJsselmonde. Aanvullende Archeologische Onderzoeken in de nieuwbouwlocatie Carnisselande (gemeente Barendrecht)*, Rotterdam (BOORrapport 62).
- Peters, F.J.C. 2001b: *Wederom waterleidingtracé in 'De Kandelaar', gemeente Rotterdam. Een aanvullende archeologische inventarisatie en een aanvullend archeologisch onderzoek*, Rotterdam (BOORrapport 61).

- Pol, A., 1993: Münzfunde und Fundmünzen der Jahrtausendwende in den Niederlanden, Fernhandel und Geldwirtschaft (Sigmaringen), p. 189-204.
- Raad, H. de, 1999: 'Het Jonge Hof: lotgevallen van een kloostercomplex', *Oud Alkmaar* 23-1, p. 13-23.
- Raemakers, D.C.M., 2000a: *Park Brederode, gemeente Bloemendaal; een archeo-geologisch booronderzoek*. Amsterdam (RAAP-rapport 506).
- Raemakers, D.C.M., 2000b: *De Gooiboog; Aanvullende Archeologische Inventarisatie Fase 2: waardering (AAI-2)*. Amsterdam (RAAP-rapport 532).
- Raemaekers, D.C.M., 2000: *Bedrijventerrein Klei-Oost, gemeenten Noordwijk en Rijnsburg. Een Aanvullende Archeologisch Inventarisatie (AAI-1)*, Amsterdam (RAAP-rapport 561).
- Raemaekers, D.C.M. & D. Bekius, 2000: *Trajectnota/MER Zeepoort IJmond, aspecten geologie, archeologie en cultuurhistorie. Bestaande situatie, autonome ontwikkeling en effectanalyse*, Amsterdam (RAAP-rapport 542).
- Renaud, J.G.N., 1960: *Opgraving van het kasteel Oud-Haerlem*, in: *Samen, maandblad voor de Hoogovens* 29.
- Renaud, J.G.N., 1960-1961: *Oosterwijk, Relas van een onderzoek*. *Berichten ROB* 10-11, p. 508-525.
- Robeerst, J.M.M. 2001: *Standaard en Aanvullende Archeologische Inventarisatie Centrumplan Oostzaan, Tilburg (Bilanrapport 2001/1)*.
- Roedema, R., 1999: 'Restanten van de Jonge Hof aan de Doelenstraat', *Nieuwsbrief van het gemeentelijk Bureau Monumentenzorg en Archeologie* 2, nr. 1, 13-15.
- Roefstra, J., 1998: *Onderzoek naar een bodemrelief te Heemskerk, Castologica* 1998-2, 335-342.
- Roes, A., 1954: *Les trouvailles de Dombourg (Zélande) I*. *Berichten ROB* 5, p. 65 e.v.
- Rooij, M. de, 1998: *De Gooiboog; aanvullende archeologische inventarisatie. Fase 1: kartering*. Amsterdam (RAAP-rapport 346).
- Roorda, I., 2001: *Bedrijventerrein Zuiderscheg. Geotechnisch en archeologisch advies. Haalbaarheidsstudie dubbel grondgebruik ter plaatse van archeologisch monument Velsen 2*.
- Schute, I.A., 1996: *Een waarderend archeologisch onderzoek van zeven vindplaatsen in de Oude Campspolder te Maasland*. Amsterdam (RAAP-rapport 180).
- Schute, I.A., 2000a: *Nieuwbouwlocatie Schouteneinde in Puttershoek, gemeente Binnenmaas; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1)*. Amsterdam (RAAP-briefverslag 2000-688/MW).
- Schute, I.A., 2000b: *Plangebied aan de Herenlaan, gemeente Maasland; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*. Amsterdam (RAAP-briefverslag 2000-278/MW).
- Skaare, K. *En Norsk penning fra 11. årh. funnet på Kysten av Maine, U.S.A., NNF-NYTT*, p. 4-17.
- Soonius, C.M., 2000a: *Regionaal bedrijventerrein Wieringerwerf, gemeente Wieringermeer; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*. Amsterdam (RAAP-rapport 558).
- Soonius, C.M., 2000b: *Waterleidingtracé Heemskerk-Castricum, provincie Noord-Holland; archeologische begeleiding*. Amsterdam (RAAP-briefverslag 2000-1686/MW).
- Soonius, C.M., 2001a: *Waterleidingtracé Heerhugowaard-Schagen, provincie Noord-Holland; archeologische begeleiding*. Amsterdam (RAAP-rapport 644).
- Soonius, C.M., 2001b: *Landinrichtingsproject Schagerkogge, deelgebied Hooglandspolder; archeologisch toezicht*. Amsterdam (RAAP-rapport 666).
- Stenersen, L.B., 1993: *Myntfundet fra Graesli i Thidalen (Christiania)*.
- Thanos, C.S.I., 2000: *Plangebied Uithofslaan, gemeente Den Haag. Een aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*. Amsterdam (RAAP-rapport 630).
- Thanos, C.S.I. & J.A.M. Oude Rengerink, 2001: *Archeologisch onderzoek Hogesnelheidslijn (HSL). Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie van de bouw- en inpassingszones*. Amsterdam (RAAP-rapport 658).
- Thanos, C.S.I., 2000: *Aanvullend Archeologisch Onderzoek in het tracé van de Hogesnelheidslijn-Zuid, vind-*

- plaats 14, "Kijfhoek" Heerjansdam. Amsterdam (RAAP-rapport in druk).
- Thanos, C.S.I., 2000: Aanvullende Archeologische Inventarisatie-2 in de bouw- en inpassingszone van de Hogesnelheidslijn-Zuid, vindplaats 38, 'Develweg' Heerjansdam. Amsterdam (RAAP-rapport in druk).
- Thanos, C.S.I., 2000: Plangebied Hoogmade-dorpscentrum, gemeente Jacobswoude. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI). Amsterdam (RAAP-verslag 2000-2014).
- Thanos, C.S.I., 2000: Plangebied Woerdblok (onderzoeksgebied 1), gemeente Naaldwijk. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI). Amsterdam (RAAP-rapport 636).
- Thanos, C.S.I., 2000: Woningbouwlocatie Dorpsstraat 17, gemeente Warmond. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie. Amsterdam (RAAP-verslag 2000-2808).
- Tol, A.J., 2000: Dijkversterking Medemblik-Enkhuizen, provincie Noord-Holland; een archeologisch onderzoek. Amsterdam (RAAP-rapport 631).
- Trierum, M.C. van, A.B. Döbken en A.J. Guiran 1988: BOORbalans 1. Bijdragen aan de bewoningsgeschiedenis van het Maasmondgebied. Rotterdam.
- Vos, W.K., 2000a: Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) in Monster-Poeldijk, 'vindplaatsen A en B', Bunschoten (ADC-rapport 37).
- Vos, W.K., 2000b: Archeologisch onderzoek in Monster-Poeldijk op 'vindplaats A en het grafveld', Bunschoten (ADC-rapport 56).
- Vries-Metz, W.H. de, 1993: Luchtfoto-archeologie in oostelijk West-Friesland. Amsterdam (diss.).
- Walle-van der Woude, T.Y. van de, 2001: Ingekraste voorstellingen op Hoornse leisteenfragmenten in: *Westerheem* 50-4.

Index

Alblasserdam		Capelle aan den IJssel	
* Waalsingel-Roemer Visscherstraat	71	* Middelwatering-West	78
Alkmaar		Castricum	21
* Doelenstraat 6	5	Delft	
* Groot Nieuwland	5	* Lage Abtwoudse Polder	80
* Langestraat 16-18	6	* Phoenixstraat	80
* Oudegracht 220	8	* TU-bibliotheek (binnenterrein)	81
Alphen aan den Rijn		Diemen	
* Archeologische inventarisatie	71	* Oud-Diemen	21
* Goudse Rijpad	71	Drechterland	
Amstelveen (Nes a/d Amstel)		* Hoogkarspel	21
* Amstedijk-Zuid 162	9	* Westwoud	22
Amsterdam		Enkhuizen	
* Archeologie Amsterdam	9	* Boxewei	22
* Afrikahaven	9	* Elsenburg	23
* Cruquiuskade: Bastion Zeeburg, Funen	10	Giessenlanden	
* Haarlemmerplein	11	* Schelluinen (knooppunt Gorcum)	82
* Karthuizersplantsoen	13	Gorinchem	
* VOC-werf Oostenburg	14	* Laag Dalem	84
Andijk		Gouda	
> zie Wervershoof	63	* Groeneweg 27	84
Barendrecht		* Oosthaven 14	85
* Carnisseweg	73	* Waarnemingen	85
* Carnisselande-Stadse Rechthoek II	72	's-Gravenhage	
* Gaatkensplas	73	* Achterom 36-40	86
* Polder Binnenland	74	* Binnenhof	87
* Zuidpolder	75	* Dr. van Welylaan	87
Bergen		* Lozerlaan	88
* Provinciale weg N9	15	* Rabbijn Maarssenplein	90
Beverwijk		* Uithofslaan	90
* Adigestraat	16	* Wateringse Veld	92
* Hoeve Adrichem	16	's-Gravenzande	
* Beneluxlaan-Rubiconstraat	17	* Vreeburghlaan (veilingterrein)	92
* Broekpolder > zie Heemskerk	29	Haarlem	
Binnenmaas		* Archeologische werkgroep	23
* Maasdamsesweg	76	* Kleverlaan (Ripperda-terrein)	24
* Puttershoek (nieuwbouwlocatie Schouteneinde)	76	* Lange Begijnestraat 5-9	26
Bloemendaal		* Waarnemingen	26
* Bloemendaalseweg	18	Haarlemmermeer	
* Park Brederode	19	* Burgerveen	26
* 't Wed (Kennemerduinen)	21	* Leimuiderdijk	27
Brielle		Harenkarspel	
* Seggelant	76	* Eenigenburg	28
		* Warmenhuizen	28

Heemskerk		Naarden	46
* Assumburg	28	Niedorp	
* Broekpolder	29	* Heerhugowaard-Schagen (waterleidingtra- cé)	46
* Kasteelterrein Oud-Haerlem	31	* Hooglandspolder	47, 48
* Strand > zie 'Vikingen op het strand van Heemskerk?'	31	Noordwijk	
Heemstede		* Amsterdamse Waterleidingduinen	111
* Glipperweg	37	* Polder Vinkeveld	111
Heerjansdam		Noordwijk en Rijnsburg	
* Develweg	95	* Bedrijventerrein Klei-Oost	112
* Heerjansdam-Noord	95	Nootdorp	
* Kijfhoek	96	* VINEX-locatie Ypenburg	112
* Ravense Hoek	96	Oostzaan	
Heiloo	38	* Kerkbuurt	49
Hellevoetsluis		Opmeer & De Gouw	
* Ravense Hoek	96	* Archeologische Monumentenzorg	49
Hoorn		Ouderkerk a/d Amstel (Ouder-Amstel)	
* Grote Noord-Rode Steen	38	* Hoger Einde Noord	52
* Karperkuil	44	Pijnacker	
* Kleine Oost	44	* Nederlands-hervormde Kerk	112
IJmuiden > zie Velsen	57	Purmerend	
Jacobswoude		* Kaasmarkt	52
* Hoogmade	96	* Willem Eggertstraat-Schoolsteeg	52
Jisp	44	Rijnsburg en Noordwijk	
Kolhorn		* Bedrijventerrein Klei-Oost > zie Noordwijk	112
* Zeesluisweg	45	Rijswijk	
Langedijk	45	* Hoornwijk	113
Leiden		* Schaapweg (De Schilp)	114
* Bleys	97	* Tollensstraat	116
* Pomona	97	* VINEX-locatie Ypenburg	116
* Roomburg	99	Rotterdam	
* Stochemhoeve (Cronestein)	99	* De Admiraal	117
Leiderdorp		* Binnenrotte	117
* Baanderij	100	* De Kandelaar	119
* Bos- en Munnikenpolder	101	Schagen	
Liesveld		* Bunkerterrein	53
* Slot Liesveld	101	* Hemkewerf	53
Limmen	46	* Markt	53
Maasland		* Slot van Schagen	55
* Burgerdijkseweg (kasteel Boekestein)	104	* 'Villa Scagha' (bejaardentehuis)	56
* Herenlaan	104	* De Wiel	56
Monster		Schipluiden	
* Poeldijk – Noord Oost	105	* Klaas Klaas Engelbrechtspolder	119
* Rijnweg	108	* Woudsepolder	120
* Wateringseweg 57-67 (Poeldijk)	109	* Woudsepolder (bassin)	120
Naaldwijk		* 't Woudt (Nederlands-hervormde kerk)	121
* Honselersdijk	110	Schoonhoven	
* Woerdblok	110		

* Havenstraat	121	* Andijk	63
Schoorl		Westvoorne	
* Provinciale weg N9 > zie Bergen	15	* Oostvoorne-Rietdijk	127
Stede Broec		Westwoud	64
* Nassaupark	56	Wieringen	
Texel	57	* Hippolytushoef	64
Vianen		Wieringermeer	65
* Helsdingen	121	Wormerland	
Velsen		* Jisp	44
* IJmuiden	57	Zaanstad	
* Zuiderscheg	57	* Archeologie Zaanstad	66
Venhuizen	58	* Zuideinde 50	68
'Vikingen op het strand van Heemskerk?'	31	Zaanstreek	
Vlaardingen		* Noorderpolder	67
* Hoogstad	122	Zandvoort	
* Van Schravendijkplein	123	* Kerkplein	68
* Vijfsluizen	125	Zevenhuizen	
* Waarnemingen	125	* Dorpsstraat 103	127
Voorburg		Zijpe	
* Effatha-terrein	126	* Oudesluis	69
Waddenzee		* Provinciale weg N9 > zie Bergen	15
* Maritieme archeologie	58	Zwaag	69
Warmond		* Dorpsstraat	
* Dorpsstraat	127	Zwijndrecht	
Weesp	62	* Devel	128
Wervershoof			

TIJDSCHAAL HOLLAND

	Geologie		Klimaat Landschap Vegetatie	Archeologische perioden	
2000		Holocene	Subatlantic koeler vochtiger	Nieuwe Tijd	
1500	Duinkerke III/ Tiel III			loof- bos	Late Middeleeuwen B
1000					Late Middeleeuwen A
500	Duinkerke II/ Tiel II				Vroege Middeleeuwen
0					Romeinse tijd
500	Duinkerke I/ Tiel I				Late IJzertijd
1000			Midden-IJzertijd		
1500	Duinkerke o/ Tiel o		Subboreaal koeler droger	Vroege IJzertijd	
2000				Late Bronstijd	
2500	Calais IV/ Gorkum IV			Midden-Bronstijd	
3000				Vroege Bronstijd	
3500	Calais III/ Gorkum III			Laat Neolithicum	
4000				Midden-Neolithicum	
4500	Calais II/ Gorkum II			Vroeg Neolithicum	
5000		Mesolithicum			
5500					
6000	Calais I/ Gorkum I				
6500					
7000		Boreaal warmer	den		
7500					
8000		Preboreaal warmer	berk		
8500					
9000		Pleistoceen	Late Dryas kouder	toen- dra	
9500	Kreftenheye				Laat-Paleolithicum

HOLLAND